

PhD DISSZERTÁCIÓ

Bánkuti Gábor

Jezsuiták elleni koncepciós perek 1948–1965

Tartalomjegyzék

1. Bevezető	5
2. A jezsuita tanuló rendtagok külföldre szöktetése és P. Tüll Alajos pere	10
2. 1. <i>Bevezetés</i>	10
2. 2. <i>A jezsuita rend</i>	11
2. 2. 1. A jezsuita identitás	11
2. 2. 2. A rend felépítése.....	12
2. 2. 3. A Magyar Provincia munkássága	13
2. 3. <i>Kényszerpályán</i>	16
2. 3. 1. Az iskolák államosítása	16
2. 3. 2. A tanuló rendtagok képzésének kérdése.....	19
2. 3. 3. A szegedi skolasztikátus elfoglalása.....	20
2. 4. <i>A „szökés”</i>	23
2. 4. 1. A skolasztikusok külföldre menekítése	23
2. 4. 2. A novíciusok disszidálása.....	26
2. 5. <i>A jogpolitika elvei és gyakorlata</i>	29
2. 6. <i>A P. Tüll Alajos elleni eljárások</i>	31
2. 6. 1. P. Tüll Alajos és társai pere	31
2. 6. 2. P. Tüll Alajos internálása	35
2. 6. 4. P. Tüll Alajos koncepciók látszatpere.....	41
2. 7. <i>A szabadulás</i>	44
2. 8. <i>Összegzés</i>	46
3. A szerzetesrendek feloszlata és P. Csávossy Elemér pere	47
3. 1. <i>Bevezetés</i>	47
3. 2. <i>A szerzetesrendek helyzete az iskolák államosításától a működési engedély megvonásáig</i>	48
3. 2. 1. Az állampárt (MDP) egyházpolitikája.....	48
3. 2. 2. A szerzetesek helyzete	50
3. 2. 3. Jezsuiták elleni eljárások 1945 és 1949 között.....	52
3. 2. 4. A diszperzió felé. Az MDP politikája	59
3. 2. 5. A szerzetesek kitelepítése	61
3. 2. 6. A szétszórás	63
3. 3. <i>P. Csávossy Elemér tartományfőnöksége</i>	67
3. 3. 1. P. Csávossy Elemér létszemelete	67
3. 3. 2. P. Csávossy Elemér előjárói tevékenysége	69
3. 4. <i>P. Csávossy Elemér pere</i>	88
3. 4. 1. A letartóztatás	88
3. 4. 2. A vizsgálati szakasz.....	90
3. 4. 3. A vád	95
3. 4. 4. Az ítélet	96
3. 5. <i>Epilógus</i>	99

3. 6. Összegzés.....	101
4. A túlélés alternatívái. P. Pálos Antal és a „csoportvezetők” pere.....	102
4. 1. Bevezetés.....	102
4. 2. P. Pálos Antal tartományfőnöksége	103
4. 2. 1. Jezsuiták a diszperzióban.....	104
4. 2. 2. A rendi utánpótlás helyzete	105
4. 2. 3. A rendi központtal való kapcsolattartás.....	108
4. 2. 4. A „missziós” egyház terve.....	112
4. 3. A politikai rendőrség működése	118
4. 3. 1. A politikai rendőrség „új szakasza”.....	118
4. 3. 2. A jezsuita rend „átfogásának” kísérlete.....	120
4. 3. 3. A „dialógus egy bizonyos formája”.....	126
4. 4. P. Pálos Antal koncepció per.....	131
4. 4. 1. A vizsgálati szakasz.....	131
4. 4. 2. A vádirat	133
4. 4. 3. Az ítélet	133
4. 4. 4. Epilógus.....	135
4. 5. Egy félbemaradt koncepció per.....	136
4. 5. 1. „Tamás János és társai”; a csoportvezetők pere	136
4. 5. 2. A másodfokú tárgyalás	140
4. 5. 3. Az új eljárás	143
4. 6 Összegzés.....	147
5. P. Rózsa Elemér és társai 1965-ös „Világszolidarizmus” pere.....	148
5. 1. Bevezetés.....	148
5. 2. A „Világszolidarizmus”.....	150
5. 3. Az egyházpolitika elvei a '60-as években	153
5. 4. A politikai rendőrség nyomozási gyakorlata.....	157
5. 5. A Rózsa per előkészítése.....	159
5. 5. 1. Az „operatív” szakasz.....	159
5. 5. 2. A letartóztatások.....	167
5. 5. 3. A vizsgálati szakasz.....	169
5. 5. 4. A vádirat	170
5. 5. 5. Az ítélet	171
5. 6. Összegzés.....	172
6. Zárszó	173
7. Bibliográfia.....	175
<i>Forráskiadványok:</i>	175
<i>Emlékiratok, visszaemlékezések:</i>	176
<i>Feldolgozások:</i>	177

8. Források jegyzéke.....	183
<i>Levéltári források:</i>	<i>183</i>
<i>Hagyatékok:</i>	<i>184</i>
9. Függelék.....	185
<i>9. 1. A jezsuiták letartóztatásának kronológiája és a főbb percsoportok 1946-65</i>	<i>185</i>
<i>9. 2. Képek</i>	<i>188</i>

1. Bevezető

A második világháborút követően kiépülő-berendezkedő diktatúra a kommunista akaratérvényesítés teljes körű és kizárólagos biztosítása érdekében mindazon közösségek ellehetetlenítésére és likvidálására törekedett, melyek tőle szervezetileg és szellemi alapállásuk tekintetében is függetlenek voltak. Az erős struktúrával, saját törvényekkel, hierarchiával, sajátos működési elvekkel és nem elhanyagolható tradicionális társadalmi bázissal rendelkező Katolikus Egyház – mint a *világban való lét* pluralizmusának intézményes tényezője – e társadalom-átalakító terv megvalósításának egyik legfőbb akadályát képezte.

A magyarországi egyházak ellehetetlenítéséhez a politikai egyeduralom megszerzésével szinte egyidejűleg kezdett hozzá a Magyar Dolgozók Pártja, s ehhez – a politikai propagandán túl – a végrehajtó hatalom és a szintén járszalagra fűzött igazságszolgáltatás minden lehetséges eszközét felhasználta. A terrort kodifikált módon érvényre juttató büntetőjog több szálon szervesült abba a pártállami intézkedéssorozatba, melynek célja az egyházi élet széttzilálása és a vallásos világnézet eliminálásának tevőleges elősegítése volt. Ennek során az erő pozíciójában lévő fél különféle alrendszerin keresztül kreált „játszmákat” a saját optikáján keresztül ideológiailag és gyakorlatilag veszélyesnek ítélt közösségek kiiktatására. A tételes jog voluntarista szemlélete és értelmezése az igazságszolgáltatás torzulásához – állandósuló „*justismord*” állapothoz – vezetett, a különféle perek megindítását és kimenetelét, az aktuális szempontoknak megfelelően jogon kívüli tényezők determinálták.

A feltárás a huszadik század második felében a magyarországi katolikus egyház történetén belül a jezsuita rend sorsfordulóira koncentrál. Az ideológiai váltással párosuló zéró toleranciás gazdasági-politikai elitcsere a katolikus struktúra minden szegmensét elérte, és hatással volt annak működésére. Az egyháztörténeti szakmunkák és a rendelkezésre álló levéltári dokumentumok alapján megállapítható, hogy a jezsuita rend tagjai az állambiztonsági represszió eminens célpontjaiként, számszakilag a rend egészét tekintve – arányukhoz (és erejükhöz) képest – felülreprezentáltak a bűnügyi nyilvántartásokban. A szerzet történetének ez a szála a diszperziós időszak meghatározó jellegzetességévé vált. A provincia 67 tagja közel 280 évet töltött börtönben vagy internálásban. Összesen több mint 1000 évre ítélték őket. Az adminisztratív intézkedések és perek időzítése, az érintettek köre, az elmarasztalás jogcíme és a kiszabott ítéletek nagysága – olykor a tényleges aktivitástól függetlenül – mindig szoros kapcsolatban álltak

az egyházpolitika (és a „nagypolitika”) változásaival. Mindezekhez képes azért beszélhetünk mégis *működésről*, mert a jezsuiták a pártegyeduralom minden ellehetetlenítő törekvései közepette kitartó konspirációs mechanizmust érvényesítve őrizték szervezeti egybetartozásukat, többszöri „lefejezés” közepette is biztosították a belső hierarchia illegális megmaradását, egymást számon tartó underground kohéziójukat.

A dolgozat kettős feladatot tűzött ki: egyrészt az eddigi kutatási és publikációs eredmények szintetizálását egy jól körülhatárolható csoport vonatkozásában; másrészt pedig, hogy újabb kutatásokkal és további szempontokkal – a különféle tudományterületek eredményeinek és módszereinek felhasználásával – a Magyar Jezsuita Rendtartomány történetét *a címben jelzett optikából feldolgozva* megkísérelje az 1948 és 1965 közötti, több alperiódusra tagolható korszak egyháztörténetének egy lineáris metszetét adni.

A téma összetettsége deduktív megközelítést igényelt. Már a kutatás kezdetekor nyilvánvalóvá vált, hogy az egyes diszciplínák keretében végzett elemzések önmagukban szükségképpen csak a történések egy-egy szegmensét vizsgálhatják. Az egyházban bekövetkezett változások pusztán politikatörténeti keretek között való értelmezése nem teszi lehetővé a jezsuitákkal kapcsolatos események rendezett és kritikai megragadását, önnön kontextusában való feltárását, az csak a maga összetettségében, kapcsolódó összefüggéseiben, immanens jellemzőinek figyelembevételével világítható meg.

Minden, az értekezésben tárgyalt témán végigvonul egyfajta sajátos kettősség, dualizmus, mégpedig a keresztény és a kommunista szemléletmód kettőssége. Az elemzés során ezt a kétfajta, egyaránt a teljesség igényével fellépő, ezért (is) egymással összeférhetetlen szemléletmódot kívántam körüljárni. A forráskritika alkalmazásánál figyelembe kellett venni, hogy e közeg alanyainak világban levőségéről különböző történeti és filozófiai előfeltevésekből kiinduló interpretációk tudósítanak. Ezek a konstrukciók – eltérő történelmi tapasztalatokkal, diszkurzív tradíciókkal és egyedi elemekkel, az érintettek történeti kontextushoz fűződő viszonyát is definiálva – sajátos identifikációs stratégia-alkotó kísérletekké artikulálódtak a kor „osztályharcos”, majd „fellazult tételben” megfogalmazódó világában. E közlésmező egymással versengő elbeszéléseinek főbb csoportjai: az eredeti rendi dokumentumok, a dokumentumok keletkezéstörténetét taglaló közlések a kihallgatások alkalmával irányított kérdésekre válaszolva, majd újrakomponálva; az események utólagos – az érintett szándéka szerinti – értelmezését is hordozó visszaemlékezések, illetve szintézisek. Másfajta emlékezet tükröződései a más előfeltevésekből kiinduló, állandóan változó, ideológiai alapon determinált állambiztonsági beszámolók és periratok.

Azokban a rendszerekben, ahol az objektív igazság keresése csak az előre meghirdetett célok megvalósulásának kontextusában értelmezhető, a nem osztályharcos-dialektikus alapállású elméletek óhatatlanul az alkotók szándékától eltérő jelentést tartalmat kapnak. Az ilyen jellegű ideológiai behatást mutató közlések megértése nem az értelem bennük intencionált átadásában teljesebben, hanem azokban valami elleplezett jut kifejezésre. A forráskritika, majd az interpretáció feladata nem csak az volt, hogy e közlések ürügyén átlásson, és megállapítsa, hogy a szerzetesrendek világában végbemenő folyamatok nem konvergálnak az efféle ideológiacentrikus logikával, hanem figyelembe kellett venni azt is, hogy azok prioritásai is csak eredeti kultúrájuk kontextusában, saját értékrendjüknek megfelelően, szélesebb egyházi háttérbe való beágyazottságuk hatásainak feltárásával értelmezhetők. Az „objektív tényeket” ezért (óhatatlanul szubjektíven), a hermeneutika diskurzuselemző módszereinek figyelembe vételével igyekeztem áttekinteni, az adott tényekről szóló eddigi diskurzusokat, azok megállapításait saját elbeszélésembe építve be. A deskriptív megközelítés mellett ezért tudatosan törekedtem a jezsuita renddel kapcsolatos események diszkurzív elemzésére, a velük kapcsolatos ügyek használatának, értelmezésének hermeneutikai aspektusait emelve ki. A róluk való beszéd értelmezése kapcsán szándékomban állt figyelemmel kísérni, miként teremtették és értették meg a korabeli egyházpolitika alanyai az egyházpolitika világát, remélve, hogy a múlt e darabkájának a hagyományosabb leírótól eltérő megvilágítása hozzájárulhat a korszak egészének mélyebb megértéséhez.

Minden esetben törekedtem az egyes perek geneziséjét is feltárni. Azt kutattam, miként szerveződött a pártállami intézkedésekbe a terrort kodifikált módon érvényre juttató büntetőjog, hogyan érvényesültek a politikai direktívák a rendszer szempontjából ideológiailag és gyakorlatilag is veszélyesnek ítélt közösség esetében; milyen módon befolyásolták a perek megindítását és kimenetelét az aktuális szempontoknak megfelelő jogon kívüli tényezők. Arra kerestem a választ, hogy milyen tényezők alakították az egyházpolitika celebrálásában részt vevő szervek – az illegációban működő szerzetesrendek esetében leginkább az államvédelem – jezsuitákkal kapcsolatos „*diszkurzív tradícióját*”, illetve mennyiben járultak hozzá a velük kapcsolatos, büntetőjogilag nem kategorizálható velleitások a különböző adminisztratív intézkedések foganatosításához. Mindeközben a rend túléléseért folytatott küzdelmének kevésbé ismert részletei is feltáruktak.

A kutatás forrásbázisát elsősorban levéltári források képezték, a témára vonatkozó átfogó szakmunka nem állt rendelkezésre. Az újonnan feltárt és elemzett iratok mellett jelentős mértékben támaszkodhattam viszont korábbi gyűjtésekre és feldolgozásokra – elsősorban P. Pálos Antal monografikus igénnyel megírt, a kutatások fényében is pontosnak bizonyuló visszatekintésére¹ és Hetényi Varga Károly passió-történetére,² – a kortárs magyar jezsuiták életútját bemutató kötetekre³ és a nyomtatásban megjelent egyház- és politikatörténeti forrásközlésekre, dokumentumgyűjteményekre és adattárakra.⁴ A téma interdiszciplináris jellege a különféle társadalom- és segédtudományok eredményeinek felhasználását és több központi szerv iratanyagának áttekintését követelte meg. Legnagyobb haszonnal az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára és a Budapesti Fővárosi Levéltár nagy mennyiségű iratanyagának kutatása járt, e két archívum őrzésében lévő iratok együttes feldolgozása lehetővé tette az egyes perek folyamatának – korábban el nem végzett – integrált és majdhogynem teljes körű analízisét. Több esetben előfordult ugyanakkor, hogy egyes periratokat, melyek okadatolatlanul hiányoztak a levéltári iratok közül, a Hetényi Varga Károly és Lénárd Ödön hagyatékban találtam meg. Mivel az egyházpolitikát az állampárt határozta meg, szükséges volt átnézni a Magyar Országos Levéltár őrzésében lévő pártiratokat is. A helyi iratanyagok közül, a Baranya Megyei és a Pécsi Püspöki Levéltár iratait tanulmányoztam. A kutatást nehezítette, hogy – érthető okokból – a Jézus Társasági Magyarországi Rendtartomány Levéltárában a korszakra vonatkozóan gyakorlatilag nincsenek primer források.

* * *

¹ Pálos Antal: „*Viharon vészen át.*” *Rövid áttekintés a Jézus Társasága Magyar Rendtartományának életéről a II. világháború után, 1944–1990.* (Anima Una 1.) 1992.

² Hetényi Varga Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II.* Abaliget, 2002.

³ Az Anima Una sorozat Szabó Ferenc S.J. által szerkesztett kötetei közül: *Kortárs magyar jezsuiták 1.* (Anima Una 2.) Eisenstadt, 1991., *Kortárs magyar jezsuiták 2.* (Anima Una 3.) Bp., 1992., *Üldözött jezsuiták vallomásai.* (Anima Una 8.) Bp., 1995., *Magyar jezsuiták vallomásai IV.* (Anima Una 15.) Bp., 2008. A memoárok közül forrásértékét tekintve kiemelkedik Mócsy Imre *Beadványom* című írása, amely először 1989-ben jelent meg Bécsben.

⁴ A forráskiadványok felsorolását lásd a Bibliográfiában.

A dolgozat elkészülését igen sokan segítették. A levéltári dokumentumok felkutatásában Czene Polgár Viktória (ÁBTL), Tasnádi Ákos (BFL), Rozs András (BML), Horváth István (PPL) álltak mindig rendelkezésemre, fáradozásukat ezúton is köszönöm. A kutatás során felmerülő kérdések megválaszolásában és általában minden kérdésben mindenkor számíthattam Bikfalvi Géza, Fejérdy András és Petrás Éva készséges segítségére. Külön köszönet Várszegi Asztrik főapát úrnak, hogy kezdettől fogva figyelemmel kísérte és segítette munkámat. Kivételes lehetőség volt számomra, hogy a dokumentált múltat az emlékezetben őrzött múlt sokkal átfogóbb tapasztalatával vethettem össze, ezúton is köszönöm Bálint József és Szabó Ferenc atyák valamint Boór János önzetlen segítségét, észrevételeik nagy segítségemre voltak. Köszönet illeti mindazokat, akik tanácsaikkal, kritikai észrevételekkel, vagy más módon segítettek, a már nevezetteken kívül Balogh Margitot, Bandi Istvánt, Gárdonyi Mátét, Kónyáné Kutrucz Katalint, Szabó Csabát, Szilágyi Csabát, Potó Jánost és Varga Szabolcst. Nagyon sokat köszönhetek a pécsi Szent Mór Iskolaközpontban tanító kollégáimnak, elsősorban Szakács Emíliának és Tóth Lászlónak.

A dolgozat nem készült volna el Gyarmati György segítségével nélkül, aki igazi *Doktorvater*ként örködött munkám fölött, minden lehető módon segítve azt. Tanácsai nélkül a dolgozat tétova és parttalan lett volna.

2. A jezsuita tanuló rendtagok külföldre szöktetése és P. Tüll Alajos perei

2. 1. Bevezetés

Egyháztörténeti szakmunkák széles körben elfogadott megállapítása, hogy a második világháborút követő évtizedben a magyarországi egyháza(ka)t visszaszorító folyamat fajsúlyos cezúrái politikátörténeti eseményekhez kötődnek.⁵ Az egyháztörténet e köztörténeti periodizációját erősíti, hogy – gyakorlati egyházpolitikáját tekintve – a kezdetben antiklerikális–szekularista szerepben tetszelgő, majd a politikai hatalom megszerzését követően nyíltan vallás– és egyházellenes kommunista párt soron következő, felszámolandó politikai ellenfeleként, *pártként* tekintett a Katolikus Egyházra. A „gleichschaltolás” egyházi vonatkozású korszakhatárai azonban inkább csak *de jure* meghatározóak. Az egyes alrendszerek – esetünkben a Jezsuita Rend – történetének lényeges fordulatai ettől némileg eltérő időhatárok közt húzódnak.⁶

A Magyar Jezsuita Provincia 1945 utáni történetének szakaszolására többféle lehetőség kínálkozik. Határokat jelölhet az egyes *provinciálisok hivatali ideje*, illetve *letartóztatásuk időpontja*, az *iskolák államosítása* és a *szereztesrendek működési engedélyének megvonása*, vagy felfűzhetőek az események a *nagyobb letartóztatási hullámok kronológiájára*. A rendi történet szempontjából az 1949-es esztendő mindenképpen korszakot zár. Ekkor, P. Tüll Alajos tartományfőnöksége idején, sorsfordító eseményeket jegyez a rend története: ilyen a provincia tanulmányi házának elfoglalása, a tanuló rendtagok külföldre menekítése és a provincia új struktúrájának kialakulása,⁷ valamint az első, a rend egészét érintő, nagy letartóztatási hullám.

⁵ A „corpus non gratum” szerepbe kényszerítettség főbb állomásai: az egyházak gazdasági hatalmának megtörése a kárpótlás nélküli földosztás révén, 1945; az egyházak közéleti, kulturális és politikai aktivitásának korlátozása, 1946–47; az egyházak oktató-nevelő monopóliumának megszüntetése, 1948. június; Mindszenty bíboros letartóztatása és elítélése 1948. december – 1949. február; a békepapi mozgalom megszervezése, és az állam és egyház közötti ún. „megállapodás”, 1950. augusztus; a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása, 1950. szeptember. Lásd erről legújabban: Balogh Margit: *„Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között*. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Bp., 2008. 49–60.

⁶ A történeti korszakolásokról és azok korlátairól lásd: Gyarmati György: *Egyház, sok rendszer és a történelmi idő. A 20. századi magyar egyháztörténet szempontjából*. *Mérleg*, 43. (2007) 1. sz. 8–27.

⁷ 1949 decemberében a Társaság római központja önálló elöljárót nevezett ki a külföldön élő rendtagok számára. A provincia ezáltal hivatalosan is két szekcióra oszlott: I. szekció: a Magyarországon élő rendtagok; II. szekció: a Nyugaton élők. 1946 és 1957 között hozzávetőlegesen 135 jezsuita hagyta el az országot.

Ebben a fejezetben P. Tüll Alajos provinciális (1949) pereinek bemutatásán keresztül teszek kísérletet a szóban forgó év történetének és az események következményeinek rekonstruálására. Elsősorban arra kerestem a választ, hogyan érvényesültek a politikai direktívák a rendszer szempontjából ideológiailag és gyakorlatilag is veszélyesnek ítélt közösség esetében, továbbá hogy milyen módon befolyásolták a provinciális pereinek megindítását és kimenetelét az aktuális szempontoknak megfelelő, jogon kívüli tényezők. Mindeközben a rend történetének kevésbé ismert részletei is feltáruhnak.

2. 2. A jezsuita rend

2. 2. 1. A jezsuita identitás

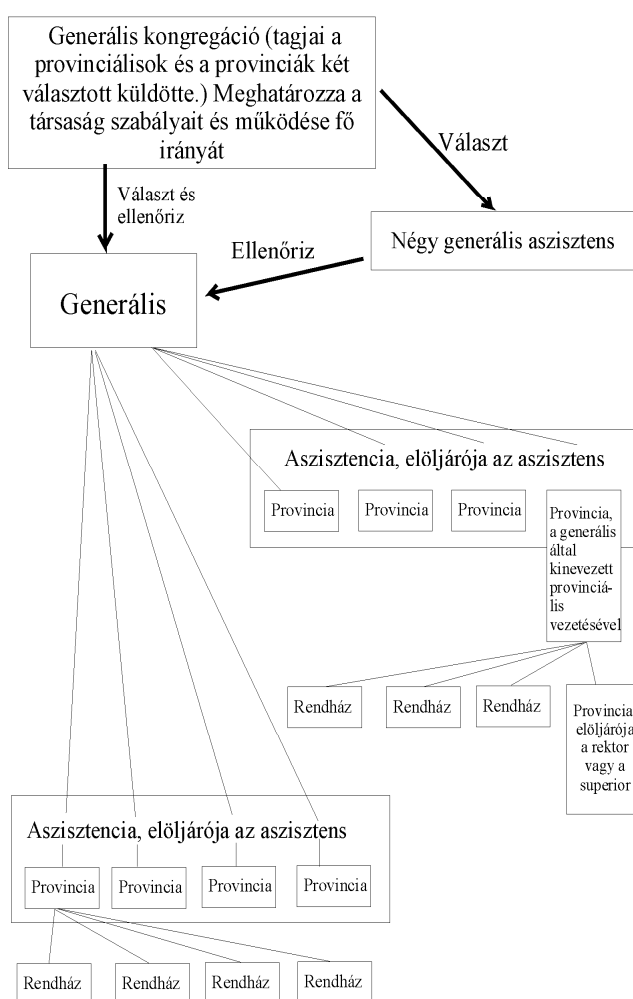
A Jézus Társaságát Loyolai Szent Ignác (1491–1556) lelkiisége formálta. Az ő lelki ideálja, intuíciója az a fundamentum, melyből a jezsuiták identitása fakad. Ennek summája: *„Krisztus zászlaja alatt Isten katonájaként szolgálni és egyedül az Urat és jegyesét, az Egyházat szolgálni, a pápa, Krisztus földi helytartója alatt.”*⁸ Minden jezsuita a Szent Ignác–i *Lelkigyakorlatok* és a *Rendalkotmány* alapvető meglátásai, tapasztalatai szerint részesül lelki képzésben. A misszió jezsuiták által megjelenített formája alapvető hangsúlyt helyez a mozgékony és az apostolkodás eszméjére; („nem vagyunk kolostori szerzetesek, otthonunk a világ”) és az előjárónak való feltétlen engedelmességet feltételez; a feladatok kijelölésénél pedig maximálisan igyekszik figyelembe venni az egyéni adottságokat. A Társaság egyedi sajátossága az az „effektív és affektív” odaadás, mely a pápa iránti közvetlen engedelmesség fogadalmában – „perinde ac cadaver” – fejeződik ki. A jezsuiták küldetésének ezek az általános jellemzői különböző módon, más-más prioritásokkal, de mindig markánsan megjelentek a rend történetének egyes korszakaiban. A Szent Ignác–i karizmához való hűség – a hit terjesztésének és védelmének követelménye – az új kihívásokkal való szembenézés folytonos vállalását inspirálta.

⁸ „*Exposcit debitum*”, apostoli körlevél, 1550. július 21.

2. 2. 2. A rend felépítése

A Jézus Társasága úgynevezett „exempt”-szerzet. Egyházbizományilag nem tartozik a püspök alá, kívül áll az egyházmegyéek szervezetén, a rendi szervek és a szerzetesi kongregáció révén közvetlenül a pápának van alávetve. A rendi közigazgatás legfőbb törvényhozó testülete a rendi egyetemes gyűlés – *Congregatio generalis* –, melynek fő feladata az általános rendfőnök, a Generális megválasztása.⁹ A generális hatáskörébe tartozik a rendi előljárók – *assistensek, provinciálisok, rectorok, superiorok* – kinevezése.¹⁰

A Jezsuita rend felépítése

⁹ A „generális” elnevezés, a közhiedelemmel ellentétben nem hordoz semmiféle katonai vonatkozást, hanem az „általános előljáró” kifejezés latin változatában („Prepositus General”), jelzőként áll.

¹⁰ *Assistentsek*: több tartomány ellenőrzését ellátó szerzetesek; *Provinciálisok*: tartományfőnökök; *Rectorok*: kollégiumok igazgatói; *Superiorok*: házfőnökök. A magyar jezsuita rendtartomány a Közép-európai asszisztencia tagja, a német, az osztrák, a svájci és a közös lett-litván jezsuita provinciával együtt.

A Társaság, a legtöbb férfi szerzetesrendhez hasonlóan hármastagozódású: tanuló rendtagok, segítőtestvérek és felszentelt papok. A tagságnak négy fokozata van: négyfogadalmas *professzusok*; végleges segítőtársak (*coadiutores spirituales*), azaz a rendes hármastag szerzetesi fogadalmat tett tagok – részben papok (Páter), részben laikus segítő testvérek (Fráter) –; tanuló rendtagok (*skolasztikusok*); és újoncok (*noviciusok*).

A tagok képzésére, hivatástisztázásra, a Társaság hosszú időt fordít.¹¹ A noviciátus átlagosan két évig tart, és az újoncok fogadalomtételével zárul. A skolasztikátus tanulmányi menetének az egyéni adottságokat is akceptáló szakaszai: a humán tanulmányok (1–2 év, pl.: retorika, latin, görög műveltség); bölcselet, filozófia (3–év, a teológiai tanulmányok megalapozása); magisterium (1-3 év, gyakorlati munka) és a teológia (4 év, a harmadik év végén a rendtagok már felszentelhetőek). A tanulmányok befejeztével az apostoli életre való felkészülés jegyében telik az utolsó próbaidő, az ún. 3. próbaév. A gyakorlatban a képzés rendszere rugalmas, a magyar provinciát például hosszabb noviciátus és rövidebb teológiai tanulmányi időszak jellemezte.¹² A testvérek a magyar provinciában elsősorban szakmunkások voltak.

2. 2. 3. A Magyar Provincia munkássága

A Magyarországon hosszabb-rövidebb megszakításokkal 1561-től jelen lévő jezsuiták 1909-ben szerveződtek önálló provinciába. Tevékenységük tartalmát elsősorban a lelkipásztorkodás és a kollégiumi–gimnáziumi nevelőmunka adta.¹³ Nagy szerepet játszott a vallásos egyesületek vezetése¹⁴: a *Mária Kongregációk*,¹⁵ a tömegmozgalommá fejlődött

¹¹ E „klasszikus” jezsuita képzés az elmúlt 50 évben igen sokat változott. A mai állapotok mellett a retorika teljesen elmarad, a bibliai nyelvek pedig a teológiai képzés tárgyai; a tercia nem közvetlenül a tanulmányi idő befejezése után következik, megkezdéséig 3–4 év is eltelhet, addig a gyakorlati munkáját végzi a rendtag.

¹² András Imre S.J.: *Az önállósult Magyar Jezsuita Provincia első negyven éves életének és munkásságának statisztikai mérlege 1909-1949.* Kézirat, 1968, 4. URL: <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=859&articleID=6001&ctag=articlelist&iid=1> (Letöltés: 2008. március)

¹³ A provincia 40 éves munkája „felér egy nagy ipari üzem egész évi termelése munkájával – a magyar egyház javára” – állapítja meg az 1909–1949 közötti időszak aktivitását a tagság „munkaéveit” összegezve András Imre S.J. András, 1968, 3.

¹⁴ Az egyesületi életről, a magyar jezsuiták vallásbuzgalmi tevékenységéről lásd elsősorban Szilas László S.J.: *A Jézus Társasága Magyarországon.* URL: <http://regi.jezsuita.hu/adattar/Magyarorszagitortenet.htm>; (Letöltés: 2008. július) Bikfalvi Géza: *A jezsuiták Budapesten.* URL: <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=2062> (Letöltés: 2008. július) és Petrush Antal S.J.: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából, (1853-1950). II.* Kecskemét, 1994. (Anima Una 5.) 326–346.

*Jézus Szíve Szövetség*¹⁶ és jelentős volt a népmissziós munka. A pasztorációt szolgálták a nagy horderejű új kezdeményezések: a katolikus sajtóban a *Magyar Kultúra*¹⁷; az 1915-ben indult *A Szív* című hetilap – mely a II. Világháború után elérte a 200 000 példányt – és a rövid életű, de annál nagyobb jelentőségű katolikus parasztfjúsági szervezet, a *KALOT*: Kerkai Jenő műve.¹⁸ Jezsuita vezetés alatt állt 1930-tól a szegedi egyházmegyei közösi szeminárium¹⁹ és a kalocsai főegyházmegyei kisseminárium; jezsuita tanárok működtek a szatmári, veszprémi és egri szemináriumokban is. A rendi utánpótlás és a provincia „actio radiusa” szempontjából is nagy szerepet játszott a kalocsai gimnázium; az új alapítások közül pedig az országos hírűvé lett, 1912-ben Pécsen megnyílt Piusz Kollégium.

A rendtagokat képző házakban a határváltozások miatt gyakoriak voltak a változások.²⁰ A novíciusokat 1920-ig Nagyszombaton, majd Szegeden, 1922-től pedig Érden képezték. 1928-ra épült fel Budapesten az új újonc- és lelki gyakorlatos ház, a Manréza, ezzel a noviciátus kérdése a rendház kisajátításáig – illetve a novíciusok külföldre szöktetéséig – megoldódott.

A pozsonyi bölcseleti főiskola 1910-ben Innsbruckba költözött, ahol a magyarországi teológusok mellett a filozófusok is tanultak. A Provincia arra törekedett, hogy az utánpótlás képzését – elsősorban anyagi okok miatt – az ország határain belül, saját főiskoláin oldja meg. Az első világháborút követően a bölcseleti oktatás Kalocsán,

¹⁵ Budapesten a rendház mellett létesült a *Kongregációs Otthon*, mely a dualista korszakban a világiak apostolkodásának központjává lett. Abban az időben a *Mária Kongregáció* című folyóirat elérte a 10 000-es példányszámot. Kiemelkedő vezetők voltak Bús Jakab, Bangha Béla (1880–1940) és Tornyos Gyula (1901–1944).

¹⁶ Ezen belül a *Szívőárda* a gyermekek, a *Szívtestőrség* a serdülők vallásos nevelését szolgálta.

¹⁷ Bangha Béla alapította 1912-ben. 1944-éig működött a katolikus értelmiségiek számára. Banghának fontos szerepe volt a *Központi Sajtóvállalat*, a KSV megszervezésében és katolikus szellemű újságjainak elindításában.

¹⁸ *Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testülete*. A KALOT történetéről lásd Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1998. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 23.)

¹⁹ Lelki vezetője a kivételesen nagy papnevelő egyéniség, P. Hunya Dániel (1903–1957) volt. Ő alapította a *Papi Lelkiség* című folyóiratot, mellyel a világi és szerzetes papok „legjobbjai” működtek össze.

²⁰ Ami a Magyar Rendtartomány személyi állományát illeti, Trianon után az újonnan alakult csehszlovák viceprovinciába elsősorban a születési hely szerint írták át az egyes jezsuitákat, de személyes döntés alapján ki-ki eldönthette, melyik provinciához szeretne tartozni. Az erdélyi jezsuiták még közel egy évtizedig a magyar provinciához tartoztak. A II. világháborút követően 1948-ig az erdélyi jezsuiták a magyar provinciához tartoztak hivatalosan is, majd átmeneti állapotba kerültek a rend feloszlásáig.

Szegeden, 1936-ban pedig Budapesten kapott helyet, majd egy viszonylag hosszú kassai intermezzót követően (1939–1945) ismét visszakerült Szegedre. A teológusok javarésze továbbra is Innsbruckban tanult (1930-tól egy kisebb csoport Szegeden) 1938-ig, amikor az innsbruckiak is hazakerültek a rend 1935-óta Szegeden működő teológiai főiskolájára.

Az első világháború után rohamosan gyarapodó Magyar Rendtartomány 1949-ben 398 tagjával a Magyarországon működő szerzetesrendek legnépesebb, életkorát tekintve pedig igen vitális közösségét képezte.²¹ A rendtagok tevékenysége széleskörű intézményes bázisra épült: próba- és lelkigyakorlatos ház Budapesten, teológiai-bölcséleti főiskola és egyházmegyei szeminárium Szegeden, gimnázium internátussal Kalocsán és Pécsen, rendházak Budapesten, Hódmezővásárhelyen, Kaposváron, Kispesten, Mezőkövesden, Nagykapornakon, Szatmárnémetiben és Szegeden, missziós állomás Kolozsvárott plébániával és a tamingi misszió Kínában.²² Jezuita vezetés alatt állt a szegedi egyházmegyei szeminárium és a kalocsai főegyházmegye kisseminárium; jezsuita tanárok működtek a szatmári, veszprémi és egri szemináriumokban is.

A háborús összeomlást követően a külső körülmények változása az „egyház új tavaszával” kapcsolatos várakozásokkal párosult, elvi és praktikus szempontból is szükségessé téve a rend (és az egyház) „világban való létének” és pasztorációs tevékenységének újragondolását. A „krisztusibb kor” előkészítésének sürgető feladata és az egyre szűkülő mozgástérben való érvényesülés igénye új megközelítéseket inspirált és pezsgő rendi életet eredményezett. A lehetséges kibontakozást a totalitás igényével fellépő kommunista berendezkedés hiúsította meg.

²¹ A személyi állomány gerincét ekkor az a 30–40 éves csoport képezte, mely a harmincas évek elején, illetve az Eucharisztikus Világkongresszus inspiráló hatására lépett a rendbe. A magyar provinciának 1949 elején 83 tagja tartózkodott külföldön: 35 misszióban, 48 személy tanulmányi és más okokból. A személyi állomány alakulását lásd András Imre S.J.: *A Jezus társaság magyar provinciája 1949–1968 között*. Bécs, 1969. Kézirat. 3–8.

²² A kínai misszióról lásd Vámos Péter: *Magyar jezsuita misszió Kínában*. Bp. 2003. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár/26.)

2. 3. Kényszerpályán

2. 3. 1. Az iskolák államosítása

Mint minden ideológiai alapú hatalom – így a kiépülőben lévő kommunista is nagy fontosságot tulajdonított az iskoláknak. Ennek érdekében 1948 júniusában az egyház és állam konfliktusának részeként sor került az egyházi iskolamonopólium megszüntetésére. A vallási egyesületek feloszlata és a felekezeti iskolák államosítása a világnézeti pluralizmus intézményes kereteinek felszámolását kodifikálta,²³ egyúttal a jezsuiták kalocsai és a pécsi kollégiumában tanító rendtagok mozgásterének további szűkülését jelentette. Az államosítást követően a szerzetesek leginkább egyházmegyei kisegítő munkával igyekeztek hasznosítani magukat, illetve reménytelen utóvédharcban próbálták megtartani még rendi tulajdonban lévő házaikat, melyeket a különböző államosítási bizottságok „közművelődési célvagyonként” igyekeztek bekebelezni. A szerzetesek ellehetetlenítésének lokális érvényesülését a következőkben – egy betoldás erejéig – induktív módon, a jezsuiták pécsi rendháza felszámolásának előkészítésén keresztül igyekszem bemutatni.²⁴

²³ A katolikus szervezetek feloszlata 1946 júliusában Rajk László belügyminiszter rendelte el, aminek következtében mintegy 1500 egyesületet számoltak fel. Az iskolák államosításáról szóló törvényt 1948. június 16-án fogadta el az országgyűlés, amely 3094 katolikus intézményt érintett. Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia*. Bp., 1993,

²⁴ A rendház államosításának részletes feldolgozását lásd Bánkuti Gábor: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*. In: Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből II. Szerk. Horváth István–Kikindai András. *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány és a Pécsi Püspökség*, 2007. A levéltári források zömét a Baranya Megyei Levéltárban fellelhető dokumentumok képezik. Felkutatásukban nagy segítségemre voltak dr. Rajczy Péter (2006†) és Rozs András urak. Az események rekonstruálásában az iskola évkönyvei bizonyultak nélkülözhetetlenek, a felmerülő kérdések megválaszolásában pedig egykori „piuszosok” voltak segítségemre. (Külön köszönet dr. Angyal Tibor és dr. Kontrohr Tivadar uraknak.) Érdemben segítettek a munkámat azok a memoárok, melyek az *Arany–Ezüst*, illetve a *Mecsekalján* című lapokban jelentek meg.

2. 3. 1. 1. A Pécsi Pius Kollégium államosítása

A Jézus Társasági Pécsi Pius Kollégiumot Gróf Zichy Gyula pécsi megyéspüspök alapította 1912-ben magánvagyonából.²⁵ Államosításával olyan, az egyházi értékeken túlmutató intézményt ítéltek enyészetre, amellyel nemcsak a vallás és a vallásosság csorbult, hanem a nemzeti kultúra egésze is.

A pécsi jezsuiták az iskola államosítását követően az intézményhez közvetlenül kapcsolódó, de az államosítási törvény által nem nacionalizált rendházban folytatták tevékenységüket. Az épületek megosztása tulajdonjogi vitákat váltott ki, a függőben lévő elhatárolási kérdések, a különféle rendeletek eltérő értelmezése és a menetközben jelentkező problémák az államosítási eljárás újbóli szabályozásához vezettek. A helyzet átmeneti jellegét a különböző helyi – maguknak közigazgatási hatáskört vindikáló – kommunista igényeknek megfelelően működő társadalmi szervezetek (Népfront, Défosz, Ufosz stb.) ellenséges akciói, és a pártsajtó állandósuló propagandája is félreérthetetlenül jelezte. A központilag irányított folyamat befejező fázisa, a végleges döntést hozó kéttagú államosítási bizottságok által végrehajtott államosítás volt. Működésük Baranya megyében 1949. november 28-tól 1950 júniusáig tartott.²⁶

A „Pius” államosításáról 1950. április 12-én döntést hozó államosítási bizottság megállapította, hogy az „iskolánál 1948. július 30-án, október 19-én, október 28-án és november 17-én különböző államosítási bizottságok jártak el. Az így eljáró bizottságok az 1948. XXXIII. tc. értelmében különböző épületrészeket vettek állami tulajdonba, azonban ezen bizottságok nem államosították mindazon ingó és ingatlanokat, melyek félremagyarázhatatlanul az államosítási rendelet hatálya alá tartoztak” – ennek értelmében úgy határozott, hogy államosítja a „pécsi volt Jézustársasági róm[ai] kat[olikus] Gimnázium, internátus és az azokhoz tartozó összes nevelői lakásokat, mint közművelődési célvagyont”.

²⁵ Az épületegyüttes jelenleg a Pécsi Tudományegyetem központi épületeit képezi. A Pius történetéről lásd Horváth Ágnes: *A pécsi Jézus Szíve (Pius) templom*. URL: <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=1475&articleID=5911&ctag=articlelist&iid=1> (Letöltés: 2009. március) és Bánkuti Gábor: *A Pius Kollégium története*. URL: <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=859&articleID=4734&ctag=articlelist&iid=1> (Letöltés: 2007. július)

²⁶ Bernics Ferenc: *Közoktatás és tanügyigazgatás Baranya megyében 1945–1985*. Pécs, 1988. 66–85. A kéttagú államosítási bizottságnak a „Pius” államosításával kapcsolatos dokumentumai: BML Baranya M. Tanács VB. Művelődési Osztály iratai. Iskolák államosítása. 560/A d.

P. Pálos Antal – aki ekkor Pécsen volt házfőnök – jelezte, hogy mivel a rendház a mindenkori tartományfőnök hatásköre alá tartozik, a bizottság utasításának csak a tartományfőnök intézkedésére felelhet meg, ezért a volt iskolafenntartó képviselői a jegyzőkönyvet nem írták alá. Mindeközben megkezdődött a Baranya megyében élő szerzetesek összeírása.²⁷ A rendházban ekkor huszonnégy atya, hét testvér, valamint három nővér tartózkodott.

Pár nap múlva az igazgató utasítására hivatkozva leltározók jelentek meg a rendházban, ezzel egyidejűleg felkérés érkezett az igazgatótól, hogy a házfőnök keresse fel az irodájában. Amikor a házfőnök a kérésnek eleget tett, az igazgató a következőket közölte: „A múltban a gimnázium tanárainak illetményéhez tartozott a rendházbani természetbeni lakás, így ezen az alapon a jelenlegi tanári kar jogot formál a rendházra, melynek berendezését és értékeit az iskola tulajdonának tekintik.” P. Pálos ez ellen erélyesen tiltakozott, s a megbeszélésről készített jegyzőkönyv aláírását megtagadta. Ekkor azonban a leltározó közegek már megkezdték a rendház ingó és ingatlan vagyonának leltárba vételét.²⁸

A gimnázium államosításával kapcsolatos felszólamlás elutasítását Darvas József május 17-én közölte Csávossy Elemér tartományfőnökkel.²⁹ *„A kéttagú államosítási bizottság határozata ellen felterjesztett felszólamlásukat elutasítom, mivel a 2700/1949 és az 1223-A-4/1949. V.K.M. – rendelettel államosított pécsi volt Pius gimnázium, internátus és szolgálati lakások az 1948. XXXIII. t.c. hatálya alá tartoztak, és mint ilyet a fenti t.c. végrehajtása tárgyában kiadott 8000/1948. V.K.M. sz. rendeletben foglalt rendelkezések értelmében közművelődési célvagyonnak kell tekinteni. Fentiek értelmében a kéttagú államosítási bizottság határozatát jóváhagyom és megerősítem azzal, hogy jelen határozatom ellen jogorvoslatnak helye nincs.”*

Az elutasítás másolatát a Pécsi Tankerületi Főigazgató is megkapta a következő utasítások mellett: *„Az épületet a kéttagú államosítási bizottság határozatának megfelelően vegye birtokba és azt tartalékolja a következő tanévben megnyitandó szakérettségis kollégium céljaira. Az épületben lévő idegen lakók más helyen való elhelyezéséről gondoskodják a helyi szervekkel karöltve. Az épületben lévő valamennyi kegytárgy*

²⁷ BML 36. f. 1. cs. 1950. 115. ö. e. Jelentés. (1950. április 29.) A baranyai apácák listája 38 oldalt tesz ki.

²⁸ P. Pálos május 22-én Pestre utazott, hogy a rendház ügyében a provinciálissal konzultáljon, azonban beszélni sem tudott vele, mert épp a Manréza kiürítésekor ért oda. A Manrézát a hatóságok a határvadászok számára vették igénybe. Petrich, 1991, 257.

²⁹ BML Baranya M. Tanács VB Művelődési Osztály iratai. Iskolák államosítása. 560/A d.

*elszállítása és az áthelyezés végrehajtása tárcámat terheli, abban az esetben, ha azt tárcám szervei jelenlétében és irányításával hajtják végre. Arra ügyeljen Főigazgató Kartárs, hogy az áttelepítést olyan időpontban eszközölje, hogy az semmilyen szempontból ne essen kifogás alá és semminemű csoportosulásra ne adjon alkalmat. Ezért fontos, hogy ezt Főigazgató Kartárs személyesen irányítsa”.*³⁰

Mivel P. Pálos minden további tiltakozást reménytelennek tartott, utasította rendtársait, hogy azon értékeiket, holmijukat amelyhez ragaszkodnak, s amelyek terjedelmük miatt egy kézításkában nem vihetők el, a városban lakó ismerőseiknél helyezték biztonságba. Arra gondolva, hogy rendház helyett valami rosszabb, de Pécsen lévő elhelyezést fognak kiutalni számukra, ahol a rendi közösség továbbélhet, az élelmiszert a templom tornyába szállíttatta, hogy azt esetleg a kijelölt új helyen felhasználhassák.³¹

2. 3. 2. A tanuló rendtagok képzésének kérdése

Az iskolák államosítását követő események a rend római központjának helyzetértékelését igazolták vissza. Visszaemlékezések szerint a rend vezetősége már 1946-ban³² nyomatékosan tanácsolta a magyar atyáknak, hogy – mivel a közeljövőben politikai változásra remény nincsen – a rend fiatalságát és az idős testvéreket küldjék ki az országból valamelyik nyugat-európai országba, ahol fölkészülhetnek hivatásukra, illetve nyugodt körülmények között tölthetik el öreg napjaikat.³³ Több, Rómában tartózkodó rendtag is közvetített hasonló értelmű üzeneteket 1946 és 1948 között.³⁴

³⁰ BML Baranya M. Tanács VB Művelődési Oszt. iratai. Iskolák államosítása. 560/A d.

³¹ BML 36. f. 1. cs. 1950. 115. ő. e. Jelentés. (1950. július 22.)

³² Lásd erről bővebben a disszertáció 3. 3. 2. 1. alfejezetében.

³³ Pálos, 1992, 30–31. A nyugati provinciák az idős, beteg rendtagokat is befogadták volna.

³⁴ P. Kerkai Jenő, P. Vác Jenő és P. Mócsy Imre 1945–48 között többször, illetve hosszabb időt töltöttek Rómában. Egy közeli rendszerváltás lehetőségéről sem nekik, sem római előljáróiknak nem voltak illúzióik. P. Vác Jenő 1946 szeptemberétől 1948 decemberéig tartózkodott Rómában. 1955 szeptemberében, letartóztatása után írt önvallomásában a rend vezetőinek helyzetértékeléséről így emlékezett: „Rómából való hazatérésem előtt Van Gestel asszisztens azt üzenté számukra, mondjam meg az előljáróknak és az atyáknak, hogy a leggondosabban tartózkodjanak minden politikai nyilatkozattól, tevékenységtől, sőt, még annak látszatától is. Azt is mondta, hogy ő és a R. P. Generális megítélése szerint a dolgok jelenlegi állapota még igen soká fog tartani, tehát ne ringassuk magunkat reakciók naiv hitében, hogy egy reggel majd jönnek az amerikaiak és minden megváltozik. Üzenté, hogy mondjam meg az előljáróknak és atyáknak is, hogy [...] messziről nem tud olyan utasításokat adni, amelyek a megváltozott magyarországi állapotokhoz megfelelենek. Ezért csak arra kér mindannyiunkat, hogy hűségesek legyünk lelki dolgainkhoz és

„Ezt nem vettük komolyan. Se a római küldöttség, se mi itthon, mondván, hogy itt hallatlan fellendülés van, hogy itt tömegek mentek a Mindszenty által 47-ben meghirdetett Mária-napokra. Magam is hallottam a Hősök terén Mindszentyt. Több mint 150000 ember lehetett ott. Dinnyés volt a miniszterelnök, ő is ott volt. Mindszenty egyenesen hozzá fordulva mondta: »Mit akar a miniszterelnök és a kormány? Egy olyan közösségbe akar belemarni, ami a történelem bizonyága szerint túlélte az őt megmarókat?« Ezt mondta. A Szív újság szerkesztőjeként voltam hivatalos ott. Mi ebben éltünk. Különösen mi szerkesztők. A példányszámunk a háború után ötezer volt, aztán 48-ban már 200000. Nem volt remittendánk. A többi katolikus lap nem indult, így mi voltunk elől. [...] Tehát lélektanilag érthető volt, hogy ekkor még mindig a triumfális Egyház lebegett előttünk. Elméletben igen, de gyakorlatban nem láttuk még elég élesen a bolsevizmust. Hogy milyen ereje van.”³⁵ – emlékezett az 1945 és 1948 közötti időszak hangulatára P. Pálos Antal.

A külföldi képzés felújítására csak 1948 júniusában került sor, amikor a római jezsuita generális³⁶ levélben kérte P. Borbély István tartományfőnököt, hogy a németországi jezsuita kollégiumok részére tíz fiatal rendtagot prefektusnak küldjön ki.³⁷ Miután útlevelet nem kaptak, P. Borbély utasítást adott az illegális határátlépésre. Nevezettek négy kivételével sikeresen átjutottak a határon.³⁸

2. 3. 3. A szegedi skolasztikátus elfoglalása

Az utánpótlás képzése akkor fordult válságossá, amikor 1948 őszén váratlanul iparostanoncok foglalták el a rend szegedi skolasztikátusának egy részét. Az események krónikája az erről szóló emlékeztetőből tárul fel.³⁹

A szegedi Papnevelő intézetben és a Szent József Rendházban 1948. november 9-én három férfi jelent meg – mint mondták, az adóhivatal megbízásából –, hogy az

szabályainkhoz. Ez a R. P. Generális óhaja is. Ha módja lesz rá, eljuttatja írásbeli üzeneteit.” ÁBTL 3. 1. 9. V–129284/3. Tamás János és társai. Vác Jenő kézzel írt önvallomása (dátum nélkül). 62.

³⁵ Lázár Kovács Ákos: *Beszélgetések Pálos Antallal 1996 és 1999 között*. Kézirat. 8. Az interjú szerkesztett változatát a Vigília közölte. *Vigília*, 2009/3, 211.

³⁶ Janssens, Jean-Baptiste S.J.(1889–1964) a Jézus Társasága 27. Generálisa. Megválasztották a 29. Generális Kongregáción 1946. szeptember 15-én.

³⁷ A generális erre Juhász László, Béki Gellért, Szegedi Varga József, Pákos László, Németh Tibor, Máté József, Muzslay István, Keresztényi Gyula, Viola Kálmán és Horváth Kálmán rendtagokat jelölte ki.

³⁸ ÁBTL 3. 1. 9. V–80852. Molnár György és társai. P. Kovács Jenő gyanúsított kihallgatása (1949. szeptember 2.). 9–10; ÁBTL 3. 1. 9. V–80852. Molnár György és társai. Jelentés (1949. aug. 31.). 31–32.

³⁹ MOL M–KS 276. f. 68. cs. 102. ö. e. Révai-titkárság iratai, 98–100.

épületek kihasználtságát ellenőrizze. Szemléjük végén megállapították, hogy a vendégszobán kívül az összes helyiség foglalt. Éjfélkor 20 detektív igazoltatta a rendtagokat.

Annak ellenére, hogy a nyomozók mindent rendben találtak, másnap délután 60 főnyi, egyetemi hallgatókból és tanoncokból álló csoport, a szegedi lakáshivatal végzésére hivatkozva megjelent az épületnél és kijelentette, hogy birtokba akarja venni az intézetet. A helyettes házfőnök, P. Katona István tiltakozott, mire „az ifjúság erőszakkal benyomta a Klauzúra ajtaját és előzönlötte a papnevelő intézet folyosóit”. Ezzel egy időben egy másik csoport a rendház egy részét is elfoglalta. P. Katona hiába interveniált a polgármesternél, fellépése hatástalan maradt.

Másnap, 11-én reggel P. Katona István és P. Mócsy Imre a sérelmekről értesítette Jáni Imre főispánt. A főispán Kis Mihály kulturtanácsnokhoz irányította őket, aki megígérte az általa aláírt véghatározatok végrehajtásának felfüggesztését. Kb. egy óra múlva (!) egy „biciklin érkező ifjú” újabb határozatot hozott Kis Mihály aláírásával a rendházba, amelynek értelmében az *egész* rendházat át kell adni a Kossuth Zsuzsanna nővérképző kollégiumnak, a papnevelő intézet egy részét pedig a Petőfi Sándor tanulóotthonnak. Délután, miközben a rendtagok a papnevelő intézetben ebédeltek, az ifjak lakatosok segítségével feltörték a rendház szobáinak zárait, „és a rendtagok személyi holmijait az íróasztalokból és szekrényekből kidobálták, majd egy közös szobába hordták össze, ahonnan a város lakóinak megütközésére az utcára rakták ki”. Egy órával később egy kb. 80 főnyi csoport a papnevelő intézetet is megszállta. Időközben hazaérkezett P. Fábry Antal rektor, aki újfent felkereste a főispánt. „A főispán úr válaszában azt fejtette ki, hogy az ügy a polgármesterhez tartozik, mivel lakásügyről van szó, nem pedig kormányzatról. A papnevelő intézet rektora fölhívta a főispán úr figyelmét arra, hogy az ügy annyiban mégis kormányzati, amennyiben a fennálló törvények kifejezetten biztosítják a papnevelő intézetek működésének szabadságát és a lefoglalásokkal kapcsolatban a városban jelentkező megütközés és nyugtalanság bizonyára a kormányzatnak sem kívánatos.”

A pro memoria részletesen taglalta a lefoglalás előtti és utáni helyzetet, melynek tarthatatlanságát pontokba szedve összegezte. P. Fábry minden biztonnyal bejelentette a támadást az illetékes minisztérium(ok)nak is. Az informális kapcsolatok hálózatát nem ismerjük, csak az bizonyos, hogy november 19-én Barankovics István tájékoztatta az

eseményekről Révai Józsefet.⁴⁰ Barankovics a rendi emlékeztető csatolásán túl is igyekezett érvelni a rendet ért eljárással szemben: „Tegnap délben Olt Károly népjóléti miniszter úr közölte velem, hogy a szegedi hatóság első fokú végzését magáévá teszi. Ezt a körülményt lojalitásból nem akarom elhallgatni Előtted. Úgy tudom azonban, hogy a miniszter úr nem hozta meg végzését. Ezért célszerűnek tartom, hogy ígéretemhez híven a tényállást tartalmazó pro memoriákat Neked megküldjem és újból arra kérjelek, hogy az ügy igazságos és jogszerű elintézéséhez légy szíves segítséget nyújtani. Nem hiszem, hogy a rosszul tájékozott miniszter presztízs okból fenntartaná szándékát akkor is, ha jobban tájékozódik. És nem tudom elhinni, hogy ilyen nyilvánvalóan igazságtalan intézkedést a kormány ne reparáljon, illetve azok fenntartásával az amúgy is nehéz egyházpolitikai helyzetet még súlyosbítaná” – zárta levelét a kereszténydemokrata politikus. Olt Károly négy nappal később fejtette ki Révainak álláspontját.⁴¹ E szerint a szegedi intézmények lefoglalása és megszállása az MDP és a Népjóléti Minisztérium előzetes tudta és beleegyezése nélkül történt. „Mivel befejezett tények elé voltunk állítva” – írja –, „Kádár elvtárssal egyetértésben arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy a Pártra nézve hátrányos lenne, ha a történetek után visszalépnénk és visszaadnánk a helyiségeket, amelyeknek igénybe vétele szociális (lakás) szempontból egyébként feltétlenül indokolt volt”.

A skolasztikátus ügyében minden panasz hiábavalónak bizonyult. A rendi fiatalság egészségének „evakuálásával” járó kockázatot azonban P. Borbély István provinciális nem merte vagy nem akarta vállalni. Az Általános Rendfőnöktől kapott vizitatori hatalmával élve P. Tüll Alajost jelölte ki utódjául, majd elhagyta az országot.

„1948. december 8-án kaptam megbízást P. Borbélytól, a provinciálistól, hogy vegyem át a tartomány vezetését. Meglepetéssel szereztem erről tudomást, mert korábban nem volt erről szó. Konzultusra hívott össze bennünket [budapesti] Mária utcai rendházunkba és amikor megjelentem, a lépcsőházban átadtak nekem egy levelet, melyben P. Borbély közli velem, hogy eltűnik, s vegyem át a provincia vezetését. Ott volt véletlenül P. Varga László és kérdezi, mi újság. Mondom, meghívó a börtönbe. Mert abban a percben tudtam, hogy nekem ezt vállalnom kell. Keresztként fogadtam” – emlékezett vissza kinevezése körülményeire P. Tüll.⁴²

⁴⁰ MOL M–KS 276. f. 68. cs. 102. ö. e. 93–94.

⁴¹ MOL M–KS 276. f. 68. cs. 102. ö. e. 101.

⁴² Hetényi, 2002, 353.

Az 1948 júniusától a pécsi Pius rektoraként tevékenykedő új provinciális a kollégium államosítása kapcsán már meglehetősen tapasztalatokat szerzett az állami szervekkel való tárgyalások természetéről és hatékonyságáról. P. Tüll 1949 januárjában költözött Pécsről Budapestre, ahonnan a hatóságok rövid idő múlva – január 22-én – Mezőkövesdre utasították ki, és rendőri felügyelet alá helyezték. Tartományfőnöki működésének első lépéseként január első napjaiban Szegedre utazott, hogy ellenőrizze P. Fábry Antal jelentését. A házfőnök helyzetértékelését – a növendékek helyzete tarthatatlan, tanulmányaik befejezésére Magyarországon nincsen mód – a provinciális megalapozottnak találta.⁴³ P. Fábry előjárója tudomására hozta azt is, hogy P. Borbély, P. Janssens generális és ő a szöktetések mielőbbi végrehajtásáról már döntést hoztak.

2. 4. A „szökés”

2. 4. 1. A skolasztikusok külföldre menekítése

P. Janssens 1949 januárjában levélben valóban közölte P. Tüllel, hogy a szegedi skolasztikusok további sorsáról ő kíván gondoskodni, ezért a növendékeket irányítsa Bécsbe. Az utasításként értelmezett felhívás végrehajtásának lehetőségeit a provinciális tanács P. Tüll, P. Fábry, P. Reisz, P. Kovács, P. Pálos részvételével február elején tárgyalta. Az akció lebonyolításával P. Tüll P. Fábryt, P. Öryt és P. Legazát bízta meg. A kiadások fedezésére 50 000 forintot utalt ki. Ezt követően Fábry előkészítette és megszervezte a rendház filozófus és teológus hallgatóinak, valamint azok tanárainak kiszöktetését.⁴⁴

P. Fábry a szökésre két lehetőséget talált: az egyik út – nevezzük *evidensnek* – azoknak a szerzeteseknek az önálló akciója, akiknek szülőföldje valamelyik határmenti terület.⁴⁵ A másik egy *extrém* megoldás: az Alberg Expressz hálókocsijának tengelyére szerelt deszkalapokon kijutni. „Már be vagyunk drótozva, de aknákat még nem helyeztek

⁴³ ÁBTL 3. 1. 9. V-80852. Molnár György és társai. Tüll Alajos gyanúsított kihallgatása. (1949. szeptember 2.) 4. P. Tüll vallomása szerint P. Fábry találkozásukkor jelezte, hogy a skolasztikusok és tanáraik külföldre szöktetéséről P. Borbély, Janssens és ő már döntést hoztak és hogy azt minél előbb végrehajtják.

⁴⁴ ÁBTL 3. 1. 9. V-80852. Molnár György és társai. P. Kovács Jenő gyanúsított kihallgatása (1949. szeptember 2.). 9.

⁴⁵ ÁBTL 3. 1. 9. V-19486. Handler Lajos. Kiss László gyanúsított kihallgatása (1949. március 30.). 16.

el, és aránylag sokan hagyják el az országot” – jelentette P. Öry a nyugati határ bejárása után.⁴⁶ A nagyszámú sikeres határátlépés a szervezők pontos helyzetértékelését erősíti.

A generális felhívása értelmében a határ mellett lakó szerzetesek segítségével kb. 10-12 szerzetes hagyta el az országot.⁴⁷ A levéltári források, vagyis a periratok tanúsága szerint a szöktetések megszervezésénél Baracskey Gézáné – ifj. Baracskey Géza szerzetesnövendék édesanyja – vállalt aktív közreműködést. Illetve – lebukása miatt – az ő közreműködésével szervezett szökések rekonstruálhatóak, hiszen a sikeres határátlépésekről nem maradtak fenn levéltári dokumentumok.⁴⁸ A vallomások, jelentések és visszaemlékezések töredékeiből a következő kép állítható össze: *„Egy alkalommal 1949. február 21-én éjjel minden előzetes értesítés nélkül felkeresett fiam, Baracskey Géza dunaharaszti lakásomon. Érdeklődött, hogy Sopron megyében, az osztrák határ mentén hol és kik élnek rokonaink közül. Én közöltem fiammal, hogy Sarród községben lakik sógorom, Molnár György. Pár nap múlva Lukács Zoltán dunaharaszti lakos, közölte velem, hogy értesülése szerint fiam és Sadovszky Ottó ugyancsak dunaharaszti szerzetes növendék, átszöktek az osztrák határon.”*⁴⁹

„1949 április elején⁵⁰ felkeresett Sarród községben Baracskey Géza szerzetes növendék, akivel rokoni viszonyban állok. Arra kért, hogy szöktessem át az osztrák határon és felajánlott 500 forintot ezért. Ajánlatát és a pénzt elfogadtam. Baracskey említette, hogy még fognak jönni papok és ezért egy latin nyelven írt cédulát adott át azzal, hogy juttassam el a budapesti noviciátusba Kovács Jenő szerzeteshez, akivel részletesen megbeszélhetem az ügyet. 1949. április 10-e körül átszöktettem Baracskey Gézát, majd felkerestem Kovács Jenőt, hogy átadjam Baracskey levelét. Ezután részletesen megbeszéltük a további szöktetésekre vonatkozó részleteket és megállapodtunk abban, hogy minden egyes esetben

⁴⁶ P. Tüll Alajos visszaemlékezése. In: Üldözött jezsuiták vallomásai. Szerk. Szabó Ferenc S.J. (Anima Una 8.) Bp. 1995. 8.

⁴⁷ ÁBTL 3. 1. 9. V-19486. Handler Lajos. Kiss László gyanúsított kihallgatása (1949. március 30.). 15–17.; ÁBTL 3. 1. 9. V-23774. Wéber János és társai. Wéber János gyanúsított kihallgatása. (1949. március 25.)

⁴⁸ Visszaemlékezések azonban bőséggel állnak rendelkezésre. A teljesség igénye nélkül: Szabó Ferenc S.J. (szerk.): Magyar jezsuiták vallomásai I–II. (Anima Una 10–11.) Bp. 1997–1999.; Molnár Antal: *Beszélgetés Szilas László jezsuita egyháztörténésszel*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 14. 285–292. Jelen tanulmányban – az eredeti szándékhoz hűen – a represszió szempontjából releváns események bemutatására szorítkozom, tehát a sikeres szökések bemutatására nem térek ki.

⁴⁹ ÁBTL 3. 1. 9. V-80852. Molnár György és társai. Baracskey Gézáné gyanúsított kihallgatása (1949. szeptember 3.). 19.

⁵⁰ Itt láthatóan ellentmondás van a dátumokban.

levél által közli hányan és mikor érkeznek és abban, hogy fejenként 1000–1500 forintot fogok kapni az átszöktetésekért. Kb. 8 nap múlva felkeresett egy szerzetes növendék a Manrézából azzal, hogy szöktessem át a határon és átadott 1000 forintot és egy zárt borítékot a nálam tartózkodó Baracskaaynének, hogy azt juttassa el Kovács Jenőhöz. Ezt a papot is átszöktettem a határon. Kb. 10 nap múlva Kovács 2 pap jövetelét jelezte. A két pap eltévesztette az utat és a rendőrség letartóztatta őket. Nyomban Dunaharasztiiba utaztam, majd Baracskaaynével P. Kovácshoz. Kovácsnak azt hazudtam, hogy a két pap az én segítségemmel szabadult, amiért 1000 forintot fizettem. Ezt Kovács nekem kifizette. Megbeszéltük, hogy kb. két hét múlva újabb két szerzetes jön. Május 19-én egy Virág nevezetű fráter és Fábrián István szerzetesnövendék jelent meg Sarródon. Mivel értesültem arról, hogy az akciót veszély fenyegeti, a szöktetésre nem voltam hajlandó. Rövid időn belül a rendőrök őrizetbe vettek a két szerzetessel együtt.”⁵¹ Molnár György letartóztatása után Baracskaayné P. Kovács kérésére, mivel, mint az mondotta: „a novíciusok kiszöktetésének leállni nem szabad”, felvette a kapcsolatot Borsics Józseffel, aki szintén rokona volt. P. Kovács a csempészeknek járó pénzt a novíciusokkal küldte egyenesen a határra.⁵²

A másik útvonal kezdetben Simcsák Tamás postai alkalmazott,⁵³ majd – mivel ő a szöktetéseket rövid ideig vállalta – Kiss Ferenc és Fazekas János növendékek koordinálásával működött, akiket Fábry utasított, hogy a Keleti pályaudvaron munkásként helyezkedjenek el. Az útra való előkészítést Fazekas végezte, Kiss szerepe pedig abból állott, hogy a vonaton elhelyezte a szükséges deszkákat a szökni készülők álcázására.⁵⁴ Ezen a módon 1949 februárjában Simcsák segítségével 3–4, Kiss Ferencével 7–8 fő hagyta el az országot.⁵⁵

⁵¹ ÁBTL 3. 1. 9. V–80852. Molnár György és társai. Molnár György gyanúsított kihallgatása (1949. szeptember 4.). 17. A nyugati határsáv kvázi átjárhatósága sokak számára a megélhetéshez szükséges többletforrások előteremtésének lehetőségét jelentette; az „embercsempészet” mint jövedelem–kiegészítés képezte részét a határ mentén élők mindennapjainak.

⁵² ÁBTL 3. 1. 9. V–80852. Molnár György és társai. Baracskaay Gézáné gyanúsított kihallgatása (1949. szept. 5.). 24.

⁵³ Simcsák az Alberg Express vonalán 3–4 személyt szöktetett ki. ÁBTL 3. 1. 9. V–23774. Wéber János és társai. Wéber János gyanúsított kihallgatása. (1949. március 25.)

⁵⁴ ÁBTL 3. 1. 9. V–19486. Handler Lajos. Kiss László gyanúsított kihallgatása (1949. március 30.). 16.

⁵⁵ Wéber János vallomása szerint ők Sadovszky Ottó, Kiss Gábor, Hauser József, Szilas László, Vicsai Emil, Ádám János és Simcsák Tamás voltak. ÁBTL 3. 1. 9. V–23774. Wéber János és társai. Wéber János

Az Ausztriába való átjutásnak ez a lehetősége Lázár József és Wéber János skolasztikusok letartóztatásával szűnt meg. „1949. március 22-én bementem Fábryhoz, aki közölte, hogy 24-én lehetőség van arra, hogy a Bécs felé tartó vonattal kimenjek. Közölte, hogy Lázár Józseffel fogok menni és utasított, hogy utazzunk Pestre és a továbbiakban forduljunk Ft.⁵⁶ Fazekas Jánoshoz, aki már előkészítette Kiss Ferenc segítségével az utat. 23-án Lázárral a Mária utcai rendházban találkoztunk, felkerestük Fazekast, aki álruhát adott a szökés céljára, majd elmagyarázta az utazás részleteit. 24-én reggel 7 óra tájban Kiss Ferencel és Lázárral együtt kimentünk a Keleti pályaudvarra. A kocsirendezőnél Kiss Ferenc a hálókocsi tengelyére felszerelte a rendházból hozott deszkákat, mi arra ráfeküdtünk, és ő, miután kellően eltakart bennünket, eltávozott. Miután a kocsit betolták az indulási csarnokba, az ott dolgozó munkások észrevettek és átadtak a rendőrségnek.”⁵⁷A két skolasztikus lelepleződését követően rendtársai rábeszélésére P. Fábry is elhagyta az országot, ugyanakkor, mint fentebb láthattuk, a másik „vonalon” májusban is folytatódta a szökések. Az akcióval kb. 6 szerzetes tanár és 40–45 növendék jutott át Ausztriába.⁵⁸

2. 4. 2. A novíciusok disszidálása

A skolasztikusok lényegében sikeres emigrálását követően P. Tüll 1949. június 26-ai keltezéssel, az olasz követségen keresztül ismét levelet kapott P. Jannsenstől,⁵⁹ melyben a generális felszólította, hogy készítse elő a tanulmányaikat befejező novíciusok illegális kiszöktetését is, hogy fogadalmaikat augusztus 15-én már külföldön tegyék le. „Azon 13 novíciust, akik nemsokára bevégezik a noviciátust, küldjék minél előbb Tamáshoz, fogadalmaikat a tartomány határain kívül fogják letenni. A novíciusok szabadok” – informálta P. Tüll a Manréza novíciusmesterét, P. Kovács Jenőt. P. Kovács a levél kézhezvételét követően nyomban felkereste elöljáróját P. Tüllt Mezőkövesden, aki utasította, hogy a Manréza tatarozására kiutalt 100 000 forint felhasználásával – amit a

gyanúsított kihallgatása. (1949. március 25.) Ha Wéber János jól értesült, akkor Sadvoszky Ottónak mégsem sikerült áprilisban átjutnia a határon.

⁵⁶ Fráter, azaz segítő testvér, laikus szerzetes

⁵⁷ ÁBTL 3. 1. 9. V–23774. Wéber János és társai. Wéber János gyanúsított kihallgatása. (1949. március 25.)

⁵⁸ ÁBTL 3. 1. 9. V–80852. Molnár György és társai. Tüll Alajos gyanúsított kihallgatása (1949. szeptember 2.). 5.

⁵⁹ Rendi elöljáróival a provinciális az olasz követségen keresztül, fr. Lukács László közreműködésével tartotta a kapcsolatot. A kommunikációnak ez a csatornája lényegében 1954 júniusáig, P. Pálos Antal letartóztatásáig működött.

hatóságok nem engedélyeztek – szervezze meg a novíciusok kiszöktetését. (A skolasztikusok és a novíciusok külföldre juttatása P. Tüll Alajos visszaemlékezése szerint kb. 200 000 forintba került összesen, mely összeg *A Szív* újság bevételeiből állt a rend rendelkezésére.)⁶⁰ A július 10-én (vagy 15-én) összeült provinciális tanács (P. Pálos, P. Reisz, P. Németh Béla, P. Kovács) bizonyos kétkedéssel fogadta ugyan, hogy az akció megvalósítható, azonban kivétel nélkül hozzájárultak a rendelkezések teljesítéséhez.

A szökés technikai részének kivitelezését P. Kovács P. Németh Bélával, a szegedi jezsuiták házfőnökével és P. Fehér Józseffel egyeztette. Úgy döntöttek, hogy az akciót két nagyobb csoport útnak indításával valósítják meg. A tanács ülése után P. Kovács ismét felkereste Baracskaaynéét és közölte vele, hogy felsőbb utasításra, melyet Rómából kaptak, a legrövidebb időn belül minden fiatal jezsuita növendéket ki kell szöktetni az országból „még akkor is, ha azoknak a fele lebukik”.⁶¹ Ezt követően P. Kovács augusztus 13-án újra Mezőkövesdre utazott, és közölte elöljárójával, hogy sikerült megszerveznie a szöktetést.⁶²

A novíciusok júliusban szereztek tudomást a rendi vezetőség szándékáról. „P. Kovács Jenő novíciusmester egy kirándulás alkalmával közölte velem és még kb. 11 szerzetes társammal, hogy a rend vezetősége – név szerint nem tudom kitől – utasítást kapott arra, hogy a fogadalomtételhez közel álló novíciusokat illegális úton szöktesse ki külföldre, és ennek érdekében építsen ki egy olyan hálózatot, amely ezt gyakorlatilag le tudja bonyolítani. Kovács ezt az utasítást egy céduláról olvasta fel, amelyen latin nyelven röviden le volt írva” – vallotta letartóztatását követően Weissmahr Béla.⁶³ A novíciusok kivétel nélkül vállalták a kockázatot.

Ezt megelőzően, július–augusztus folyamán Feigl Róbert és Müller Rezső laikus testvérek, majd P. Fehér József, P. Keresztény (Morel) Gyula, Viola Kálmán és augusztus 6-án Ruff János szerzetesek minden akadály nélkül átjutottak a határon.⁶⁴

⁶⁰ Hetényi Varga Károly interjúja P. Tüll Alajossal. A teljes interjú Hetényi Varga Károly hagyatékában. Kismaros. Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza.

⁶¹ ÁBTL 3. 1. 9. V–80852. Molnár György és társai. Baracskaay Géza gyanúsított kihallgatása (1949. szeptember 3.). 21.

⁶² ÁBTL 3. 1. 9. V–80852. Molnár György és társai. Tüll Alajos gyanúsított kihallgatása (1949. szeptember 2.). 5.

⁶³ ÁBTL 3. 1. 9. V–80852. Molnár György és társai. Weissmahr Béla gyanúsított kihallgatása (1949. augusztus 22.). 26.

⁶⁴ Keresztény Gyula és Viola Kálmán március folyamán még sikertelenül próbáltak átjutni a határon. A szombathelyi, majd a kaposvári fogházban töltötték büntetésüket, majd kb. 4 hónap múlva szabadultak. Lásd Hetényi, 2002, 144. P. Ruff János szegedi jezsuita Sopronkövesdnél szökött át. Ebben Mátér Olovia – az

Ilyen előzmények után 1949. augusztus 14-én és 15-én 13 jezsuita szerzetesnövendék kísérelte meg, hogy kiszökjék az országból. A novíciusok két csoportban,⁶⁵ a Kelenföldi pályaudvarról indultak el a határ felé Hegykő állomásig, ahonnan gyalog kísérték át őket Ausztriába. Arra az esetre, ha vissza kellene fordulniuk, P. Kovács Jenőtől 150 forintot kaptak. Az első csoport 14-én sikerrel lépte át a határt, a többieknek azonban nem várt nehézségeik támadtak. A vonaton Kapuvárnál Pécsi Lászlót és Weissmahr Bélát igazoltatták, majd Eszterháznál lezárták a kocsit. Pécsi a mozgásban lévő vonatról leugrott, és Hegykőre indult. Miután nem találta ott társait, tovább igyekezett Sopronkövesd felé, de az állomáson újra igazoltatták és őrizetbe vették.⁶⁶

Weissmahr Béla és Pécsi László őrizetbe vételét követően az Államvédelmi Hatóság a vallomások alapján megállapította a szöktetések szervezőit és módját, s augusztus 25-én őrizetbe vette P. Kovács Jenőt. „Nagymama halálos beteg” – értesítette táviratban a fejleményekről az eseményeket végig figyelemmel kísérő P. Pálos Antal P. Tüll Alajost, akit Kovács terhelő vallomása alapján 27-én tartóztattak le.⁶⁷ P. Tüll ezt megelőzően levélben intézkedett utódja személyéről: P. Reisz Elemért kérte, hogy hagyja el az országot, és vegye át a külföldön élő magyar jezsuiták vezetését; P. Csávossy Elemért pedig megbízta, hogy irányítsa tovább a magyarországi rendtartományt. Baracskey Gézanét és Molnár Györgyöt szeptember 3-án állították elő, Borsics Józsefet viszont sikertelenül próbálták őrizetbe venni, valószínűleg ő is külföldre szökött.⁶⁸ A többi novícius útnak indítása a történetek miatt elmaradt.

Isteni Megváltó Leányai szerzetesrend nagycenki házfőnöknője – nyújtott neki segítséget, aki ez ügyben augusztus 2-án felkereste a Manrézában P. Kovács Jenőt és közölte vele, hogy Sopronkövesden ismer egy „megbízható fiatalembert”, aki már eddig is több papot vezetett át a határon. ÁBTL 3. 1. 9. V-80852. Molnár György és társai. P. Kovács Jenő gyanúsított kihallgatása (1949. szeptember 2.). 11.

⁶⁵ Rényes Imre, Szébenyi Endre, Jálics Ferenc, Tóháti Zoltán, Simó Zoltán, Rényes Antal és Öry Miklós alkotta az első; Szentiványi Dezső, Pécsi László, Róna Gábor, Nagy Pál László, Nemesszeghy Elemér és Weissmahr Béla a második csoportot.

⁶⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V-80852. Molnár György és társai. Pécsi László gyanúsított kihallgatása (1949. szeptember 2.). 14. A csoport többi 11 tagja sikeresen átlépte a határt.

⁶⁷ Tüll, 1995, 9.

⁶⁸ P. Pálos Antal mindent megtett a nyomok eltüntetése és a közvetítők védelme érdekében. Baracskey Gézané erről kihallgatásán így vallott: „*Augusztus 26-án du. felkeresett lakásomon P. Pálos Antal és közölte, hogy Kovácsot letartóztatták. Kért, hogy értesítem Borsicsot, hogy hagyja el az ország területét, Bécsben el van intézve az ügy. Okvetlenül vigye magával a határon bujkáló egyik kispapot, ha 20000 forintba kerül is. Augusztus 30-án Pálos 2500 forintot küldött és üzent, hogy Tüllt elfogták, azonnal szökjem meg, hagyjam el*

2. 5. A jogpolitika elvei és gyakorlata

A büntetés-végrehajtás tevékenysége kezdetben az Ideiglenes Nemzeti Kormány azon intézkedései miatt kapott új tartalmat, melyeknek célja a világháború utáni – nemzetközi kötelezettségek által is előírt – számonkérések jogi feltételeinek megteremtése volt. A népbíróságok 1945 januárjában a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonására jöttek létre, országosan 24 működött. Fellebbezési fórumuk a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) volt. Tevékenységük 1948 január 14. és 1950. április 1-je között fokozatosan szűnt meg.⁶⁹

A politikai és a büntetőjogi szféra közötti közvetlen összefüggés megteremtése elsősorban „a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről” alkotott 1946. évi VII. törvénnyel ment végbe. A törvény a háborús és népellenes bűnöktől független politikai bűntetteket a népbíróságok e célra létrehozott külön tanácsainak illetékességébe utalta.⁷⁰ A Budapesti Népbíróság megszűnésével (1949.) a még folyamatban lévő ügyeket a Budapesti Büntetőtörvényszékre iktatták át, mely 1951. január 1-jével a Budapesti Törvényszékkel Budapesti Megyei Bíróság (BMB) néven egyesült. A BMB 1951 és 1953 között működött, az 1954. évi II. törvény,⁷¹ illetve az 5/1954. IM utasítás értelmében 1954. február 1-jén neve Budapesti Fővárosi Bíróságra módosult.⁷²

az ország területét, vagy tűnjek el egy időre Dunaharasztaból. Én erre nem voltam hajlandó.” ÁBTL 3. 1. 9. V–80852. Molnár György és társai. Baracska Géza gyanúsított kihallgatása (1949. szept. 5.). 24.

⁶⁹ Szakács Sándor – Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések, 1944–1948.* Budapest, 1997, 41–43., 186.

⁷⁰ Az 1946. évi VII. törvény a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről. 11. §. (1) „A jelen törvényben meghatározott bűncselekmények elbírálása az ítélőtáblák székhelyén működő népbíróságok kebelében a (2) bekezdés szerint öt tagból alakított külön tanács hatáskörébe tartozik. (2) A külön tanács elnökét (helyettes elnökét) az ítélőbírák sorából az igazságügyminiszter jelöli ki, egy-egy tagját (pótagját) pedig a Független Kisgazdapárt, a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt helyi szervezetei küldik ki.”

⁷¹ Az 1954. évi II. törvény a Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről. 1. § (1) *A Magyar Népköztársaságban az igazságszolgáltatást a következő bíróságok gyakorolják:*

1. a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága,
2. a megyei bíróságok,
3. a járásbíróságok,
4. a különbíróságok,

(2) *Budapesten megyei bírósági hatáskörrel budapesti fővárosi bíróság, járásbírósági hatáskörrel városi kerületi bíróságok, a járási tanács hatásköre alól kivett városokban pedig járásbírósági hatáskörrel városi bíróságok működnek.*

Az '50-es években több új jogszabály – törvényerejű rendelet és kormányrendelet – született a büntetőjog általános részének kiterjesztéséről közvetlenül valamilyen gazdasági, politikai cél érvényesítése érdekében, bevezetve a bűncselekmények formális törvényi tényállása mellé a „társadalomra való veszélyesség” meglehetősen képlékeny fogalmát.⁷³

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány által hozott antifasiszta megtorló intézkedések a népbíróságok számára lehetővé tették az internálás – mint büntetési forma – elrendelését, melyek végrehajtása a politikai rendőrség hatáskörébe tartozott.⁷⁴ Az internálást, azaz a „rendőrhatósági őrizet alá helyezést” a jogszolgáltatás hagyományos eljárásain kívül alkalmazták, mivel azt minden előzetes vizsgálat nélkül, politikai megítélés alapján közvetlenül végrehajthatta az erre kijelölt karhatalmi szerv. A népbíróságok által jogerősen felmentetteket vagy büntetésüket letöltőket, a politikai rendőrség preventív céllal bírósági eljárás nélkül is internálhatta.

2. § *A Magyar Népköztársaság bíróságai az igazságszolgáltatás gyakorlása során*

a) *védik és biztosítják a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjét, intézményeit, valamint a társadalmi tulajdont,*

b) *védik és biztosítják az állampolgárok részére az Alkotmányban biztosított politikai, munkaiügyi, lakásügyi és egyéb személyi, valamint vagyoni jogokat és törvényes érdekeket,*

c) *büntetik a dolgozó nép ellenségeit, a bűncselekmények elkövetőit,*

d) *a haza és a szocializmus ügye iránti odaadásra, a társadalmi tulajdon iránti gondosságra, az állami és társadalmi kötelezettségek becsületes teljesítésére, a törvények következetes végrehajtására, a munkafegyelem szigorú magatartására, valamint a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására nevelik az állampolgárokat.”*

⁷² Ugyanakkor előfordult, hogy 1955-ben is még 1954 előtt nyomtatott formanyomtatványokat használnak, BMB-s fejléccel...

⁷³ Lásd erről Palasik Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1949.* Bp., 2000. 347.

⁷⁴ Pontosabban kezdetben a rendőrség hatáskörébe, amely azonban a politikai rendőrség intencióinak megfelelően járt el. Az internálás a két világháború közötti korszakból átvett és tudatosan fenntartott intézmény volt, melynek formai alapját a Horthy-korszak rendeletei képezték.

2. 6. A P. Tüll Alajos elleni eljárások

2. 6. 1. P. Tüll Alajos és társai pere

A rövid vizsgálati időszak eredményeit szeptember 5-én Décsi Gyula⁷⁵ hagyta jóvá, egyidejűleg az őrizetbe vett hat személyt a Budapesti Államügyészségnek adta át.⁷⁶ A vádiratot dr. Bodonyi Márton főállamügyész-helyettes szeptember 7-én küldte meg a főtárgyalásra illetékes – az illegális határátlépéssel kapcsolatos eljárások köztörvényes–büntetőperes eljárásoknak számítottak – Budapesti Büntető Törvényszék Főtárgyalási Tanácsa Elnökének. Az ügyész P. Tüll Alajost, P. Kovács Jenőt és Baracskey Gézőt az 1948. évi XLVIII. törvény. 48. §-ának 4. bekezdésébe ütköző tiltott határátlépés folytatólagos büntette, Molnár Györgyöt tiltott határátlépés elősegítésének büntette miatt azzal vádolta, hogy „1949. év első felében pontosan meg nem határozható számú szerzetes és szerzetes növendék több alkalommal történt, de minden esetben csoportos tiltott határátlépését szándékosan elősegítették”. Weissmahr Béla és Pécsi László felelősségre vonását ugyanezen paragrafus 1. bekezdésébe ütköző tiltott határátlépés vétségének a Btk. 65. §-a szerinti kísérlete miatt indítványozta, mert „1949. évi augusztus hó 15. napján a magyar határt engedély nélkül átlépni megkísérelték, szándékolt cselekményüket azonban azon a rajtuk kívül álló okból, mert a hatóságok őket elfogták, be nem fejezhatték”.⁷⁷

A Budapesti Büntető Törvényszék a Budapesti Államügyészség indítványára szeptember 10-én rendelte el a vádlottak előzetes letartóztatását. Dr. Szabó Zoltán főtárgyalási elnök a tárgyalást 1949. szeptember 15-re tűzte ki. A „P. Tüll Alajos és társai ellen tiltott határátlépés elősegítésének büntette miatt indított bűnügy” nyilvános

⁷⁵ Décsi Gyula ez időben az ÁVH egyik vezető munkatársa volt, ő vezette Mindszenty József kihallgatásait is. Az ÁVH 1950-ben szovjet tanácsadók közreműködésével megszervezett Vizsgálati Osztályának első vezetője, majd igazságügyi államtitkár (1950–51), a miniszter első helyettese (1951–52), ill. miniszter (1952–53).

⁷⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V–80852. Molnár György és társai. Jelentés (1949. szeptember 5.). 37.

⁷⁷ BFL VII. 5. c. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék (1946-tól Budapesti Büntetőtörvényszék) büntetőperes iratai 13711/1949. Tüll Alajos és társai pere. Vádirat. 6–9. Vagyis „sima”, megyei szintű büntetőperes irat, nem politikai”, mint a népbíróság/népbíróságról átitkított iratok. A Budapesti Népbíróságról a Budapesti Büntetőtörvényszékre átitkított ügyek az VII. 5. e. állag külön, 14-15000-s számkeretre kerültek. Ugyanígy történt később a Fővárosi Bíróságon, ahol az *f.* állag a titkosan kezelt büntető (először 0-s és 00-s, utóbb 8000 és 9000-s számkeretekkel), az *a.* állag pedig a „sima” büntető (1-gyel kezdve).

főtárgyalásán több rendtag is jelen volt.⁷⁸ A perben a vádlottakat választott ügyvédek védtek.⁷⁹

A vádlottak és védőik meghallgatását követően a törvényszék ítéletében P. Tüll Alajost, P. Kovács Jenőt és Baracska Gézőt egy-egy rendbeli, folytatólagosan elkövetett, az 1948. évi XLVIII. törvény 48. § 4. bekezdésébe ütköző tiltott határátlépés elősegítésének büntetésében,⁸⁰ Molnár Györgyöt két rendbeli az 1948. évi XLVIII. törvény. 48. § 4. bekezdésébe ütköző tiltott határátlépés elősegítésének büntetésében, továbbá egy rendbeli minősített csalás büntetésében, Weissmahr Bélát és Pécsi Lászlót egy-egy rendbeli, ugyanezen paragrafus 1. bekezdésébe ütköző tiltott határátlépés vétségének a Btk, 65. §-a szerinti kísérletében mondta ki bűnösnek. A büntetőtörvényszék ezért P. Tüll Alajos és P. Kovács Jenő vádlottakat 4 évi fegyházbüntetésre, mint főbüntetésre, és 10 évi hivatalvesztésre és politikai jogaik gyakorlatának felfüggesztésére mint mellékbüntetésre, Baracska Gézőt 2 évi fegyházbüntetésre és az elsőrendű vádlottakéval megegyező

⁷⁸ BFL VII. 5. c. 13711/1949. Tüll Alajos és társai pere. Jegyzőkönyv a Tüll Alajos és társai ellen indított bűnügy nyilvános főtárgyalásáról (1949. szeptember 15.). 56–63. P. Tüll visszaemlékezései szerint ügyében a „Tucsek- tanács” ítélkezett. A főtárgyalás elnöke valójában dr. Szabó Zoltán törvényszéki bíró volt. A tárgyalásról készült jegyzőkönyv P. Tüll bírósági anyagai közt fennmaradt.

⁷⁹ BFL VII. 5. c. 13711/1949. Tüll Alajos és társai pere. Uo. Tüll Alajos ügyvédje dr. Székely Imre Kálmán; Kovács Jenő és Pécsi László dr. Móra Zoltán – az ő közbenjárását a rendtagok más ügyekben is kérték – Weissmahr Bélát dr. Jármay Gyula, Baracska Gézőt dr. Dobi Andor, Molnár György pedig dr. Zboray Sándor ügyvédek voltak.

⁸⁰ Az 1948. évi XLVIII. törvény a büntetőtörvények egyes fogyatékoságainak megszüntetéséről és pótlásáról. 48. § (1) *„Vétséget követ el és öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő, aki más nevére szóló útlevelet vagy a határ átlépésére jogosító egyéb okiratot használ, a saját nevére vagy harmadik személy nevére szóló útlevelet vagy ilyen okiratot másnak használatra átengedi, magáról vagy útitársáról hamis bejelentést tesz, a hatóságot a határ átlépésére való jogosultsága tekintetében egyébként félrevezetni törekszik vagy a határt meg nem engedett módon lépi át, úgyszintén aki az 1903:VI. tc. 2. §-a értelmében elrendelt útlevélkötelezettség esetében az ország területén, illetőleg annak meghatározott részében útlevél nélkül utazik vagy közlekedik.*

(2) *Az (1) bekezdésben meghatározott vétség kísérlete büntetendő.*

(3) *Büntett miatt öt évig terjedhető börtönnel, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésével büntetendő, aki másnak az (1) bekezdésben meghatározott valamely cselekmény elkövetésére segítséget nyújt.*

(4) *A (3) bekezdés alá tartozó büntett főbüntetése öt évig terjedhető fegyház, ha az csoportos határátlépés előmozdítására irányult.”*

mellékbüntetésre, Molnár Györgyöt két év börtönbüntetésre, Weissmahr Béla és Pécsi László vádlottakat hat hónapi fogházbüntetésre ítélte.⁸¹

Az államügyész az ítélettel egyetértett, a védők a vádlottak javára bűnösség megállapítása és eltérő minősítés, miatt felmentés, illetve enyhítés végett jelentették be fellebbezésüket. A vádlottak – P. Tüll Alajos kivételével – enyhítésért fellebbeztek. (Weissmahr Béla és Pécsi László vádlottak és védőik az általuk bejelentett fellebbezéseket visszavonták.)⁸²

A Budapesti Felsőbíróságon megtartott nyilvános fellebbviteli főtárgyalásra 1950. március 14-én került sor. A tárgyaláson a terheltek nem vettek részt, ítéletük módosításáról sem volt tudomásuk. A felsőbíróság a fellebbezéseket elutasította; a P. Tüll és P. Kovács terhére kiszabott fegyházbüntetést ugyanakkor 2 év 6 hónapra enyhítette.⁸³

Dr. Lukács István, a felsőbírósági tanács elnöke az elsőbíróság által felhozott bűnösségi körülményeket elfogadta ugyan, de megállapította, hogy az a vádlottakkal szemben a büntetlen előéletet enyhítő körülményként nem mérlegelte, hivatkozva arra, hogy „az velük szemben, mint magas képzettségű papokkal szemben ez [sic!] a hivatásuknál fogva is tőlük megkívánt követelmény, s ekként náluk az, miként a közhivatalnokoknál sem, külön érdemként számba nem jöhet”. Az enyhítő körülmény mellőzését a felsőbíróság túl súlyosnak, illetve indokolatlannak találta.

A bíróság az elkövetés motivációjaként a vádlottak szerzetesi létállapotát jelölte meg. Úgy értékelt, hogy „őket cselekményüknek az elkövetésében nem kimondottan bűnözési, az ország demokratikus rendjének felforgatására irányuló szándék vezette, hanem mint fogadalmat tett szerzeteseket a főnökükkel szemben fennálló függőségi viszony befolyásolta. Őket cselekményük elkövetésével kapcsolatosan nyereszkesedési szándék nem vezette, ezenkívül azzal, hogy a kispapoknak az ország határán át tiltott úton való kiségitését készítették elő, az ország újjáépítésének tervét sem akadályozták különösképpen, mert abban köztudomásszerűen a papság nem vesz részt az ország dolgozóitól megkívánt mértékben”. A bíróság ezért, figyelembe véve P. Tüll Alajos betegségét és Molnár György 9 gyermekes családi állapotát is, „az elsőbíróság által az e vádlottakkal szemben kiszabott fő és mellékbüntetés mértékét túl szigorúnak találta, és

⁸¹ BFL VII. 5. c. 13711/1949. Tüll Alajos és társai pere. A Budapesti Büntetőtörvényszék ítélete. (1949. szeptember 15.)

⁸² BFL VII. 5. c. 13711/1949. Tüll Alajos és társai pere.

⁸³ BFL VII. 5. c. 13711/1949. Tüll Alajos és társai pere. A Budapesti Felsőbíróság ítélete. (1950. március 14.)

ezért ezt a vádlottak anyagi bűnösségi fokával és cselekményük tárgyi súlyával arányban álló mértékre szállította le”. Ezt követően az ítélet indoklása fordulatot vesz; a jogász eszmefuttatást az ideológiai kontextualizáció írja felül. *„A felsőbíróság azonban e vádlottakkal szemben, ellenére a velük szemben fennforgó enyhítő körülményeknek, a Btk. 92.§-ának alkalmazását maga sem látta indokoltnak. Ugyanis P. Túll Alajos és P. Kovács Jenő, mind a ketten magasabb műveltségű papoknak tudatában kellett lenniök azzal, hogy a fennálló és az országunk dolgozó népének az érdekében meghozott törvényeinknek a betartása mindenkire egyaránt kötelező. Tőlük, mint magasabb műveltségű, pap foglalkozású egyénektől jobban várható ezen felül az is, hogy a törvényeink betartásának a kötelezettségével kapcsolatban áthassa őket az a tudat is, hogy azok a dolgozó népünknek és a népi demokráciánknak a megvédését szolgálják a mindezt megdönteni igyekvő külföldi ellenségeinknek a törekvéseivel szemben, különösen a határátlépésekkel kapcsolatosan, amely cselekmények, habár ez a jelen esetben beigazolást nem is nyert – a legtöbb esetben a külföldön ellenünk megszervezett ellenséges tábornak a megerősítését célozzák. Az a körülmény, hogy a vádlottakat cselekményük elkövetésénél az az egyébként a büntetés mértékének a meghatározásánál amúgy is figyelembe vett papi függőség és a fogadalmuk folytán a felettes egyházi hatóságaikkal szemben fennálló feltétlen engedelmesség is befolyásolta, külön még enyhítő rendelkezés alkalmazására indokul nem szolgálhat, mert nekik kell éppen a legjobban tudniuk azt, hogy a felsőbbség parancsa az ország törvényeivel semmiképpen sem ellenkezhet, legelső minden körülmények között a dolgozó népnek az érdeke, az ennek érdekében meghozott törvényeknek a betartása minden magyar állampolgárnak már csak a hazája iránti köteles szeretetből is folyó elemi kötelessége. E vádlottak ezt mulasztották el tudatosan, személyiségük tehát kétségtelenül nagy társadalmi veszélyt rejt magában.”*

Tiltott határátlépés kísérlete, ill. annak elősegítése miatt letartóztatott vagy internált rendtagok

<u>Máté (Drab) József P.</u>	Börtönben: 1948. nov.; internálva: 1949–53. szept. Kistarcsa.
<u>Németh Tibor P.</u>	Börtönben: 1948. nov.– 1949; internálva: 1949–53. szept. Kistarcsa.
<u>Kiss László P.:</u>	Börtönben: 1949. márc.; internálva: 1949–53. szept. Kistarcsa.
<u>Lázár József P.</u>	Börtönben: 1949. márc.; internálva: 1950–53 szept. Kistarcsa.
<u>Wéber János S.</u>	Börtönben: 1949. márc.; internálva: 1949–53. szept. Kistarcsa.
<u>Matyasovich Henrik P.</u>	Börtönben: 1949. márc. (5 hónap); internálva:1950–53 szept. Kistarcsa.
<u>Morel (Keresztény) Gyula P.</u>	Börtönben: 1949. márc. (6 hónap)
<u>Viola Kálmán P.</u>	Börtönben: 1949. márc.?
<u>Virágh Andor P.</u>	Börtönben: 1949. máj. 19. (3 hónap)
<u>Fábián István P.</u>	Börtönben: 1949. máj. 19. –; internálva: 1950–53 szept. Kistarcsa.
<u>Pécsy László S.</u>	Börtönben: 1949. aug. (6 hónap)
<u>Weissmahr Béla P.</u>	Börtönben: 1949. aug. (6 hónap)
<u>Tüll Alajos P.</u>	Börtönben: 1949. aug.–1952. Bp., Vác; internálva: 1952–53. szept. Kistarcsa; börtönben: 1953–56. nov.1. Vác
<u>Kovács Jenő P.</u>	Börtönben: 1949. aug.–52. Vác; internálva: 1952–53. szept. Kistarcsa

2. 6. 2. P. Tüll Alajos internálása

P. Tüll a Gyűjtőfogházban, majd a Váci Fegyintézetben raboskodott. 1951 augusztusában egy szabotázsra vonatkozó feljelentést követő megtorlás részeként P. Vid József rendtársával együtt szörnyen megkínózták. Erről – évekig húzódó rábeszélés után – Hetényi Varga Károlynak vallott: *„Egy hónapig minden másnap 6 órás kurtavas. A gúzsba kötöttek ordítását az egész épületben lehetett hallani a harmadik emeletig. Nagyon fájdalmas. Az első két órában az egész vérkeringés átállítódik. Másokat is kikötöttek, de csak rövidebb ideig. Minden másnap és minden alkalommal hat óra hosszat egyfolytában általában senkit. [...] Aztán másnap ételből féladagolás, este pedig sötétzárka. Hideg, nyirkos betonon aludtunk, minden takaró nélkül, teljes sötétségben. [...] Szóval el akartak pusztítani bennünket”*.⁸⁴

⁸⁴ Hetényi, 2002, 359.

P. Tüll Alajos 1952. március 5-én töltötte ki fegyházbüntetését. „Felöltöztettek saját ruháimba, visszaadták ingóságaimat, az órát, meg mindent. Rabtársaimtól is elbúcsúztam. A kapus kezét fogott velem, örült, hogy minden rendben van és szabadulok. De amint kiléptem a kapun, egy ajtómélyedésből valaki rám kiáltott: Állj! Vissza! Kövessen! [...] A Gyorskocsi utcába vittek, ahol egy földalatti cellában kaptam helyet, egyedül.”⁸⁵ Mivel szabadlára helyezését az ÁVH „államvédelmi szempontból veszélyesnek” minősítette, március 17-én P. Kovács Jenővel együtt Kistarcsára internálta.⁸⁶ A kistarcsai internáló tábor felügyeletét 1950. május 5-től az ÁVH látta el.⁸⁷ A tábor ettől kezdve gyakorlatilag szigorú börtönként működött. Innen, mint központi gyűjtőtáborból, osztották el az internáltakat a többi, az ÁVH felügyelete alatt álló táborba: Recsk, Tiszalök, Kazincbarcika, Oroszlány és Inota internálótáborába.⁸⁸ Jelenlegi ismereteink alapján 1952 márciusában 23 jezsuita internáltat tartottak fogva Kistarcsán,

⁸⁵ Hetényi, 2002, 356.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Az 1950-ben önálló, első fokú országos hatáskörű szervvé váló Államvédelmi Hatóság tevékenységi és hatáskörébe került a határrendészet, a katonai a katonai elhárítás, majd a börtönök és a rabmunkáltatás megszervezése is. A magyar állambiztonsági szervek szervezeti felépítése és a pártállam intézményi struktúrájában elfoglalt helye többször változott. Az 1945 és 1953 közötti időszak átalakításaival kapcsolatban vázlatos áttekintést ad Cseh Gergő Bendegúz: *A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlat (1945–1990)*. In: A Történeti Hivatal Évkönyve 1999. Szerk. Gyarmati György. (Trezor 1.) Bp., 1999, 73–90., Gyarmati György: Péter Gábor és az ÁVH- birodalom. *Rubicon*, 2002/ 6–7. 4–10. Az állambiztonság egyházi vonatkozású szakfeladatairól, szervezeti egységeiről és irathalmozásáról pazar dokumentációval lásd Vörös Géza: *Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban*. Kézirat. 2009. (megjelenés alatt). Az Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának és a Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya (PRO) 1945-ben alakult és már a kezdetektől az MKP irányítása alatt állt. A két osztályt 1946-ban Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) néven egyesítették, amelyet országos hatáskörű szervként közvetlenül a belügyminiszter felügyelete alá rendeltek. Az ÁVO Budapesten működő hat alosztálya közül a III. alosztály végezte az egyházakkal szembeni elhárítást. Az ÁVO-t 1948 szeptemberétől közvetlenül a Belügyminisztérium (BM) felügyelete alá helyezték, és nevét Államvédelmi Hatóságra (BM ÁVH) változtatták. Ekkortól az egyházakkal kapcsolatos kérdések valószínűleg a „B” ügyosztályhoz tartozhattak, ahol a belföldi ügyek felderítésével a III. alosztály foglalkozott. Az ÁVH 1950-től már önálló, csak a Minisztertanácsnak alárendelt állambiztonsági szervként funkcionált, amelynek szervezeti keretein belül az I. Főosztályhoz tartozott a „Belső reakció elleni harc” osztálya, a I/2. osztály. Ezen belül a „b” jelű alosztály feladata volt mind a történelmi egyházak, mind a kisegyházakkal, szektákkal szembeni elhárítás (figyelés, felderítés, bomlasztás stb.).

⁸⁸Lásd erről: Bank Barbara: *Az internálás és a kitelepítés dokumentumai a Történeti Levéltárban*. In: Az átmenet évkönyve. Szerk. Gyarmati György. (Trezor 3.) Bp., 2004. 107–130.

mely így a provincia aktív tagjainak legnépesebb közössége és *Collegium Maximum*-a lett...

Az internálást az ÁVH olyan esetekben alkalmazta, amikor egy adott célszemély vagy csoport jogi úton való ellehetetlenítése nehézségekbe ütközött, vagy államvédelmi mércével mérve nem volt megfelelő súlyú. Az internálás – mely „szublegális” jellegénél fogva átmeneti intézményként strukturálódott a büntetés-végrehajtás rendszerébe, lehetőséget teremtett az ítélet nélküli fogva tartásra, illetve az így fogva tartottak ügyének megfelelő kombinációval való felmelegítésére és ügyészégi szakaszba juttatására. A különböző felülvizsgálati eljárások és a rendszeres kihallgatások arra engednek következtetni, hogy az internáltak ügyeit, melyek természetükből fakadóan a tételes jogon kívül estek, az államvédelem vizsgálói maguk is a rendszerből kiemelve és a „törvényes” szférába emelve próbálták meg véglegesíteni.

2. 6. 3. 1. Torzulások a jogalkalmazás bírói gyakorlatában

Az igazságszolgáltatás torzulásait elsősorban nem a büntetőeljárás struktúrájának változásai,⁸⁹ hanem sokkal inkább annak tartalma illetve az anyagi jog alkalmazásának bírói gyakorlata, a joggyakorlat irányításának jogtalansága és a jogalkalmazás jogtalansága magyarázzák.⁹⁰

⁸⁹ Az igazságügyi infrastruktúra átszervezését a „népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbvitel egyszerűsítéséről” szóló 1949. évi XI. törvénycikk nyitotta, mely kiiktatta a büntetőeljárásból a harmadfokú felülvizsgálat lehetőségét, meghonosítva az egyfokú fellebbezési rendszert. Büntető peres ügyekben elsőfokon a járásbírói vagy törvényszéki tanács, illetve ítélőtábla hozhatott ítéleteket, másodfokon pedig a Magyar Kúria, majd a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága. A differenciálatlan büntetőeljárás feltételeit a büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvény (II. Bp.) teremtette meg, mely 1952. január 1. napján lépett hatályba. A II. Bp. bár Magyarországon is kialakította a szovjet modellre jellemző inkvizitórius jellegű eljárásjogi rendszert, garantálta a büntetőeljárás alapelveit, elviekben továbbra is biztosítva az eljárások lefolytatásának korrekt feltételeit.

⁹⁰ Lásd erről bővebben Földvári József: *Az 1945–1962 közötti, koncepciók elemeket tartalmazó büntető ügyek felülvizsgálatára létrehozott bizottság jogász albizottságának jelentése*. Kézirat. 1989, 16–82., Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945–1989*. Bp., 1993, 139–171.

Décsi Gyula visszaemlékezése szerint az internálással összefüggő kérdések átfogó rendezése már 1949 decemberében napirendre került. Az ÁVH-t 1950-ben átszervező szovjet tanácsadók egyik első intézkedése a Vizsgálati Osztály létrehozása volt. Ennek kialakítása során Poljakov, szovjet tanácsadó javaslatára felmerült, hogy a szabadságuktól bírósági ítélet nélkül megfosztottak ügyeinek rendezésére létre kell hozni egy Államvédelmi Különbírószágot, mely a politikai ügyekben jogerős ítéletet hozhat. Poljakov „törvényesség”- felfogásával szemben Décsi Gyula elképzelése valósult meg, aki a meglévő igazságügyi apparátust javasolta strukturális változtatások nélkül a párt megbízható eszközévé tenni. *„Röviden az volt a javaslatom lényege, hogy máris van Jankó a Legfelsőbb Bíróságon, Olti, Jónás a Budapesti Megyei Bíróságon, s ezzel biztosítani tudjuk a párt intencióinak érvényesítését, meg a bizalmas ügyekben a titkosságot. Biztosítani tudjuk, mert megbízható emberek, követik az intenciókat; Alap a Budapesti Ügyészség elnökeként szintén megbízható és a párt szempontjait érvényesítő ember.”*⁹¹ Rákosi a „quieta non movere” elvét hangoztatva⁹² elvetette a büntetőtörvénykönyv új különös részének megalkotására tett javaslatokat – „megleszünk a Csemegi kódexszel is”- ehelyett a BHÖ⁹³ összeállításáról született határozat.⁹⁴

Az igazságszolgáltatás „demokratizálása” a tárcánál bekövetkező személyi változások révén valósult meg. A népbíróságok és népügyészségek megszüntetését követően az ott tevékenykedettek közül sokan kerültek át az igazságügyi apparátusba bírának vagy ügyészeknek. Ők azonban kevesen voltak, így merült fel az igény, hogy ne képzetlen káderekkel, hanem valamilyen jogi képzettséggel rendelkező munkás-és parasztfiatalokkal változtassák meg a tárcánál és alárendeltségében dolgozók összetételét. Ez volt az oka annak, hogy 1948-tól kezdve az államvédelemnél már bizonyított jogászok kerültek vezető pozíciókba a minisztériumban.⁹⁵ Elsőként 1948 decemberében dr. Timár András távozott saját kérésére az államvédelemtől az igazságügyi tárcához, lényegében

⁹¹ Zinner Tibor interjúja Décsi Gyulával. 1984, Kézirat, 91–93. A teljes interjú Lénárd Ödön hagyatékában. Kismaros. Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza.

⁹² Zinner, 1984, 95.

⁹³ *Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása*. A hatályos büntető jogszabályokat az Igazságügy minisztérium által 1952-ben kiadott BHÖ tartalmazta. Ez a jogszabálygyűjtemény a Büntető Törvénykönyv hiányzó különös részét volt hivatott pótolni, a büntető ítélezés egészen az 1961. évi V. törvény 1962-ben történt hatályba léptetéséig ennek a minisztériumi kiadványnak az alapján folyt.

⁹⁴ Zinner Tibor [társ szerzőként]: *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962*. Bp., 2005, 414.

⁹⁵ Szakács–Zinner, 1997, 173. A folyamat részletes bemutatását lásd Zinner [et al], 2005, 477–500.

mint a politikai rendőrség megbízottja.⁹⁶ 1950 június 23-án dr. Décsi Gyula államvédelmi alezredes lett a tárca államtitkára – „elkerültem az igazságügybe azzal a megbízással, hogy tegyük a párt megbízható apparátusává az igazságügyi apparátust is”⁹⁷ – majd július 17-ével kinevezve dr. Molnár Erik váltotta a július 7-én letartóztatott dr. Riest a minisztérium élén. „Az igazságügy minisztériumba helyezésemmel és Molnár Erik miniszteri kinevezésével az volt a párt célja, hogy a fordulat éve után az addig szociáldemokrata vezetés alatt álló igazságügyi apparátus kommunista vezetés alá kerüljön, és az új vezetés következetesen érvényesítse – elsősorban az ítélkezésben – a párt politikáját.”⁹⁸ 1952-ben, Rákosi új kormányában már dr. Décsi lett az igazságügy miniszter.

Az egyetemi képzés hosszú időtartama miatt az igazságügyi apparátus politikai „megerősítését” az úgynevezett Ügyészi, majd később Bírói és Ügyészi Akadémia biztosította. A kialakuló „akadémistalobby” biztosította a minisztérium pártellenőrzését és készítette elő a tárca 1953 elején bekövetkező személyi változásait, melynek során „az egyetemet végzett kispolgárokat többségében egyetemi végzettség nélküli kispolgárok váltották fel”.⁹⁹ Az újabb személycseréket az indukálta, hogy az 1953 januárjában Magyarországra érkező szovjet igazságügyi tanácsadók – J. Kaljonov és Nyikolaj Ricskov – gyengének minősítették a magyarországi ítélkezési gyakorlatot. Mindezt közölték Rákosival is.¹⁰⁰ A tisztogatást ezúttal is rendszerbe illeszthető párthatározat indította útjára. Az MDP KV Titkársága 1953. március 4-én hozott határozata alapján¹⁰¹ – egy nappal Sztálin halála előtt – bizottság jött létre azzal a feladattal, hogy dolgozza ki az igazságügy minisztérium „ellenséges elemektől való megtisztításának tervét”.¹⁰² Mindeközben senki sem tudta mi történik Moszkvában és annak milyen következményei lesznek.

⁹⁶ Uo. 412.

⁹⁷ Zinner, 1984, 95.

⁹⁸ Zinner [et al], 2005, 413.

⁹⁹ Uo. 484. Az idézet dr. Décsi Gyulától származik.

¹⁰⁰ Horváth Ibolya [et al] (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez I.* Bp., 1992, 363–386.

¹⁰¹ Horváth [et al], 1992, 400.

¹⁰² Zinner [et al], 2005, 485.

2. 6. 3. 2. Az internálótáborok feloszlata. Az „új szakasz” rejtett bugyrai

A Sztálin halálával a Szovjetunióban elinduló politikai változások a birodalom érdekszférájába tartozó országokat sem hagyták érintetlenül. Miután a szovjet párt új vezetése úgy értékelte, hogy Rákosi Mátyás a rendszer működőképességét tette kérdésessé, 1953 júniusában meghatározott személyi összetételű magyar küldöttséget rendelt Moszkvába, melyet a politikai irányvonal érdemi korrekciójára szólított fel.¹⁰³ A változtatások Nagy Imre újonnan kinevezett miniszterelnök „új szakasz” politikájában öltöttek testet. Nagy az MDP KV előtt elmondott – nyilvánosságra nem hozott – beszédében a törvénysértések felszámolásának sürgető igényét fogalmazta meg: *„a tömeges büntetések, a gyakori önkényeskedések sértették a széles néptömegek igazságérzetét, és megrendítették a jobbiztonságba vetett bizalmát. [...] Az igazságszolgáltatás, a rendőrség és az államigazgatási szervek munkájában a jog és a törvényesség biztosítására nem teremtettük meg az Alkotmányban előírt Legfelsőbb Államügyészség intézményét. Mindez oda vezetett, hogy a népi demokráciában tűrhetetlen, s inkább rendőrállamhoz hasonló állapotok keletkeztek az igazságszolgáltatás és bírászkodás terén”*.¹⁰⁴

A Minisztertanács 1953. július 17-ei ülésén rendeletileg számolta fel az ÁVH önállóságát, és azt újra a Belügyminisztérium szervezetébe integrálta; július 26-án pedig határozatot hozott az internálás intézményének megszüntetéséről, a kitiltások, kitelepítések feloldásáról és a táborok feloszlatajáról.¹⁰⁵ Az ún. szocialista törvényesség megszilárdításának és a törvénytelenések felszámolásának feladata a Gerő Ernő vezette Belügyminisztérium intézkedési körébe tartozott. A Minisztertanács utasította a belügyminisztert, hogy a rendőrhatalósági őrizet alá helyezéseket legkésőbb 1953. szeptember 30-ig oldja fel, és az internálótáborokat szüntesse meg.

A internáltak ügyeinek felülvizsgálata során a kodifikációs iránymutatást azonban a „csekista éberség” követelményével is össze kellett egyeztetni. Így az számos esetben folytatólagos törvénysértések forrásává vált. Tisztázásra várt elsősorban annak kérdése: mi

¹⁰³ Lásd erről: Baráth Magdolna: *Gerő Ernő a Belügyminisztérium élén, 1953–1954*. In: A Történeti Hivatal Évkönyve 1999. Szerk. Gyarmati György. (Trezor 1.) Bp. 1999. 147–166.

¹⁰⁴ Izsák Lajos (főszerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956*. Bp., 1998. 36. dokumentum.

¹⁰⁵ Uo. 36. és 37. dokumentum.

történjék azokkal a személyekkel, akiket bűncselekmény nem terhel, azonban szabadlábra helyezésük államvédelmi szempontból veszélyes?¹⁰⁶

Az amnesztiarendelet kihirdetése előtt, az internáltak szabadon bocsátásával kapcsolatos végrehajtási utasításban Gerő Ernő utasította Piros Lászlót, hogy az internáltak közül ki kell válogatni, át kell adni a bíróságnak és el kell ítélni azokat, akik „provokátorok, kémek és egyéb olyan bűnösök, akik helytelen módon kerültek az internáló táborba”.¹⁰⁷

A Politikai Bizottság által a felülvizsgálat ügyében Kistarcsára kiküldött bizottság további vizsgálatra, illetve perújításra a jezsuiták közül P. Mócsy Imrét, P. Sass Imrét és P. Tüll Alajost javasolta.¹⁰⁸

A visszaélések másik formáját a szabadulók államvédelmi „utókezelésének” megszervezése jelentette. Lőke Gyula államvédelmi alezredes¹⁰⁹ 1953. szeptember 2-án küldte meg a Belügyminisztérium Rendőrhatósági Felügyeletet Ellátó Bizottságának azoknak a szabadlábra kerülő internáltaknak az anyagát, akiknek ügyében a bizottság úgy döntött, hogy szigorú rendőri felügyelet alá kell helyezni őket. A táborból szeptember 17-én szabaduló jezsuiták közül ez 14 rendtagot – köztük P. Kovács Jenőt – érintett.¹¹⁰

2. 6. 4. P. Tüll Alajos koncepció látzatpere

Az ÁVH Kistarcsán előzőleg is több esetben kihallgatta P. Tüll Alajost. Fogva tartásának „törvényesítését” most már a tábor felszámolása is sürgössé tette. A frissen szabadult P. Kovács Jenőt már 1953. október 8-án beidézték Tüll Alajos ügyében tanúkihallgatásra, s elsősorban a szöktetések finanszírozásáról faggatták: *„A szökésben lévő 15 személy tőlem fejenként az útiköltség fedezésére és egyéb kiadásokra kapott 200 forintot. Ezt az összeget Pesten a Manrézában adtam át nekik. Több pénz a szökésben lévő személyeknél nem volt, így akik át tudtak jutni a határon, egy bizonyos összeget, kb. 120 forintot átvittek magukkal. Én a pénz felhasználásáról P. Tüllt nem tájékoztattam, mivel ő erről nem is*

¹⁰⁶ Baráth, 1999, 151.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ ABTL 4. 1. A–506. Kimutatások Tiszalök, Kistarcsa, Recsk, Kazincbarcika internálótáborokban lévő személyekről. 54–55. Az 50 nevet tartalmazó listán szerepelt a táborban korábban elhunyt P. Vid József is!

¹⁰⁹ Lőke Gyula volt megbízva a recski, kazincbarcikai, tiszalöki és kistartcsai internálótáborokból való szabadítások ellenőrzésével. Lőke feladata volt Györe József belügyminiszter helyettes tájékoztatása a szabadulások menetéről. Bank, 2004, 128.

¹¹⁰ ABTL 4. 1. A–506. Kimutatások Tiszalök, Kistarcsa, Recsk, Kazincbarcika internálótáborokban lévő személyekről.

érdeklődött, és tudomással se akart bírni".¹¹¹ A P. Kovács vallomásából levont következtetéseket a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztálya új corpus delictiként értelmezte. „A további vizsgálat során megállapítottuk, hogy akkor elkövetett valuta-kiajánlás büntette miatt nem lett felelősségre vonva. Ugyanis megállapítást nyert az, hogy nevezett által kiutalt pénzösszeg egy része a felhasználás folytán a kiszökött jezsuita személyekkel külföldre került. Az így külföldre került pénzösszeg több ezer ft-ra tehető. Nevezett nem vallja, hogy tudott a kiutalt pénzösszeg felhasználási módjáról s annak további sorsáról. Azonban egy tanú vallja, hogy a pénzösszeg egy részét a határon lévő személy kapta meg, aki a szökést megoldotta, a többi pénzösszeg pedig külföldre került az átszökött jezsuitákkal.”

Szabó Lajos államvédelmi főhadnagy a vizsgálat ezen új eredményeire hivatkozva október 27-én új ügyészégi eljárást kezdeményezett P. Tüllel szemben.¹¹²

Az ügy kivizsgálására másnap a Fővárosi Ügyészségtől Dr. Avar Jenő ügyész szállt ki Kistarcsára, aki egyidejűleg elrendelte P. Tüll előzetes letartóztatását is.¹¹³ A vádlottat – társaitól eltérően – a Markó utcába szállították. Dr. Avar Jenő 1954. január 20-án kelt feljegyzésében az eredeti fabulától eltérő koncepciót nem tartotta újabb vádemelésre alkalmasnak.¹¹⁴

Az első sikertelen nekibuzdulás után 1954 februárjától a Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztálya¹¹⁵ vette át a Tüll Alajos elleni bűnügy kezelését.¹¹⁶ Az új vádiratot Bakos Pál osztályvezető ügyész és a katonai ügyészségtől Csuhaj Emil

¹¹¹ BFL XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság, TÜK-iratok. 002103/1954 (378/1991) Tüll Alajos pere. Kovács Jenő tanúkihallgatási jegyzőkönyve (1953. október 8.). 33–34.

¹¹² BFL XXV. 4. f. 002103/1954. Tüll Alajos pere. Jelentés (1953. október 27.). 52.

¹¹³ BFL XXV. 4. f. 002103/1954. Tüll Alajos pere. Jegyzőkönyv (1953. október 28.). 38. A bíróság elé állítandókat ekkor már a többi táborból is átszállították Kistarcsára, ahová a kijelölt bíróság kiszállt, s helyben intézte a „bíróági tárgyalást”.

¹¹⁴ BFL XXV. 4. f. 002103/1954. Tüll Alajos pere. Dr. Avar Jenő ügyész feljegyzése (1954. január 20.). 41.

¹¹⁵ A közvetlenül a Legfőbb Ügyésznek alárendelt, az államvédelmi szervek hatáskörébe tartozó ügyek ügyészi felügyeletét ellátó szerv 1953 júliusától – a Legfőbb Ügyészség intézményének létrehozásától – működött.

¹¹⁶ BFL XXV. 4. f. 002103/1954. Tüll Alajos pere. 40. A politikai ügyeket a Legfelsőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztályán olyan „új” jogászok intézték, akik korábban az államvédelemnél szolgáltak. A szakzsargonban „ügyészégi ávosok” elnevezéssel illetett régi ÁVH-sok (pl: Bakos Pál, vagy dr. Béres Miklós) ügyeltek a „szocialista törvényesség” betartására is... Lásd bővebben Zinner [et al], 2005, 491.

főosztályügyész készítette.¹¹⁷ Ismertetésére 1954. április 7-én, a vádlott formális kihallgatását követően, valószínűleg a katonai ügyészségen került sor, melyre P. Tüllt különös módon szállították a Markó utcai fegyházból: „*Hogy a többiekkel mi történt, nem tudom, mert engem egy napon elvittek tőlük. Különös módon. Begyömöszöltek egy személyautó hátsó csomagtartójába, hogy majdnem megfulladtam. Amikor felnyitották, megkérdezték, tudom-e hol vagyok.*”¹¹⁸

A vádirat a „valuta-kiajánlás” korábban elvetett tényállását fenntartva – a P. Tüll provinciálissága alatt legálisan működő rendtartomány vezetőjének a rendi előjáróival való kapcsolattartását róta fel, és – abból kémkedés tényállását kreálva – hűtlenség miatt emelt vádat.

Az ügyben a Fővárosi Bíróság 1954. április 23-án, dr. Jónás Béla tanácselnök vezetésével, zárt tárgyaláson hozott ítéletet.¹¹⁹ „*Néhány nap múlva egy elsötétített terembe vezettek, és ott – mint a »Jézustársasági Kémszervezet« főnökét – hét esztendei fegyházra ítélték. Titkos tárgyalás volt, sötétben, csak egy lámpa égett. Az ügyvéd azzal kezdte, hogy bocsánatot kér, amiért »egy ilyen embert« kénytelen védeni, de hát a törvény előírja. [...] Egyedül voltam, meg sem szólalhattam*”¹²⁰ – emlékezett a tárgyalás körülményeire három évtized távlatából P. Tüll.

A bíróság P. Tüll Alajost „külföldi szervezetnek adatközléssel elkövetett kémkedés büntetében” marasztalta el, és ezért hét évi börtönre ítélte, míg a „devizagazdálkodást veszélyeztető büntett” miatt emelt vád alól felmentette. Az indoklás a következőket állapította meg: „*Vádlott 1949 áprilisában levelet írt Rómában [sic!] a Rend generálisának, és ebben a levélben megírta, hogy Wid, [helyesen: Vid.] Váradi [(helyesen: Várady.) és Kerkai nevű szerzetesek Budapesten töltik büntetésüket, Máté, Mócsi [helyesen: Mócsy.] és Németh a kistarcsai internáló táborban vannak, közölte még, hogy két rendtársa Szombathelyen tölti büntetését, és megírta még két rendtársának nevét azzal, hogy azokat a Keleti-pályaudvaron az államvédelmi hatóság letartóztatta. [...] A fővárosi bíróság vádlott védekezését a kémkedés büntetével kapcsolatban nem fogadta el.*¹²¹ [...] *Vádlott azzal is védekezett, hogy ő tulajdonképpen nyilvántartási adatokat közölt a rend generálisával. [...] Azonban vádlott pontosan közölte, hogy melyik szerzetessel mi történt,*

¹¹⁷ BFL XXV. 4. f. 002103/1954. Tüll Alajos pere. Vádirat (1954. április 7.). 8–9.

¹¹⁸ Hetényi, 2002, 356.

¹¹⁹ BFL XXV. 4. f. 002103/1954. Tüll Alajos pere. A budapesti fővárosi bíróság ítélete. 86–88.

¹²⁰ Hetényi, 2002, 356.

¹²¹ P. Tüll nyomozati eljárása és ügyészi kihallgatása során előadott védekezéséről iratokat nem találtam.

hol tölti büntetését, hol van internálva. Ezáltal pedig vádlott olyan adatokat közölt, amelyet az ellenség propagandacélokra fel tud használni.” A bíróság a büntetés kiszabásakor súlyosbító körülményként értékelte P. Tüll büntetett előéletét (!), ugyanakkor beszámította az 1952. március 6. és az ítélet kihirdetése közötti időszakot, indirekt módon ismerve el e közel két éves adminisztratív retorzió saját feltételrendszere szerint is jogilag deficités voltát. Enyhítő körülménynek számított a „vádlott előrehaladottabb kora”, a bűncselekmény elkövetése óta eltelt hosszabb idő, a „bűnvádi eljárás elhúzódása” [sic!] és a „kiszolgáltatott adatok viszonylag kisebb jelentősége”.

A Legfelsőbb Bíróság 1954. június 14-én tartott zárt tárgyalásán a vádlottnak és védőjének az ítélet enyhítésére vonatkozó fellebbezését elutasította, így az július 27-én jogerőre emelkedett.¹²²

„A váci fegyházba kerültem, a magánzárka osztályra, tehát a legszigorúbb részre. Fél esztendeig egyedül voltam, hogy »megtörjek«. A cellában egyetlen ágy és egy kübli, a szükségletek elvégzésére. Ez volt minden felszerelés. Az ember kénytelen ott ülni reggel felkeléstől, este zárásig. [...] Különös élet, az idő megáll... Imádkoztam, elmélkedtem. Egyébként megőrült volna az ember.”¹²³ A börtönlét újabb állomásaként 1955-ben a pesti Gyűjtőfogházba szállították.

2. 7. A szabadulás

Visszaemlékezések szerint P. Tüll Alajost a Gyűjtőfogház kórházából szabadították ki a forradalmárok 1956. november 1-jén. A súlyos beteget mentővel a Péterfy Sándor utcai kórházba vitték. Onnét a Széher úti kórházba került, később Hévízen sikerrel gyógykezelték bordaközi ideggyulladását. A forradalom leverését követően három alkalommal próbálták visszavinni a börtönbe, de ez orvosai sikeres közbenjárása révén ez meghiúsult.¹²⁴

Az emlékezet mozaikjait egészíti ki az a környezettanulmány, melyet Orosházi Jenő, a Budapesti Rendőr-főkapitányság II. kerületi Kapitányságának rendőrnyomozója készített 1957. június 13-án, talán P. Tüll Fővárosi Bíróságnak címzett kegyelmi kérvényével összefüggésben.¹²⁵ „1956. évi nov. hó 1-én a Budapesti Országos Börtönből a

¹²²BFL XXV. 4. f. 002103/1954. Tüll Alajos pere. A Legfelsőbb Bíróság ítélete. 96–97.

¹²³ Hetényi, 2002, 356.

¹²⁴ Uo. 358.

¹²⁵ BFL XXV. 4. f. 002103/1954. Tüll Alajos pere. Környezettanulmány (1957. június 13.). 142. P. Tüll büntetése hátralévő részének elengedését a következőkre való tekintettel kérte: „1. büntetésem kétharmad

Legfelsőbb Ügyészség szabadlábra helyezte. [Kegyelmi kérvényében P. Tüll arra hivatkozik, hogy az ügyészségen írást kapott azzal, hogy további intézkedésig szabadlábon maradhat. – B. G.] Majd ezt, egy későbbi határozattal a Budapesti Országos Börtönparancsnoksága megerősítette. Kiszabadulásának napjától [itt négy fővárosi kórház különböző osztályainak felsorolása következik – B. G.] május 7-től június 13-ig, a mai napig Hévízen Petőfi S. u. 15. sz. alatt van mint súlyos beteg, munkaképtelen, orvosi kezelés alatt. A fenti kórházak bizalmas szervein keresztül megtudtam, hogy nevezett igen súlyos beteg, diagnózisa szívizom megbetegedés, vérszegénység, szív- érlemeszesedés, ízületi elfajulás stb. Bizalmas orvos elmondása szerint nevezett ezen betegségéből kifolyólag a további élet fennmaradásához nem sok reménye van. Ugyanakkor tudomást szereztem arról is, hogy nevezett fenti helyeken csendes, magába zárkózott magatartást tanúsított. [...] Vagyona nincs, ruhája mindössze ami rajta van.”

Szabadlábra helyezésének jogi rendezését végül Grösz József kalocsai érsek érte el, aki 1957 augusztusában járt el ügyében az Elnöki Tanácsnál.¹²⁶ 1957. október 1-jén a Pannonhalmi Szociális Otthonba költözött, ahol az ott lakó szerzetesek hamarosan egyházi vezetőjüké választották.¹²⁷ A Fővárosi Bíróság 1975. június 20-án mentesítette a hátrányos jogkövetkezmények alól.¹²⁸ 1987. augusztus 21-én hunyt el.

részét már letöltöttem, 2. fegyelmi büntetésben nem részesültem, 3. munkateljesítményem, mint csillámfestőnek az Országos Börtönben a 100%-ot előrehaladt korom és leromlott egészségi állapotom ellenére meghaladta, 4. 63. életévemben vagyok már, 5. a csatolt kórházi igazolás szerint sokizületi gyulladásban, szívizom-elfajulásban és vérszegénységben szenvedek.” BFL XXV. 4. f. 002103/1954. Tüll Alajos pere. Tüll Alajos kegyelmi kérvénye (Dátum nélkül). 136.

¹²⁶ Balogh Margit (szerk.): *A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. II. kötet.* Bp. 2008. 886.

¹²⁷ Hetényi, 2002, 352.

¹²⁸ BFL XXV. 4. f. 002103/1954. Tüll Alajos pere. A Fővárosi Bíróság végzése.

2. 8. Összegzés

A második világháborút követően kiépülő–berendezkedő kommunista diktatúra súlyos kihívások elé állította a magyar jezsuita rendtartományt. A rendet már működési engedélyének megvonását megelőzően állandó ellenőrzés alatt tartotta az államvédelem, a provincia tagjainak tekintélyes részét ítélték el koncepciós perben, vették közbiztonsági őrizetbe, vagy vonták más módon eljárás alá. Az egyre szigorodó politikai légkörben a rendtartomány vezetése túlélési stratégiák kialakítására kényszerült. A szegedi skolasztikátus részleges elkobzása radikális intézkedést indukált, a tanuló rendtagok külföldre szöktetése azt is jelezte, hogy a rendtartomány megkezdte a felkészülést a masszív elnyomatás időszakára. Az akció egyfelől a provincia új struktúrájának kialakulásához vezetett, másrészt az első, a rend egészét érintő, nagy letartóztatási hullámba torkollott.

Az egyházzal szembeni ellenséges érzület P. Tüll 1949-es perét csak érintőlegesen befolyásolta. Az eljárás – annak ellenére, hogy már hiányoztak a jogi garanciák működésének politikai feltételei – nem illeszkedett a koncepciós vagy konstruált perek sorába. A büntetőeljárás jog alkalmazásának torzulásai és a jogon kívüli – elsősorban államvédelmi – eszközök gátlástalan használata azonban lehetővé tette P. Tüll ítéletének retroaktív újjáértékelését: „korrigálták” korábbi minősítését és lehetővé tették újbóli elmarasztalását. A szürrealitásba hajló eljárás során, az illetékes szervek – ideológiai indíttatást tulajdonítva minden vélt vagy valós cselekedetnek – megelégedtek egy-egy „látszatper” kreálásával – mellyel elsősorban a „szocialista törvényesség” betartását demonstrálták.

3. A szerzetesrendek felosztása és P. Csávossy Elemér pere

3. 1. Bevezetés

P. Tüll Alajos letartóztatását követően P. Csávossy Elemérré hárult a feladat, hogy a rendtartomány pályáját átállítsa a diszperziós időkre.¹²⁹

„Az utolsó két hét sok és nagy változásokat jelentett számomra. Egészen más hivatalokba kerültem, új felelősséggel, nagy(obb) felelősséggel, mint amilyen már régen vagy sohasem terhelte vállamat. Kilátás esetleg szenvedésre is. Helyt kell állnom, sok dologról lemondanom: első a kötelesség. Ma este kaptam meg kinevezésemet, első pénteken! Mindjárt följajánlottam mindent a Szent Szívnek, és áldását kértem mindenre, amit a jövő kíván és magával hoz. Így fogadtam a litánia utáni áldást. Nagy bizalom tölti be lelkemet.” – írta naplójába kinevezéséről értesülve 1949. szeptember 2-án.¹³⁰

A még legálisan működő rendtartomány igazgatása az elődökéhez hasonló nehézségeket jelentett, de míg P. Borbély Istvánnak és P. Tüll Alajosnak konkrét kihívásokra kellett célzott válaszokat adniuk – elsősorban az iskolák államosítására illetve a rendi utánpótlás képzésének ellehetetlenítésére – addig P. Csávossy tartományfőnökségének időszakát olyan egyházellenes „sokkterápia” jellemezte, mely a fennmaradás érdekében nem pusztán technikai, hanem a szerzetesi élet minden aspektusát átható „globális” választ kívánt.

Hogy mindez értelmezhető legyen – egy rövid kitérő erejéig –, vissza kell kanyarodnunk a Mindszenty József letartóztatását közvetlenül megelőző időszak egyházpolitikájához.

¹²⁹ P. Csávossy Elemér életrajzát naplói és egyéb források alapján rendtársa, P. Petruch Antal állította össze. A munka eredetileg Péteri János szerzői álnéven, „*Ha szentté nem leszek, hiába születtem!*” – címmel jelent meg 1980-ban, New Yorkban. URL: <http://www.piar.hu/pazmany/k66.htm> (Letöltés: 2009. január) Kivonata, melyet – mivel minden releváns adatot tartalmaz – P. Csávossy perének megírásához felhasználtam, P. Szabó Ferenc szerkesztésében jelent meg. Petruch Antal S. J.: *Csávossy Elemér élete*. In: Kortárs magyar jezsuiták 1. Szerk. Szabó Ferenc. (Anima Una 2.) Eisenstadt, 1991. 209–283.

¹³⁰ Petruch, 1991, 255.

3. 2. A szerzetesrendek helyzete az iskolák államosításától a működési engedély megvonásáig.

3. 2. 1. Az állampárt (MDP) egyházpolitikája

Az egyházak elleni harc az egypártrendszer megteremtését követően került nyíltan a politikai élet fókuszába.¹³¹ Az iskolák államosítását követő újabb kampány 1948 őszén bontakozott ki. Az illetékes szervek, elsősorban az államvédelem és az MKP- majd MDP Agitációs és Propaganda osztálya már 1945-től kezdve szisztematikusan gyűjtötte az ehhez szükséges muníciót. Az MDP Agitációs Propaganda Bizottsága 1948. november 7-én, Horváth Márton előterjesztésében foglalkozott az egyházzal kapcsolatos kérdések tárgyalásával.¹³² Az előterjesztés a „klerikális reakció elleni harc” aktuális feladatait a kihívás–válasz dinamikájában értelmezte. Nyugtázta az addig elért eredményeket – „az egyházi iskolák államosítása a klerikális reakció komoly vereségét jelentette” –; egyúttal megállapította, hogy ezt követően az egyház a „tömegmunka új módszereit, új taktikáját alkalmazta [...], tevékenységének súlypontját áthelyezte az »aprómunkára«, amelynél gyakran félillegális és illegális módszereket alkalmaz”. „Ezek a módszerek felkészületlenül találták Pártunkat” – értékelt a dokumentum.

A szükségesnek ítélt intézkedésekről Horváth Márton, Kállay Gyula és Bíró Zoltán részvételével létrejött bizottság készített javaslatot, melyet az MDP Központi Vezetősége 1948. november 22-én fogadott el.¹³³

„A klerikális reakció elleni harcban, különösen az iskolaügyben elért komoly sikereink ellenére, fejlődésünk ezen a téren messze elmaradt az ország általános gazdasági és

¹³¹ Az iskolák államosításától a szerzetesrendek működési engedélyének megvonásáig tartó időszak egyháztörténetéről több alapvető munka is született. A vonatkozó források legfontosabb közlése: Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje 1948–1964*. München, 1988. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 9.) 9–96; valamint: Balogh Margit (szerk.): *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. I. kötet*. Bp. 2008, 40–291. A szerzetesek kitelepítésének köztörténeti kontextusba ágyazott, részletes adatokkal dokumentált feldolgozása: Borsodi, 2000. Az egyház és állam közötti tárgyalások jegyzőkönyveit lásd Gergely Jenő: *Az 1950-es egyezmény. A szerzetesrendek feloszlata Magyarországon*. Bp. 1990.

¹³² MOL M–KS 276. f. 109. cs. 2. ö. e. MDP Agitációs és Propaganda Osztály iratai. Előterjesztés a Politikai Bizottsághoz a klerikális reakció elleni harcról (1948. november 7.). 20–32.

¹³³ MOL M–KS 276. f. 65. cs. 359. ö. e. Az MDP KV határozata a klerikális reakció elleni harcról (1948. november 22.). 29–36.

politikai fejlődése és a szomszédos demokráciák mögött. Veszélyes elmaradottságunk behozására általános támadást kell tehát indítanunk azzal a céllal, hogy a dolgozó osztályok körében megtörjük a reakciós klérus befolyását. Az ingadozó »vallásos demokrata« tömegek megnyerése érdekében nem szabad frontális támadást kezdenünk a vallás ellen: továbbra is fenn kell tartani azt a fővonalunkat, mely az egyház reakciós politikája ellen támad” – intonált a dokumentum prológusa, a követendő taktikát is meghatározva.

„Támadásunk célja:

- a. kiszorítani a reakciós befolyást, elsősorban a munkásság és a parasztság köréből.*
- b. Mindszenty tevékenységét és a mindszentizmust rendőrileg, politikailag, gazdaságilag lehetetlenné tenni.*
- c. előkészíteni az egyház és az állam különválasztását.*
- d. fokozni a közvetett vallásellenes propagandát.”*

A dokumentum a konkrét teendőket és végrehajtásuk színtereit is meghatározta: az ideológiai invázió elsősorban a munkásosztály és az iskolák területére összpontosult és a „klerikális befolyás teljes megsemmisítését” célozta. Ennek érdekében ezekről a területekről a papok, szerzetesek s apácák maradéktalan eltávolítását – „az üzemekbe nem tehetik be a lábukat”; „a VKM rendeleti úton gondoskodik arról, hogy volt pap és apáca tanárok az ifjúság között semmiféle munkát ne végezhesenek” – határozta el; kimondta, hogy a „funkcionáriusok” között vallásos elemek nem maradhatnak, és célul tűzte ki a kötelező hitoktatás eltörlését– első lépésként a dolgozók iskolájában.

A program végrehajtása a közigazgatási szervekre hárult: „*Politikai akciónkra legszorosabban koordinálni kell a rendőri intézkedéseinket. Bizonyos letartóztatások, rendőri leleplezések és bírói tárgyalások legyenek kiindulópontjai az új offenzívánknak politikai, agitációs és gazdasági vonalon egyaránt. Ugyanakkor a politikai tömegmunkánk előkészíti a talajt döntő jelentőségű rendőri intézkedésekhez. A tervezett rendőri intézkedésekről itt felesleges beszélnünk. A feladat mindenesetre az, hogy leleplezzük Mindszentyék hazaáruló imperialista kapcsolatait, földreformellenes, termelőmunka-ellenes, háborús politikáját - még hozzá nemcsak külpolitikailag, hanem helyi ügyek kapcsán. A kisebb rendőri feladatok: tömegdemonstrációk betiltása, rendőri és közigazgatási eljárás éjjeli misézőkkel, házapostolokkal, kolduló és házaló apácákkal,*

szerzetesekkel, uszító papokkal szemben. [...] Koldulási, házalási rendelet nyomatékos érvényesítése. Kórházakból az apácák fokozatos kiszorítása.”

„A kampány irányítását közvetlenül a titkárságnak kellene kézben tartani olyan módon, hogy egyenlőre minden egyes ülésen állandó napirendi pontként szerepeljen az egyház elleni harc kérdése. Egy külön bizottság volna megbízva: a.) a kérdések konkrét előkészítésével a titkárság számára, b.) a határozatok végrehajtásával és a végrehajtás ellenőrzésével, c.) a különböző területek koordinálásával. Ebben a bizottságban benne kell lennie: 1. a propaganda, oktatási és kultúrpolitikai osztálynak, 2. a szervezési osztálynak és a nagybudapesti pártbizottságnak, 3. a belügyminisztériumnak.”

3. 2. 2. A szerzetesek helyzete

A határozat szerzetesekre vonatkozó kitételei azt jelezték, hogy a párt vezetősége elszánta magát arra, hogy ezt a létformát törli az egyház életéből: az államosított iskolákban nem működhetek, az apácákat rövidesen a kiszorították a kórházakból, mozgásukat korlátozták, külföldre nem távozhattak. Mozgásterük eleve minimálisra szűkült; a határozat mindezt azzal tetézte, hogy üzemekben való elhelyezkedésüket is megtiltotta. A betegápoló női rendek kórházakból való eltávolítása 1949 októberében kezdődött. Az 1949. őszi leváltást 1950. május 11. és 23. között újabb hullám követte.¹³⁴ 1949 őszén a kormányzat más irányban is tovább szűkítette az egyház működési területét. Az Elnöki Tanács 1949:5. számú törvényerejű rendelete eltörölte a kötelező és bevezette a fakultatív hitoktatást. A rendelettel párhuzamosan sajtóhadjárat indult a hittanbeíratások ellen. A férfi szerzetesek mint felszentelt papok kezdetben missziók és lelkigyakorlatok tartásával hasznosították magukat, de 1950 márciusára ez a lehetőség is megszűnt: az állami és „népi” szervek a falvakban, városokban megjelenő szerzeteseket adminisztratív úton igyekeztek akadályozni, a rendőrség gyakran zaklatással felérő módon igazoltatta, kitiltotta őket egy-egy településről. A missziók akadályoztatásáról a pécsi püspökségen készült összefoglaló szerint a 44 tervezett népmisszióból a nehézségek miatt csak 20-at lehetett megtartani.¹³⁶ A missziókkal kapcsolatos intézkedéseket itt Komlós János államvédelmi százados, az ÁVH pécsi vezetője koordinálta. A pécsi püspökség megfigyelését a helyi, úgynevezett „IV.

¹³⁴ A kampányról adatokat közöl: Borsodi Csaba: *A szerzetesrendek feloszlása, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (Regnum 2000) 1–4. 196–197.

¹³⁶ PPL Általános (időrendben elhelyezett) iratok. 1950. április 10. A püspökségre beérkezett beszámolók a hívek aktív részvételéről számolnak be, a gyónásukat elvégzők és áldozók arányát átlagosan 90% fölé teszik.

részleg” végezte, a püspöki aula viszonyairól és a missziókkal kapcsolatos hangulatról 1950 tavaszán heti rendszerességgel érkeztek a jelentések. Egy 1950. március 27-én kelt jelentés a következőkről számol be: „*Dr. Farkas [a Pécsi Püspökség irodaigazgatója] felháborodva kijelentette, hogy a vallásszabadságnak ez a sorozatos megsértése csak a pécsi egyházmegye területén, illetve a veszprémi püspökségnek is a pécsi rendőrség hatáskörébe tartozó részén van. Ezt a tényt, mondotta, alátámasztja a jezsuiták jelentése is [...]. Farkas szerint a pécsi egyházmegyében történeken nem csak az egyházmegye vezetősége, hanem még a jezsuiták is igen fel vannak háborodva. Az ügygel kapcsolatban illetékes szervek felé lépéseket fognak tenni, hogy az egyházmegyét ért sérelmeket orvosolják.*”¹³⁷

Az államosított iskolákkal egybeépített rendházak elleni mindennaposá váló atrocitások és a szerzetesekkel szembeni eljárások ügyében Grösz József kalocsai érsek 1949 áprilisában Ortutay Gyula kultuszminiszternél interveniált: „*Mind erőteljesebben nyilatkozik meg az a törekvés és gyakorlat, hogy a lelkipásztoroktól és hitoktatóktól különféle módszerekkel elriasszák, elzárják vagy eltiltsák a híveket. Egyesületi tagokról, templomi ministránsok szüleitől féltitokban névjegyzékek készülnek, úgy, hogy a sejtelmesség és bizonytalanság révén a hívek a vallásos egyesületektől és vallási gyakorlatoktól elriadjanak. Szerzetesekről különböző csoportosítás szerint névjegyzékek készülnek. Szerzeteseket zárdájukban mind inkább összeszorítani, illetve számos helyen abból egyenesen kitenni vagy kiszorítani törekszenek.*”¹³⁸

Az érsek a korrekcióhoz nem sok reményt fűzött. 1949. szeptember 15-én (egy évvel a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása előtt!), körlevélben fordult a magyarországi szerzetesrendekhez, melyben ismertette a Szentszék által kiadott utasításokat arra az esetre, ha a szétszórás megtörténik.¹³⁹ A vonatkozó dekrétumok és instrukciók alapján meghatározott irányelvek adaptálását részletes magyarázat segítette. A körlevél, a *szétszórás előtt* követendő magatartást a következőképpen jelölte ki:

1. „*Ne hagyják el a szerzetes házat, amíg arra nem kényszerítik őket.*”¹⁴⁰ Ennek alapján „*nem szabad tehát a házat elhagyni, amíg nem kényszerülnek rá, még azon*

¹³⁷ BML 36. f. 1. cs. 1950. 115. ő. e. Jelentés. (1950. március 27.)

¹³⁸ MOL M–KS 276. f. 65. cs. 352. ő. e. Rákosi-titkárság iratai. 119.

¹³⁹ Az Apostoli Szentszék által kiadott utasítás a szerzetesek szétszórása esetében. 1949. szeptember 15. Lénárd Ödön hagyatéka. Kismaros. Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza. Az eredeti irat a dokumentumon lévő jelzés szerint Albert István hagyatékában, a Piarista Levéltárban található.

¹⁴⁰ Kiemelések az eredetiben. A hivatkozott instrukció: *Instructiones s. poenit.* 1866. január 28.

esetben sem, ha más szerzetes házban nyugodtabban élhetnének. Ha azonban attól lehetne tartani, hogy a tömeg a házba ront és ott garázdálkodik, akkor a helyi főnöknő megengedheti, hogy a testvérek megbízható családokhoz menjenek éjjelre, de napközben vissza kell menniök a szeretetházba”.

A szétszórátás beálltával a jelöltek, az ideiglenes fogadalmasok és az örök fogadalmasok eltérő minősítés alá estek:

1. „A jelöltek és újoncnők semmire sem kötelesek. [...]

2. Az ideiglenes fogadalmasok a szétszórátás után a rend kötelékébe tartoznak, és fogadalmaikat megtartani kötelesek addig, amíg fogadalmuk ideje le nem jár. Ekkor teljesen szabadokká válnak. [...]

3. Az örök fogadalmak alól csak az Apostoli Szentszék menthet fel. A kalocsai érseknek felhatalmazása van az egyszerű örök fogadalmak alól való felmentésre.”

Mindezek mellett már 1945-től kitapintható az egyházpolitikának az a vonulata, mely az egyházzal kapcsolatos kérdéseket azok kriminalizálásával akarta rövidre zárni. A szerzetesrendek históriájának ez a szála, mely a működési engedély megvonása után meghatározóvá vált, most a jezsuitákat ért adminisztratív intézkedésekből tárul fel.

3. 2. 3. Jezsuiták elleni eljárások 1945 és 1949 között

1944 karácsonyán a Manrézából P. Kajdi Ferenc és P. Laskai Antal atyák a budakeszi plébános kérésére indultak el kiségetni. Szenteste vigíliáján szovjet katonák fogták el őket, s többé nem tértek vissza. Sorsukat nem lehetett kideríteni.¹⁴¹

1946 szeptemberében P. Vág Józsefet Olafsson Placid bencés szerzetessel együtt orosz katonák meggyilkolására való felbujtás vádjával a szovjet hadsereg katonai bírósága ítélte el a Szovjetunióban letöltendő javító–nevelő munkára.¹⁴²

1947–48-ban izgatás vádjával internálták, illetve ítélték el P. Bors (Bayer) Jenő, P. Könyves Tibor és P. Csák Boldizsár¹⁴³ szerzeteseket. P. Borsot 6 hónapra Mezőhegyesre internálták; P. Könyves 1948-1951 között Hódmezővásárhelyen, Szegeden majd Vácott

¹⁴¹ Pálos, 1992, 20., Hetényi, 2002, 135.

¹⁴² Hetényi, 2002, 372–375.

¹⁴³ „Szenvedünk Csák Boldizsár ügye kapcsán. Viseljen rá gondot, hogy amennyire lehetséges a kapcsolat megmaradjon vele. És őrizkedjenek a mieink, nehogy ilyen helyzetbe kerüljenek. Imádkozzanak, hogy az igaz hitet megvédjék, de ennek módja legyen a bölcsesség és caritas egyvelegéből.” – írta 1948. július 22-én P. Van Gestel, a provincia asszisztense P. Borbély István tartományfőnöknek. ÁBTL 3. 1. 9. V–81347/2. Csávossy Béla Elemér.

raboskodott, büntetése letöltése után 1953 szeptemberéig Kistarcsára internálták; P. Csák 1948–1952 között Szegeden és Vácott töltötte büntetését, és internálását követően szintén Kistarcsáról szabadult a tábor feloszlatásakor. 1949-ben P. Arday (Kozmann) Tibor izgatás miatt jutott rendtársaihoz hasonló sorsra, 1953 szeptemberében szabadult.

P. Vid Józsefet és Várady János segítőtestvért 1948 decemberében, Mindszenty József bíboros perével összefüggésben tartóztatták le, és koncepció perben – valutaüzérkedés és hűtlenség vádjával – ítélték el.¹⁴⁴ P. Vid 1952 decemberében – nem függetlenül a börtönben P. Tüll Alajossal együtt elszenvedett megkínzásától – a kistarcsai internálótáborban halt meg.

Mindszenty József letartóztatása a rend két nagy hatású egyéniségének sorsát is megpecsételte: P. Mócsy Imrét 1949 januárjában – miután „kvázi” állami megbízatását teljesítette – Kistarcsára internálták; P. Kerkai Jenőt pedig 1949. február 12-én tartóztatták le.

Egy kitérő erejéig szükségesnek tartom a velük történetekkel hosszabban foglalkozni.

3. 2. 3. 1. P. Mócsy Imre internálása és pere.

P. Mócsy Imre 1948 decemberében, mint Czapik Gyula érsek szóvivője (portavoce) a Mindszenty-ügy diplomáciai rendezésének lehetőségét is felvető „úriemberi megállapodás” ajánlatával utazott Rómába.¹⁴⁵ Az erről szóló – „magánemberek által aláírt”

¹⁴⁴ Hetényi, 2002, 376–377.

¹⁴⁵ P. Mócsy Imre 1948. december végi római küldetése széleskörűen dokumentált és feldolgozott. Az eseményeket 1975-ben maga az érintett írta le első alkalommal, meghurcolásának későbbi stációit is feldolgozva. Pontosságát az azóta megjelent feldolgozások és iratközlések is megerősítik. A írást P. Mócsy Kádár Jánosnak címezte – mivel életének e döntő jelentőségű küldetésében Kádár belügyminiszterként fontos szerepet játszott – de azt előljárója, P. Kollár tanácsára nem küldte el. *Beadványom* címmel 1989-ben Bécsben, a Magyar Egyházzociológiai Intézet gondozásában jelent meg. Mócsy Imre: *Beadványom*. Bécs, 1989. Legújabb közlése a P. Mócsy születésének 100. évfordulójára készült gazdag életrajzi összeállítás részeként olvasható. Mócsy Imre S.J.: *Hagytam magam szereteteni. Életrajzi összeállítás*. (Biblikus írások 8.) Sorozatszerk. Tarjányi Béla. Bp., 2007. (A *Beadványom* terminológiája teljesen eltér az általam ismert visszaemlékezések dikciójától. Egyetérthetünk P. Lukács János tartományfőnök értékelésével, mely szerint a „pátosz nélkül, de méltósággal, pontos szavakkal megfogalmazott, bátorságot és önérzetet sugárzó, mégis önérzeteskedéstől mentes szöveg a korábban hallott történetfoszlányokhoz képest váratlanul világosan rajzolta ki írójának jellegzetes karakterét”. Mócsy, 2007, 6.) A küldetés politikai kontextusát Gyarmati György tárta fel: A Mindszenty-ügy „diplomáciai” rendezésének kudarca. *Történelmi Szemle*, 42. évf. 2000/1–2. 69–90. Czapik Gyula szerepéről lásd Balogh Margit: *Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban*. In: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Új Ember, Bp., 2008, 65–103.

– „pro memória” Czapik Gyula, Barankovics István, P. Jánosi József S.J., valamint Révai József és Kádár János december 2-án folytatott tárgyalásának javaslatait rögzítette és annak a lehetőségét vetette fel, hogy a magyar kormány a Zakar-ügyben vele kapcsolatban felmerült adatok ellenére kész a Mindszenty elleni eljárás megindításától eltekinteni, ha a Vatikán őt valamilyen jogcímen Rómába visszahívja. *„Itt csak szóbeli információról lehet szó, arról, hogy Czapikék [sic!] informálják Rómába utazó bizalmi emberüket /Mócsi szerzetest [sic!]/ és ő terjessze ezt a kérdést a Vatikán elé olyan formában, hogy annak idején a magyar kormány a Mindszenty ellen felmerülő vádak nyomozati anyagáról informálja a Vatikánt, hogy lehetővé tegye számára Mindszentyvel kapcsolatban az intézkedést. Amennyiben záros határidőn belül a Vatikán nem intézkedik, a magyar kormánynak szabad keze van a törvényes eljárás lefolytatására.”*¹⁴⁶

P. Mócsy tehát Rákosiék engedélyével, de Mindszenty tudta nélkül december 10-én Rómába indult, hogy az illetékeseket tájékoztassa a szóbeli megállapodásról, de küldetése, még mielőtt azt érdemben elővezethette volna, a prímás letartóztatása miatt okafogyottá vált.

Tardini december 28-án és január 2-án fogadta P. Mócsyt.¹⁴⁷ Tájékoztatta a bíboros letartóztatásával kapcsolatos vatikáni álláspontról – a Szentszék tiltakozik a Mindszentyvel törtétek miatt és a magyar püspököknek is ezt kell tenniük – és megbízta, hogy azt a magyar püspöki kar tudomására hozza. Így a Czapik Gyula, illetve a kormány szóvivőjeként Rómába érkező P. Mócsy Tardini szóvivőjeként hozta haza a választ és a pápa „Magyarország érsekeinek és püspökeinek” címzett, de – legalábbis P. Mócsy értelmezése szerint – nyilvánosságra szánt tiltakozó levelét.¹⁴⁸

¹⁴⁶ MOL M–KS 276. f. 68. cs. 102. ő. e. Az emlékeztetőt teljes terjedelmében közli Gyarmati, 2001, 80–81.

¹⁴⁷ A köztes időben P. Mócsy találkozott többek között Van Gestel asszisztenssel, P. Leiberrel, a pápa személyi titkárával és P. Janssens generálissal is. P. Janssens igen rossz néven vette, hogy P. Jánosi nevét is ott találta a „pro memórián” és ismételten megtiltotta, hogy a rend tagjai politikával – még ha az egyházpolitika is – foglalkozzanak. Mócsy, 2007, 260.

¹⁴⁸ Közli Balogh Margit (szerk.) *A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. I. kötet.* Bp. 2008. A Püspöki Kar 1949. január 10-én tartott tanácskozása. 61. A levelet P. Mócsy hazaérkezését követően, január 7-én, Hamvas Endre jelenlétében adta át Czapik érseknek. E levélen kívül P. Borbély István provinciálisnak is hozott egy levelet P. Janssens-től. Ebben a Generális a provinciálist rendkívüli jogokkal hatalmazta fel, többek között azt is megjelölte, hogy a provinciális utódjáról maga gondoskodhat. Mócsy Imre 1949. január 17-én kelt gyanúsított jegyzőkönyvének hivatalos másolata (1953. szeptember 22.). Lénárd Ödön hagyatéka. P. Mócsy letartóztatásának, internálásának és első elítélésének dokumentumai nem találhatóak sem az ÁBTL sem a BFL őrzésében, azokra Lénárd Ödön hagyatékában

A levél terjesztéséről a püspökök között nézetkülönbség támadt, azt Czapik érsek lényegében sikerrel tiltotta meg.¹⁴⁹ „Folyó hó 10-én lezajlott püspöki konferencia után a budapesti jezsuita rendházban /Mária u. 25./ P. Horváth Mihály felolvasta az ebédülő jezsuiták közt a pápa levelét. Czapik érsek erről értesült és bejött a jezsuita rendházba és felháborodva mondta, hogy a pápa levelét nem szabad senkivel sem közölni. Én és még több jezsuita arra hivatkoztunk, hogy erre nekünk Grósz érsek engedélyt adott. Czapik erre kijelentette, hogy folyó hó 10-én megtartott püspöki konferencián Grósz érseket a konferencia leszavazta. [...] amikor Grósz József kalocsai érseknek a budapesti Szent Margit zárdában lévő lakásán beszámoltam teljes részletességgel – egyéni véleményemet is hozzá téve – a vatikáni utamról, akkor ő személyesen engedélyt adott a pápai levél bizalmas terjesztésére.”¹⁵⁰

P. Mócsy kötelességének érezte személyesen is megerősíteni, hogy a Szentszék elvárja a püspökök nyilvános tiltakozását. Ezért a Grósz érsekkel való egyeztetést követően megjelent a január 17-ei püspöki konferencián, ahol részletesen beszámolt római útjáról, a kibontakozó vita hevében Tardini Czapikra vonatkozó megjegyzését sem hallgatva el.¹⁵¹ Az ÁVH még aznap őrizetbe vette, hosszú kihallgatások után harmadnap szabadon engedte, majd fél nap elteltével újra letartóztatta és január 28-án a dél-budai internálótáborba, majd annak megszüntetését követően Kistarcsára internálta. A kihallgatások során P. Mócsy minden alkalommal hangsúlyozta római küldetésének legális voltát, de Kádár János és Révai József szerepét egyszer sem említette.

A Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztálya az internálótáborok felszámolása miatt 1953 szeptemberében „melegítette fel” P. Mócsy ügyét. A „gyanúsított” korábbi vallomásait azzal a kiegészítéssel tartotta fenn, hogy hangsúlyozta: a püspököket saját elhatározásából buzdította tiltakozásra.¹⁵² A vizsgálat eredményeit az október 1-én kelt

bukkantam, ahonnan hiánytalanul előkerültek. Az iratok alapján kibontakozó történet nem módosítja, de némely esetben gazdagítja az eseményekkel kapcsolatos ismereteinket.

¹⁴⁹ Czapik azzal érvelt, hogy a Szentatya rossz néven venné, hogy a püspököknek szánt levelet másokkal is közölnék. A püspöki kar konferenciáján történekről lásd Balogh, 2008, I. A Püspöki Kar 1949. január 17-én tartott tanácskozása. 69–79.

¹⁵⁰ Mócsy Imre 1949. január 20-án kelt gyanúsított jegyzőkönyvének hivatalos másolata. 1953. szeptember 22. Lénárd Ödön hagyatéka.

¹⁵¹ „Czapik érseket senki nem bírta meg, hogy az állam és egyház kapcsolatáról a magyar kormánnyal tárgyaljon, vagy ilyen tárgyalásokat előkészítsen.” Mócsy, 1989, Vö. Salacz, 1988, 43–44., valamint Balogh, 2008, I. A Püspöki Kar 1949. január 17-én tartott tanácskozása. 78.

¹⁵² Feljegyzés Mócsy Imre ügyében. Kistarcsa, 1953. szeptember 30. Lénárd Ödön hagyatéka.

jelentés foglalta össze: „Nevezettet 1948 végén a katolikus egyház Rómába küldte egyházi ügyek intézése végett, ahol a Magyar Népköztársaság érdekeit sértő tárgyalásokat folytatott a Vatikán állam h. államtitkárral. Jelentést készített a magyarországi helyzetről, melyet közvetett úton a pápához juttatott el. [...] Tardinival való tárgyaláson megállapodtak abban, hogy hazatérése után mindent megtesz Mindszenti [sic!] kiszabadítása érdekében. [...] Tevékenységével azt akarta elérni, hogy a katolikus tömegek előtt Mindszenti letartóztatását vallásüldözésnek állítsa be és a tömegeket a népi demokráciával szembe fordítsa. Mócsi [sic!] jezsuita szerzetes Rómában a Vatikán kémiskola tanára volt, majd aztán került vissza Magyarországra. Bűnösségét beismerő vallomása bizonyítja. A fentiek alapján javasoljuk Dr. Mócsi Imre őrizetbe vételét és a további illetékes eljárás lefolytatása végett a Budapesti ügyészségnek átadni.”¹⁵³

Az ügyészi kihallgatásra október 7-én Kistarcsán került sor.¹⁵⁴ A vádiratot dr. Avar Jenő és dr. Solt Pál jegyezte, P. Mócsy¹⁵⁵ „folytatólagosan elkövetett izgatás” büntetével vádolva meg.¹⁵⁶ Az ügy tárgyalására október 15-én a Budapesti Megyei Bíróságtól dr. Jónás Béla szállt ki. A tárgyaláson P. Mócsy több szempontból érvelt a vád megállapításaival szemben.¹⁵⁷ „A vádlott tagadta bűnösségét, azonban teljes ténybeli beismerésben volt.” – világított rá az eljárás jellegére dr. Jónás, aki a vádlott védekezését a következő érveléssel utasította vissza: „Az egyház és az állam viszonyával kapcsolatban két út állt rendelkezésre. Az ellenség útja, amely uszított a népi demokrácia ellen, ez volt Mindszenty [sic!] és Grösz útja, a másik út pedig a helyes út, a megegyezés útja. Vádlott az első utat választotta. Vádlott egész tevékenységével – hogy a pápai levelet hozzák nyilvánosságra, amely ellenállásra buzdított, továbbá a tiltakozás kierőszakolása – azon volt, hogy a szavak erejével és annak hatásaként mozgásba hozza azokat az erőket, amelyek hajlandók a népi demokrácia ellen támadásba lendülni.” A bíróság ennek alapján P. Mócsy „a demokratikus államrend elleni folytatólagos gyűlöletre izgatás büntetében” találta vétkesnek, amiért 9 és fél évi börtönre és teljes vagyonek kobzásra ítélte. A büntetésbe a rendőrhatalom őrizetben töltött időt beszámította és megállapította, hogy az a

¹⁵³ Jelentés Mócsy Imre ügyében. 1953. október 1. Lénárd Ödön hagyatéka.

¹⁵⁴ A Fővárosi Ügyészség 1953. 002655/1. számú jegyzőkönyve. 1953. október 7. Lénárd Ödön hagyatéka.

¹⁵⁵ „büntetlen, Mária u. 25. sz. budapesti lakost”

¹⁵⁶ A Fővárosi Ügyészség 1953. 002655/1. számú vádirata. 1953. október 9. Lénárd Ödön hagyatéka.

¹⁵⁷ A Budapesti Megyei Bíróság B. III. 002655/1953./3. sz. jegyzőkönyve. 1953. október 15. Lénárd Ödön hagyatéka.

közkegyelmi rendelkezések miatt egyharmadával csökken.¹⁵⁸ Az ítélettel szemben a védő enyhítésért, P. Mócsy bűnösség megállapítása miatt fellebbezett.

A Legfelsőbb Bíróság a perorvoslatokat nem találta alaposnak. Az 1954. március 8-án tartott fellebbezési tárgyaláson – melyen a terhelt nem vett részt – dr. Lázár Miklós az elsőbíróság „irányadó tényállásból levont következtetéseit teljesen törvényszerűeknek”, a kiszabott büntetést pedig „a vádlott személyének, valamint az ő cselekményének társadalmi veszélyességével kellő arányban állónak” találta és a fellebbezéseket elutasította.¹⁵⁹

P. Mócsyt 1954. december 22-én váratlanul, minden előzmény nélkül helyezték feltételesen szabadlábra.¹⁶⁰

3. 2. 3. 2. P. Kerkai Jenő pere

Mint a legnagyobb magyar katolikus népmozgalom alapítójának és vezetőjének, P. Kerkai Jenőnek már csak a „társadalmi nehézkedés” törvénye folytán is determinált volt a sorsa.¹⁶¹

A „Kisatyát” 1949. február 12-én Kaposváron vették rendőrhatalósági őrizetbe. A Budapesti Népbíróság 1949. augusztus 18-án az 1946. évi VII. törvény 6. §-ába ütköző „demokratikus államrend elleni szövetkezés” büntettének vádja miatt indított bűnügyben kényszermunkára ítélte, melynek legrövidebb időtartamát 6 évben állapította meg.¹⁶² Az ítéleti tényállás P. Kerkainak az Egyesült Államok magyarországi követével, Selden Chapinnal és Stephen Koczak követségi kultúrattasával folytatott, az állam és egyház

¹⁵⁸ Tehát 6 évre és 4 hónapra. A Budapesti Megyei Bíróság B. III. 002655/1953./4. sz. ítélete. 1953. október 15. Lénárd Ödön hagyatéka.

¹⁵⁹ A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága 001085/1954./9. sz. ítélete. 1954. március 8. Lénárd Ödön hagyatéka.

¹⁶⁰ Meghurcolásának következő stációját lásd a Rózsa Elemér és társai perét bemutató fejezetben.

¹⁶¹ Kerkairól lásd elsősorban: Balogh Margit: *A „kisatya” Kerkai Jenő S.J.* In: *Az idők élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon 1944–1949.* Szerk. Kovács K. Zoltán és Rosdy Pál. Bp. 1996. 42–72.; Gárdonyi Máté: *Kerkai páter „somogyi kísérlete” (1948).* in *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára.* Szerk. Füzes Á.–Legeza L. Bp. 2006. 133–40. Cseszka Éva: *Jezsuita életút a diktatúrák árnyékában. Kerkai Jenő politikája.* In: *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig.* Szerk. Szilágyi Csaba. Művelődéstörténeti Műhely Rendtörténeti konferenciák 2. Piliscsaba, 2006. 683–692. Hetényi, 2002, 149–164.

¹⁶² A per másodrendű vádlottja dr. Takáts Ágoston volt, aki főbüntetésként 2 év fegyházat kapott. P. Kerkai letartóztatásáról, elítéltetéséről és börtönéletéről közölt visszaemlékezéseit lásd Takáts Ágoston: *Kerkai Jenő S.J.* In: *Kortárs magyar jezsuiták 2.* Szerk. Szabó Ferenc S.J. (Anima Una 3.) JTMR, 1992. 63–74. A zárt tárgyaláson a különtanács elnöke dr. Rácz Endre volt.

közötti ellentét enyhítését célzó megbeszéléseit és többoldalú közvetítő szerepét minősítette bűncselekménynek. „Vádlottnak e kapcsolat kiépítésével az volt a célja, hogy e révén az USA-t a magyar belügyekbe való beavatkozásra rá tudja venni, illetve az USA megbízott támogatását meg tudja nyerni a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedéshez.” A bíróság P. Kerkai védekezésével kapcsolatban kifejtette, hogy ha célja valóban a megbékélés létrehozása lett volna, „az illetékes politikai tényezők részéről a legmesszebbmenő támogatásra számíthatott volna, ezt – mint rendkívüli intelligenciájú személy – nagyon jól tudhatta”.¹⁶³

A semmisségi panaszok miatt megtartott fellebbezési tárgyalásra 1950. január 10-én a Népbíróságok Országos Tanácsán dr. Lázár Miklós elnökletével került sor. A NOT a népbíróság ítéletét a tényállás, a bűnösség megállapítása és cselekmények minősítése tekintetében is megalapozottnak találta, azt P. Kerkai esetében csak a főbüntetést kiszabó részében változtatta meg, a kényszermunkát fegyházbüntetésre módosítva.¹⁶⁴ A Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztálya 1954. február 9-én rendelt el pótnyomozást a fegyházbüntetését töltő P. Kerkai ügyében.¹⁶⁵ A vizsgálatot Rajos Pál államvédelmi hadnagy vezette, a vizsgálati terv a feladatokat és intézkedéseket 7 felderítendő témakörben közel 90 pontban határozta meg.¹⁶⁶ A retroaktív kutakodás eredményeként az ügyben április 14-én elkészült vádirattervezet P. Kerkai ellen hűtlenség, népellenes büntett és devizagazdálkodás érdekeit sértő bűncselekmény miatt emelt vádat.¹⁶⁷

A Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztálya a tervezetet több ponton módosította. A hűtlenség vádját elvetette; a népellenes büntettnél¹⁶⁸ szigorúbb minősítést –

¹⁶³ ÁBTL 3. 1. 9. V–302. P. Sas Imre. A Budapesti Népbíróság XVII. 1435/1949/6. számú ítélete. (1949. augusztus 18.) 220–224.

¹⁶⁴ Ez a kényszermunka esetében nem lett volna lehetséges. ÁBTL 3. 1. 9. V–302. P. Sas Imre. A Népbíróságok Országos Tanácsa I. 2852/1949/15. számú ítélete. (1950. január 10.) 227–229.

¹⁶⁵ ÁBTL 3. 1. 9. V–302. P. Sas Imre. Feljegyzés (1954. április 15.). 22.

¹⁶⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V–302. P. Sas Imre. Vizsgálati terv (1954. február 12.). 92–101.

¹⁶⁷ ÁBTL 3. 1. 9. V–302. P. Sas Imre. Vádirattervezet (1954. április 14.). 84–85. „A vád a „nullum crimen sine lege” elvét tökéletesen figyelmen kívül hagyva a hűtlenséget és népellenes büntettet az 1950. évi II. törvény alapján minősítette. A népellenes büntett megállapításának indokát a KALOT egyházmegyei Titkárokhoz intézett 1941. április 28-i – antiszemita és tengely-barát kijelentéseket is tartalmazó – körlevele képezte. ÁBTL 3. 1. 9. V–302. P. Sas Imre.

¹⁶⁸ „A második világháború előtti és a háború alatti években, beszédeiben és sajtó útján szovjetellenes, faji gyűlöletre szító és a fasiszta Németország hadisikereit méltató gondolatait terjesztette.”

háborús bűntettben való vétkekesség – megállapítását kérte,¹⁶⁹ míg a deviza-bűncselekményt változatlanul hagyta.¹⁷⁰

A Budapesti Fővárosi Bíróság Jónás-tanácsa 1954. május 14-én, a vádlott távollétében tartott zárt tárgyalásán P. Kerkai Jenőt a vádtól eltérően¹⁷¹ „nyomtatvány útján – és gyülekezet előtt elmondott beszédben, – huzamos időn át, fasiszta és demokráciaellenes irányzat elterjesztése és megerősítése végett, faji és felekezeti gyűlölet felkeltésére alkalmas magatartással a közfelfogást jelentősen befolyásoló népellenes bűntettben” találta bűnösnek és ezért 4 és fél évi börtönre ítélte. A bíróság a vádlottat a devizagazdálkodást veszélyeztető bűntett miatt ellene emelt vád alól felmentette. Enyhítő körülményként értékelte a vádlott megbánást tanúsító beismerő vallomását, megrokkant egészségi állapotát, valamint azt a körülményt, hogy „a későbbiek folyamán meg nem cáfolt védekezése szerint felhagyott népellenes magatartásával”, ezért a büntetést az enyhítő szakasz alkalmazásával a törvényben írt legkisebb büntetési tétel alatt szabta ki.¹⁷²

P. Kerkai a szabadságharc alatt súlyos betegen szabadult, de – bár az igazságügyi szervek 1956. július 2-án javasolták büntetésének félbeszakítását és az egyéni kegyelmet¹⁷³ – 1957 áprilisától folytatnia kellett büntetésének letöltését. 1959-ben, minden büntetését kitöltve szabadult. 1964. október 12-től a pannonhalmi Szociális Otthon lakója lett. Itt hunyt el hosszas szenvedés után 1978. november 8-án.

3. 2. 4. A diszperzió felé. Az MDP politikája

A szerzetesrendek jövőjével kapcsolatos elképzelések 1949 őszétől váltak drasztikussá, immár összekapcsolva a rendszer elismertetésére irányuló törekvésekkel. Az eddig leginkább ad hoc jelleggel jelentkező ellenséges megnyilvánulások ekkorra érezhetően szervezett formát öltöttek. A szerzetesrendek létszámáról készített összeállítást 1949. november 19-én küldte meg Ortutay Gyula kultuszminiszter Vas Zoltánnak a következő kommentárral: „Bizonyára te is megdöbbsz, mint én a számadatok nagyságától.”

¹⁶⁹ „Beszédeiben és írásaiban a háborúba lépésre, vagy a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott”

¹⁷⁰ A vádirat kutatásaim során nem került elő. Annak tartalmára az ítélet indoklásából lehet következtetni.

¹⁷¹ „Megbeszélni Jónással a hűtlenséget.” – utal az előzetes informális egyeztetésre a vizsgálati iratok közt fennmaradt – azonosíthatatlan – kézírásos „sajtcédula”.

¹⁷² ÁBTL 3. 1. 9. V–302. P. Sas Imre. A Budapesti Fővárosi Bíróság B. III. 0253/1954-5. számú ítélete (1954. május 14.). 177–178.

¹⁷³ ÁBTL 3. 1. 9. V–302. P. Sas Imre. 174.

„Komoly ellenforradalmi pártszervezet. Egy sor helyen meg kellene kezdeni a tervszerű összelakoltatást különösen Budapesten” – továbbította az iratot Vas Zoltán Rákosinak.¹⁷⁴ A VKM adatai szerint ekkor 23 férfi szerzetesrendet tartottak nyilván 86 rendházban 2 582 szerzetessel, 40 női rendet 8 955 szerzetesnővel, akik részint rendházakban éltek, részint ekkor még kórházakban, szeretetházakban, szegény gondozóházakban, kisdédóvókban, iskolaházakban. A rendházak szerinti pontos összegzés – több más, a Rákosi-titkárság anyagában fellelhető dokumentummal együtt – egy lehetséges jövőbeni internálás vagy összeköltöztetés előkészítésére utal.¹⁷⁵ Több összeállítást és háttér tanulmányt jegyez Tátrai János a VKM előadója, aki mint apostata ferences szerzetes illetékesnek érezte magát egyes rendek minősítésére is. 1950. május 12-én készített feljegyzésében a szerzetesrendeket két fő csoportra – tanuló és kolduló rendekre – osztotta. A tanító rendekről így írt: *„Középiskoláik rendszerint internátusokkal voltak kapcsolatban. Ezekben főképp az úri osztály gyermekeinek nevelése volt a feladatuk. [...] Összeköltöztetés esetén a tanító-rendieket régi nagybirtokaik közepében javasolom lehetőség szerint telepíteni. Régi cselédek gyűlölik őket, ennél fogva különösebb eredménnyel tovább nem tudnák folytatni eddigi tevékenységüket.*

Ciszterciek: rendfőnökük: Endrédi Vendel. Irányító szerephez és befolyáshoz jutott a főpapok és szerzetes rendfőnökök között.

Piaristák: Öveges József, Sík Sándor Kossuth díjas rendtagokkal feltétlen kivételezés eszközendő.

Jezsuiták: Kb. 250 rendtag. Hivatalosan se nem tanító, se nem kolduló szerzetesek. A kettő között vannak, hogy mindkét típus privilégiumait élvezhessék. A népi demokrácia szempontjából a szerzetesek között a legveszedelmesebbek. Kérlelhetetlen ellenségek.

*Simulékony alattomos emberek”.*¹⁷⁶

Tátrai összeállítása a szerzetesek számát kb. 10 800 főben adta meg.

¹⁷⁴ MOL M–KS 276. f. 65. cs. 352. ö. e. 177.

¹⁷⁵ A szerzetesrendekről a VKM mellett a Belügyminisztérium és az ÁVH is készített tematikus kimutatásokat Rákosi számára. Borsodi, 2000, 198.

¹⁷⁶ MOL M–KS 276. f. 65. cs. 353. ö. e. Rákosi-titkárság iratai. 68–69.

3. 2. 5. A szerzetesek kitelepítése

Az MDP Politikai Bizottsága, 1950. május 25-i ülésén vitatta meg Révai József előadói beszédét az egy hét múlva esedékes KV-ülésre. A szűkebb körben megvitatott referátum – immár egzakt adatokra támaszkodva – leplezetlenül fogalmazta meg az MDP szándékait, a szerzetesrendekkel kapcsolatban cinikus okfejtéssel indokolva a szükségesnek vélt adminisztratív intézkedéseket.

„A klerikális reakció tömegagitációjának legfontosabb szervezetei a különféle férfi- és női szerzetesrendek. Magyarországon 23 férfi szerzetesrend van 2582 taggal és 40 apáca rend 8956 taggal, összesen tehát 63 rend 11538 taggal. Ezek a szerzetesrendek a régi rendszerben hatalmas földbirtokokkal rendelkeztek, a feudális nagybirtokos osztályhoz tartoztak. Földbirtokaikat a népi demokrácia a dolgozó parasztság között osztotta fel, de rendházaikat /zárdák, kolostorok, stb. meghagyta. A 63 szerzetesrendnek 636 kisebb-nagyobb rendháza volt. 1 rendházra tehát mindössze 18 lakó jutott. Ez a helyzet annál kevésbé tartható fenn, mert a férfi és női szerzetesrendek vagy maguk mondtak le azokról a feladatokról, amelyeknek teljesítése volt állítólagos hivatásuk/ a tanító rendek megtagadták a tanítást a népi demokrácia iskoláiban,/ vagy régi szerepük a szocializmust építő népi demokráciában feleslegessé vált/ a szegénygondozás, betegápolás állami feladattá és kötelességgé lett,/ vagy csalárdul, reakciós célokra visszaélnék szerzetesi tevékenységükkel: a kolduló és missziós rendek tagjai járnak az országot és mint az imperialisták agitátorai, mint reakciós hírverők lépnek fel. A tanító szerzetesrendek tagjai, megtagadva a tanítást, mint lelkészek helyezkedtek el, aminek következtében a papok létszáma indokolatlanul megnőtt, megduzzadt a klerikális reakció agitátor apparátusa, amelynek terheit végső soron a dolgozó nép viseli. Ezt a helyzetet a magyar népi demokrácia nem tűrheti tovább. Rendszabályok szükségesek, amelyek lehetetlenné teszik, hogy az imperialista háborús uszítóknak tízezernyi, az országban szabadon járó-kelő, a belső békét és építőmunkát veszélyeztető agitátora legyen. A népköztársaság kormánya helyesen jár el, ha a szerzetesrendek rendházainak egy részét közcélokra veszi igénybe, a munkás-és dolgozó parasztfiatalok tanulását biztosító kollégiumok céljaira. Tűrhetetlen helyzet, hogy a tanuló ifjúság ezreinek ne tudjunk kollégiumi férőhelyet biztosítani, ugyanakkor, amikor az imperialisták szerzetesi agitátorainak százszámra vannak félig üresen álló rendházaik.”¹⁷⁷

¹⁷⁷ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 53. ö. e. Az MDP Politikai Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei. Harc a klerikális reakció ellen. A referendum vázlata. 127–128.

A referátum javaslatainak végrehajtásáról – némi átdolgozás után – az MDP Központi Vezetősége 1950. június 1-én hozott határozatot,¹⁷⁸ mely Révai kommentárjával június 6-án a Szabad Népből is megjelent.¹⁷⁹

Hogy a szerzetesek miként vélekedtek lehetséges jövőjükéről a beszéd publikálását követően, arról érdekes és talán meglepő adalékokat szolgáltat visszaemlékezéseiben P. Pálos Antal. *„Innen már láttuk, hogy nekünk végünk van, csak még azt nem, hogy hogyan. Én is naiv voltam. Azt hittem, hogy ilyen durván nem csinálják, hanem idővel, lassan. Ez a naiv butaság azért volt, mert nem volt semmilyen információnk. Ha lett volna az erdélyiekkel, a szlovákokkal, de hát nem törődtünk egymással, meg volt a magunk baja. Pedig tudhattuk volna tőlük, mert mind a szlovákok, mind az erdélyiek már fél évvel előttünk megkapták a magukét.¹⁸⁰ Mi erre nem figyeltünk fel. Az aktuális tennivalókkal voltunk elfoglalva, azokba süllyedtünk bele. A fától nem láttuk az erdőt.”¹⁸¹*

¹⁷⁸ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Bp., 1951. 164.

¹⁷⁹ *„Nem új kérdés a klerikális reakció elleni harc kérdése, de új az a helyzet amelyben a klerikális reakció fokozza támadásait népköztársaságunk ellen. Ezért kell nekünk is változtatni népi demokráciánk önvédelmének módszerein. [...] Nincs többé szükség a társadalom e naplopóira, mert azokat a funkciókat melyeket eddig végeztek (tanítás, szociális gondoskodás, egészségügyi szolgálat) immár a szocialista állam veszi át. [...] szükségünk van-e a négy férfi tanítórendre, a premonstreiekre, a ciszterciákra, a piaristákra, a bencészekre – szükségünk van-e a burzsoázia és a nagybirtokosok lányait nevelő angolkisasszonyokra, a ferencesekre, akiknek 550 tagjuk és 41 rendházuk van, [...] és a többire, és arra a rendre, amelyik a klerikális reakció politikájának fő irányítója, a jezsuitákra?! [...] El vagyunk szánva arra, hogy hazánk és békénk védelmében az imperialistáknak ezt az ötödik hadoszlopát, a klerikális reakciót is felszámoljuk.”*

¹⁸⁰ A szerzetesrendek erőszakos felszámolása Csehszlovákiában 1950. április 13-áról 14-re virradó éjszaka az úgynevezett *K-akcióval* vette kezdetét. A több hullámban végrehajtott akció májusig 28 rend 2376 tagját érintette. A szerzetesek gyűjtőkolostorokba és internáló kolostorokba tömörítését 1950 márciusában nagyszabású kirakatper előzte meg, melynek egyik fővádoltja P. Frantisek Šilhan jezsuita tartományfőnök volt, akit a perben 25 évre ítélték. Kaplan, Karel: *Staat und Kirche in der Tschechoslowakei 1948–1952*. München, 1990, 101–104. A román kormányzat már korábban, egy 1949. július 29-én kelt rendeletével felszámolta a kolostorokat és rendházakat. Lásd erről Cywiński, Bohdan: *Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában – II.* „...titeket is üldözni fognak.” Bp., 2005, 320.

¹⁸¹ Lázár Kovács, 8. Az interjú szerkesztett változatát a Vigília közölte 2009/3. számában. Az idézett részt a szerkesztett változat nem tartalmazza.

Az elszántságot nyomatékosítandó, a Belügyminisztérium 1950. június 7-én és 9-én IV. főosztályának 11/1950. számú bizalmas rendelkezésében a 8310/1939. évi rendeletre (azaz egy háborús helyzetben hozott intézkedésre) hivatkozva „közrendészeti és biztonsági” okokból elrendelte a déli határhoz közel eső rendházakból a szerzetesek elhurcolását, távolabbi rendházakba való összezsúfolását és a házi zárlatot. Indoklásuk szerint a déli határsávban a jugoszláv „imperializmus veszélyezteti a szocializmust építő magyar népet, és a szerzetesek az imperialistáknak kémkednek”.¹⁸² Az első kitelepítés június 9–10-én éjjel történt, és összesen 894 szerzetest – 579 nőt és 315 férfit – érintett. Az akció június 18-án és 19-én, július 11-én és augusztus 14-én folytatódott.

3. 2. 6. A szétszórás

A szerzetesrendek vezetői a kialakult helyzetben igyekeztek egységesen fellépni. Az egyeztetések fóruma a rendfőnökök értekezlete volt. Az előjárók 1950. májusáig havonta egyszer, majd ettől kezdve havonta átlagosan háromszor találkoztak, az összejöveleteket, amelyeken lehetőség szerint valamennyi rendfőnök részt vett, 1950. májusig a piarista rendházban, majd ezt követően a Központi Szemináriumban tartották.¹⁸⁴

A sérelmek miatt, melyek „az elmúlt év folyamán” érték őket, a rendfőnökök 1950. január 21-én memorandumban fordultak a püspöki karhoz,¹⁸⁵ az „ismétlődő tényekben nyilvánuló irányzattal szemben” a magyar katolikusság együttes fellépését sürgetve. Ezen felül arra kérték a püspöki kart, hogy az Elnöki Tanács elnökének címzett mellékelt iratukat – melyben a vallásszabadság alkotmányban rögzített elvére hivatkozva kérték szerzetesi életük háborítatlan gyakorlásának biztosítását és sérelmeik orvoslását – „a magyar kormányzat előtt szóval és írásban képviselni, a kormányzattól megfelelő intézkedéseket kívánni, valamint lehetőleg írásbeli állásfoglalást kieszközölni méltóztassék”.¹⁸⁶ A szerzetesek ügyében Grósz József érsek február 27-én beadványban

¹⁸² Borsodi, 2000, 202.

¹⁸⁴ ÁBTL 3. 1. 9. V–81347. Csávossy Béla Elemér. 1951. december 22. A rendfőnöki értekezletekről tudomásom szerint nem maradtak fent jegyzőkönyvek.

¹⁸⁵ Közli Salacz, 1988. 57–58.

¹⁸⁶ Az állampolgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát a Magyar Népköztársaság 1949. augusztus 18-án elfogadott alkotmánya is kodifikálta. A püspöki kar a rendfőnökök memorandumáról úgy határozott, hogy „a szerzetesek által a köztársasági tanács [sic!] elnökéhez intézett beadványt megfelelő módosítással a minisztertanács elnökénél fogja beadni, illetve hozzá elküldeni,

fordult Dobi István a minisztertanács elnöke és Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter felé, de tiltakozására választ sem kapott.¹⁸⁷

Válságos helyzetükben a rendfőnökök április 15-én a püspöki kartól függetlenül újabb memorandummal fordultak a kormányhoz.¹⁸⁸ Az újabb tiltakozást minden jel szerint a jezsuiták kezdeményezték, az iratot P. Csávossy Elemér, P. Szörényi Gábor és dr. Staud Miklós egyeztettek előzetesen Grósz érsekkel a Széher úti kórházban, ahol az érsek kezelésen tartózkodott.¹⁸⁹ Arra kérték a kormányzatot, hogy fogadja a szerzetesrendek főnökeinek tíztagú küldöttségét. A szerzetesek nehézségeinek illetően rendezését – elviekben – a püspöki kar is jóváhagyta volna,¹⁹⁰ a kormány azonban ennek ellenére sem fogadta őket. A pártvezetés stratégiája ekkor már nyilvánvalóan az volt, hogy a szerzetesek sorsát lebegtetve, kiszolgáltatottságukat a nyomásgyakorlás eszközéül felhasználva, az általuk diktált megállapodásra kényszerítse a püspöki kart.¹⁹¹ Rákosi a szerzetesrendekkel kapcsolatos kifogásokat az „összprobléma részeként”, a katolikus egyház és állam viszonyának generális rendezése keretében tekintette tárgyalhatónak. Azzal számoltak, hogy a lengyel kormány és püspöki kar április 14-i megegyezése a magyar kormányt is segítheti a megállapodás kikényszerítésében.

egyidejűleg másolatban értesítve erről a VKM-t.” Balogh, 2008. I. A Püspöki Kar 1950 február 16-án tartott tanácskozása. 1. jegyzőkönyv. 161.

¹⁸⁷ Salacz, 1988. 60.

¹⁸⁸ Közli Salacz, 1988. 61–62.

¹⁸⁹ ÁBTL 3. 1. 9. V–81347. Csávossy Béla Elemér. Feljegyzés (1951. november 6.). 214. „*Látogatásom célja az volt, hogy Grósznak bemutassam azt a memorandumot, amelyet a szerzetesrendek vezetői intéztek a kormányhoz, a szerzetes rendekről való tárgyalás megindítása céljából és kikérjem véleményét. Jelen volt még rajtam kívül P. Szörényi Gábor és dr. Staud Miklós volt államtitkár is, aki a »Szerzetesek Segítő Bizottságának« volt az ügyvezetője. Staudot azért hívtam magammal, mert a memorandumot ő dolgozta át. [...] Grósz a memorandumot helyeselte, ezt azután el is küldtük az illetékeseknek.*”

¹⁹⁰ Salacz, 1988, 63. „A memorandumban foglalt keretek közt a [rend]főnökök jogosultak [tárgyalni]; azon túlmenően kötelesek a p[ü]s[p]öki karhoz fordulni.”– jegyezte fel a szerzetesek tiltakozó memorandumáról Rogács Ferenc pécsi koadjutor püspök. Balogh, 1988. I. A Püspöki Kar 1950 április 28-án tartott tanácskozása. 2. feljegyzés. 178.

¹⁹¹ A tárgyalások közben újabb nyomásgyakorlásként újabb kitelepítésekre került sor. Július 11-12-re virradó éjszaka a nyugati határ mentén lévő szerzetesházakból 299 szerzetes telepítettek ki. Az utolsó kitelepítési akció a tárgyalások utolsó szakaszának kezdetén, július 31-augusztus 1-re virradóra zajlott le, az északi és keleti határsávokban.

A püspöki kar kétségtelenül nagyon nehéz helyzetbe került. „Alulról” a háborús hisztéria légkörében pártutasításra megszervezett békepapi mozgalom szorongatta,¹⁹² másfelől a szerzetesek helyzetének kriminalizálódása tartotta prés alatt. Mindeközben fokozódott az egyes püspökök és más egyházi személyek zaklatása.¹⁹³ Ugyanakkor a Szentszék ismételten kifejtett álláspontja a tárgyalások elutasítása volt.

A szerzetesek egyre súlyosabb helyzete miatt a főpásztorok május 31-én és június 20-án rendkívüli tanácskozásra ültek össze, utóbbin – a szerzeteseket ért újabb atrocitások és a rendi elöljárók június 17-ei segélykérő levelének hatására¹⁹⁴ – a püspöki kar, a szerzetesek helyzetének megoldása érdekében, az állammal való tárgyalások mellett foglalt állást.¹⁹⁵

¹⁹² A papi békemozgalmat a kommunista kormányzat egyházpolitikájának támogatására, az egyház egységének megbontására hozták létre. Indulása a stockholmi békefelhívás aláírására kezdeményezett kampányhoz kötődik. Szervezése 1950. augusztusában – a kormány és a püspöki kar között megindult tárgyalásokkal párhuzamosan – kezdődött, az állam az „alsópapság demokratikus mozgalmaként” támogatta. Első gyűlésén 273-an vettek részt. 1950. november 1-jétől önálló lapot (*Kereszt*) is kiadott.

¹⁹³ Salacz, 1988, 63.

¹⁹⁴ Közli Salacz, 1988. 66–68. „A magyar férfiszerzetesek főnökeinek nevében és megbízásából” Sárközi Pál pannonhalmi kormányzó apát, Schrotty Pál ferencendi delegátus, Endrédy Vendel zirci apát, Sík Sándor piarista provinciális és P. Csávossy Elemér által aláírt beadvány a püspöki kar nyilvános és egyértelmű, a „történelmi helyzethez mért” állásfoglalását szorgalmazta, tárgyalásra, kifejezetten nem tett javaslatot. A levél erre vonatkoz(tathat)ó formulája így hangzott: „... úgy érezzük, hogy elérkezett az utolsó pillanat a minden eddiginél hathatósabb közbelépésre. Éppen ezért fiúi alázattal kérjük a Nagyméltóságú Püspöki Kart, méltóztassék sérelmeink orvoslása és a további sérelmek megállítása érdekében megtalálni a hathatós fellépés módját, mert végképpen megbizonyosodott, hogy az egyszerű írásbeli tiltakozás (melyet az illetékesek nem vesznek figyelembe, a hívőknek pedig nem jut tudomására) ma nem jelent többet a semminél.” Uo. 67. P. Pálos Antal visszaemlékezéseiben azt állítja, hogy Endrédy Vendel, Sík Sándor és Csávossy Elemér „egyenesen kérték a püspököket, hogy a szerzetesek miatt ne tegyenek olyan engedményt, amely az egyház szabad működése ellen van.” Pálos, 1992, 53. „[P. Csávossy] őrizetbe vétele – úgy hírlett – azért történt, mert a püspöki kar tagjaira befolyást gyakorolt olyan irányban, hogy ne menjenek bele a később mégis létrejött beleegyezésbe.” ÁBTL 3. 1. 9. V–129284/3. Tamás János és társai. Vác Jenő kézzel írt önvallomása. (dátum nélkül) 69.

¹⁹⁵ „... a Püspöki Kar a történetek miatt ünnepélyes óvást emel és szükségesnek, valamint alkalmasnak látná egy olyan tárgyalás megindítását, melynek folyamán egyrészt ő a szerzeteseket ért bántalmakat és sérelmeket feltárhatná, másrészt a Kormány képviselői kifogásaikat felhozhatnák, hogy így mindkét rész egyetértésével a sérelmek orvoslásának módját megtalálják és az annyira szükséges és óhajtott békét belföldi vonatkozásban is előmozdíthatnók” – indokolta a tárgyalások szükségességét Grösz érsek Darvas Józsefnek írt levelében.

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának megbízottai és a Magyar Katolikus Püspöki Kar küldöttsége 1950. június 28. és 1950. augusztus 29. között nyolc alkalommal ült össze.¹⁹⁶ A cinikus légkörben zajló tárgyalásokon az egyházi félnek szembesülnie kellett azzal, hogy a szerzetesrendek feloszlataása befejezett tény. A Czapi Gyula egri érsek által vezetett küldöttség csak a következmények enyhítésére törekedhetett. Végül a még nagyobb megpróbáltatások elkerülésének reményében, 1950. augusztus 29-én, a püspöki kar Róma megkérdezése nélkül elfogadta a kormány által diktált megállapodást „az állam és a katolikus egyház békés együttélésének biztosítása” érdekében.¹⁹⁷

A szerzetesrendek működési engedélyét az 1950. évi 34. számú törvényerejű rendelet vonta meg, melyet 1950. szeptember 7-én hirdettek ki. Az intézkedés 23 férfi szerzetesrend 2582 tagját és 40 női rend közel 9000 apácáját érintette.¹⁹⁸ Ettől kezdve csak négy szerzetesrend – a bencések, a piaristák, a ferencesek és a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek – működhetett a rendenként 2-2 gimnázium ellátásához szükséges létszámmal.

Balogh, 2008. I. A Püspöki Kar 1950. június 20-án tartott tanácskozása. Melléklet a konferencia feljegyzésének 4. napirendi pontjához. 197–198. A püspöki kar álláspontja az volt, hogy a Szentszéknek az állam és egyház közti szerződéskötésekhez fűződő joga nem sérül, ha az elvek feladása nélkül, konkrét kérdésekben – a szerzetesrendeket érintő ügyekben, a rendfőnökök indítványozására – tárgyalnak a kormánnyal.

¹⁹⁶ A tárgyalások jegyzőkönyveit közli: Gergely, 1991. Rövid összefoglalását lásd Bánkuti Gábor: A szerzetesrendek feloszlataása Magyarországon, 1950. *Rubicon*, 2006/4. 46–53.

¹⁹⁷ A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar közötti megállapodás szövegét 1950. augusztus 29-én fogadta el a püspöki kar, a hivatalos aláírásra augusztus 30-án került sor. A megállapodás elfogadásáról Grösz József értesítette Darvas József vallás- és közoktatásügyi minisztert, egyúttal leszögezve azt is, hogy a püspöki kar „ezzel a megállapodással semmiképp sem akarja érinteni az Apostoli Szentszék jogait az Egyház és Állam viszonyának rendezésében”. Az egyezmény jogi jellege ezért tisztázatlan maradt, a *Magyar Közlöny*ben sem jelent meg, szövegét csupán a *Szabad Nép* és a *Kis Újság* közölte. A felmerülő problémák és vitás kérdések rendezésére paritásos bizottság jött létre pénzügyi és szociális albizottsággal. Ez utóbbiban meghatározó szerepet játszott P Szörényi Gábor jezsuita szerzetes. A paritásos bizottság 1951 elejére beszüntette működését. A bizottság jegyzőkönyveit közli Gergely Jenő: A szerzetesrendek 1950. őszi felszámolásának dokumentumai: A Paritásos Bizottság jegyzőkönyvei 1950. szeptember 19 – november 15. *Levéltári Szemle* 41. 1991/2. 50–73.

¹⁹⁸ Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia*. Bp., 1993, 293.

3. 3. P. Csávossy Elemér tartományfőnöksége

3. 3. 1. P. Csávossy Elemér létszemlélete

P. Csávossy Elemér tartományfőnöki programjának dinamikája a jezsuita tradíció, a teológiai értékeléssel párosuló lét- és történelemszemlélet, a világegyházban és a Társaságban kibontakozó nézettekkel való teljes azonosulás és az egyéni adottságok összefüggésében értelmezhető. Megnyilvánulásait olyan szemlélet jellemzi, mely a megváltozott körülményeket egyfajta „üdv történeti” dimenzióban értékeli. Ennek az identifikációs stratégiának (de nevezzük inkább transzcendentális hozzáállásnak vagy hitnek) lényege, hogy a Gondviselés a Társaság tagjainak életét más pályára állította. A korábbi „etablirozott”, kényelmes korszakkal szemben, amikor külső tényezők eltakarták az Evangélium fényét, most van az igazi *kenózis* ideje, mely az igazi kereszténység megjelenésének elengedhetetlen feltétele. Ebben az új helyzetben lehetőség van az életszentség radikális megélésére, akár az élet feláldozásának árán is – erre vannak *ex offo* a szerzetesek –; az így bemutatott tanúságtétel pedig előkészíti a krisztusi kort.¹⁹⁹ Mindez az Egyház és a Társaság világban való létének fundamentális újragondolására készítetett, nem csak a szovjet-blokk országaiban. A szervezeti valóság túlélése mellett olyan lelki igények jelentek meg, melyek túlmutattak az egyház csupán helyhez kötött felfogásán. Ezek a valóságok különböztek az Actio Catholica korábbi struktúráitól melyekben a szervezeti jelleg és a társadalmi szempontok, mint az Egyház „ad extra” megnyilvánulásai domináltak. Ennek az ébredésnek adott ösztönzést XII. Piusz pápa *Mystici Corporis* enciklikája,²⁰⁰ mely az egyház szentségi természetét és „ad intra” vagyis belső mivoltában való szemléletét hangsúlyozta; illetve elismerést az 1947-ben megjelenő *Provida Mater*

¹⁹⁹ Egy új, – krisztusi korszak eljövételének várása általános jelenség volt a II. Világháború traumáját követő években. XII. Piusz az „Egyház új tavaszáról” beszélt, P. Lombardi neves jezsuita pedig szintén Krisztus korszakának eljövételéről tartott előadást az 1950-es szerzetesi kongresszuson Rómában.

²⁰⁰ Az 1943-ban kiadott *Mystici Corporis* enciklika az embereket a megtestesült Igéhez fűző lelki, illetve látható kapcsolat leírásával első ízben foglalta össze azokat a dogmatikai és teológiai alapokat, amikre később a *Lumen gentium* zsinati konstitúció épült. A szintén 1943-as *Divino afflante Spiritu* enciklika fektette le a Szentírás tanulmányozásának hittani szabályait, megnyitva az utat a bibliai szövegek tudományos, az irodalmi műfajok sajátosságát is figyelembe vevő kutatása előtt. Az 1947-ben kiadott *Mediator Dei* enciklika pedig a liturgikus mozgalomnak adott új lendületet. De a zsinat más jelentős témáinak előkészítéséhez is hozzájárult XII. Piusz, a szerzetesekről (*Sacra virginitas*), a missziókról (*Evangelii praecones* és *Fidei donum*), vagy a tömegkommunikációról (*Miranda prorsus*) kiadott enciklikái révén.

apostoli konstitúció,²⁰¹ mely a világi apostolkodás új lehetőségeit taglalta.²⁰² Az idők jeleinek fürkészése és a krisztusi küldetésnek való megfelelés, jezsuita vonatkozásban konkrét, az evangelizáció területén új perspektívákat nyitó javaslatokkal egészült ki. Az inspirációt az 1946-os generális kongregáció irányelvei, illetve P. Jean-Baptiste Janssens generális szociális apostolkodásról szóló körlevele adták. Az egymással elválaszthatatlanul összefonódó egyháztani és pasztorális szemléletváltást magyarországi viszonylatban az egyház és az állam viszonyának radikális megváltozása is sürgette.

Utódjának kijelölésekor P. Tüll Alajos bizonyára figyelembe vette, hogy P. Csávossy Elemér országosan ismert és a püspökök körében is nagy tekintéllyel bíró személyiség volt.²⁰³ Politikai szempontból sem volt kompromittálható,²⁰⁴ hisz nyilvános szereplését éppen a szociális kérdés terén kezdte meg, nagy visszhangot kiváltó írásaiban éles kritikával illetve a „keresztény kurzus” gyakorlatát.²⁰⁵ A provincia idősebb

²⁰¹ A konstitúciót teljes terjedelemben bevezető tanulmánnyal közli Bertalan Péter: *Provida Mater. Egy rejtőzködő enciklika magyarországi utóélete*. Győr, 2009.

²⁰² Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy XII. Piusz pápaságának a politikaitól eltérő teológiai és lelkipásztori logikája eddig mintha elkerülte volna az elemzők figyelmét. A II. Világháborúval és a Soával kapcsolatos „nem szólt- hangosan szólt- nem elég hangosan szólt” leegyszerűsítő polémiája, melynek eredete a szovjet propagandában gyökerezik, és melyet a publikált dokumentumok alapján akár lezártnak is tekinthetnénk, egyelőre elodázta XII. Pius pápaságának tárgyilagos szemléletét. Lásd erről Card. Tarcisio Bertone: *Eugenio Pacelli. Segretario di Stato e Romano Pontefice*. Conferenza. Pontificia Università Gregoriana. 2008. november 6. URL: http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/card-bertone/2008/documents/rc_seg-st_20081106_convegno-pio-xii_it.html (Letöltés: 2008. december)

²⁰³ P. Csávossy az egyik legtermékenyebb újkori magyar jezsuita író. Több mint 50 teológiai írása jelent meg. Alapvető munkát írt a Jézus Szíve-tiszteletről és a Szent Ignác-i lelkigyakorlatokról, Szűz Máriáról, az Oltárszentségről, a keresztségről, stb. Vallásbuzgalmi írásainak jegyzéke több mint 200 tételt tesz ki. Elindította Kaszap István, Batthyány–Strattmann László és Apor Vilmos boldoggá avatását, és sokat tett Bogner Mária Margit kanonizációjának előmozdításáért, akinek lelki vezetője is volt. Meghatározó egyénisége az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszusnak és fontos háttérszervezője az 1948-as Mária-évnek.

²⁰⁴ „Osztályszempontból” azonban igen. P. Csávossy a rendtartomány nagy többségétől eltérően arisztokrata (bárai) családból származott.

²⁰⁵ P. Csávossy nem volt szociológus, írásaiban nem is törekedett tudományos igényű témafeltárára. Publicisztikája sokkal inkább a keresztény társadalmi felelősség felélesztését célozta. A szociális kérdéssel P. Kerkai Jenő hatására kezdett el foglalkozni, a '30-as években. Első írása a témában 1931 áprilisában jelent meg a *Magyar Kultúrában*, „Túlvilági hit és gyakorlati élet” címmel; az ezzel kapcsolatos polémiát a „Tragikus tévedések és meghamisított kereszténység” – című írása zárta, mely szintén a *Magyar Kultúrában*

generációjához tartozott – kinevezésekor 66 éves volt –, a rendtagok körében osztatlan elismerésnek örvendett. Mellette szolt, hogy korábban a rendtartomány több hivatalát is betöltötte, 1924 és 1927 között tartományfőnök is volt. Letisztult egyéniségétől távol állt bármiféle neofita elhamarkodottság, ugyanakkor kifejezetten intellektuális alkata fogékonyra tette az új kezdeményezésekre is.

3. 3. 2. P. Csávossy Elemér előljárói tevékenysége

A diszperziót közvetlenül megelőző időszakban P. Csávossy előljárói feladatait a mindenünnen egyre inkább kiszorított rendtagok nehézségeinek enyhítése jelölte ki. Ez elsősorban szervezési feladatokkal, illetve – amint fentebb kifejtettük – a többi szerzetesrend vezetőjével való egyeztetett tevékenységgel járt.

P. Csávossy szeptember 15-én, P. Tüll Alajos és P. Kovács Jenő tárgyalása után intézte első körlevelét a rend tagjaihoz, majd Szegeddel kezdve végiglátogatta rendházakat.²⁰⁶ Gondoskodott az elárvult előljárói helyek betöltéséről: a Manréza²⁰⁷ rektora 1949. szeptember 27-től P. Varga László, a novíciusok magisztere pedig P. Turzó István lett.²⁰⁸

A tájékoztatás és önképzés igényével állította össze a rend a külföldi lapok szemléjét *Élet a betűk mögött* címmel. A kiadványt Kerkai Jenő szerkesztette letartóztatásáig,²⁰⁹ 1949 februárjáig; ezt követően P. Kollár javaslatára jelent meg újra

jelent meg 1939 decemberében. A témáról lásd Hámori Péter: *Jezsuita társadalmi gondolkodók Magyarországon 1931–1944. Varga László és Csávossy Elemér a magyarság életproblémáiról*. In: *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Szerk. Szilágyi Csaba. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 2.) Sorozatszerkesztő: Öze Sándor. Piliscsaba, 2006. 607–621. valamint Vida István: *Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban (1935–1949)*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 4. METEM, Budapest, 1992. 223–242. Lásd még Bikfalvi Géza: A téma legátfogóbb feldolgozása: Balogh, 1998.

²⁰⁶ Kutatásaim során P. Csávossynak ezt a levelét nem találtam meg.

²⁰⁷ A jezsuiták zugligeti központi háza. Itt működött a rend noviciátusa és lelkigyakorlatos háza. Elnevezése onnan ered, hogy a rend alapítója, Loyolai Szent Ignác (1491–1556) 1522-ben tíz hónapot töltött a spanyolországi Manresában elmélkedve. Itteni jegyzeteiből írta *Lelkigyakorlatok könyve*-című művét.

²⁰⁸ 1949 őszén 32 fiatal kezdte meg első- vagy másodévesként a noviciátust, közülük 17 maradt hű hivatásához. Pálos, 1992, 39. A Manréza kiürítésére 1950. május 22-én került sor, a hatóságok a határvadászok számára vették igénybe. A novíciusok Szegedre költöztek, az atyák és testvérek a még meglévő rendházakba. Petruich, 1991, 257. Vö. Pálos, 1992, 43.

²⁰⁹ A kiadvány több száma megmaradt P. Kerkai Jenő periratai között. BFL XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság, TÜK-iratok. 0498/1954 (343/1975) Kerkai (Czinder) Jenő pere.

Tájékoztató címen. Szerkesztői P. Kollár Ferenc, P. Dombi József, P. Varga László és P. Pálos Antal voltak. A szemlét *A Szív* szerkesztőségében állították össze 15-20 példányban, a külföldi tartományfőnökök saját költségükön küldték a lapokat a szerkesztőségbe, illetve a tartományfőnök címére.²¹⁰

A római előjárókkal való kapcsolattartás P. Csávossy kinevezésétől letartóztatásáig az olasz követségen keresztül volt biztosítva. A provinciális beszámolóit kéthetente, Lukács László, Miklós János és Rózsahegy István segítőtestvérek közvetítésével juttatta el a követségre, a válaszokat ugyanezen az úton kapta meg.²¹¹ A rendtagokat számmal jelölte, melyet az 1949-ben kiadott katalógus segítségével lehetett feloldani: az oldalszám és a sorszám összevetése adta a fedőszámot. A provinciális „fedőszáma” ennek alapján 8/2 volt, tekintve, hogy a 8. oldal 2. sorszáma alatt szerepelt.²¹² A levelezések elsősorban a rendi élet mindennapjaival kapcsolatos kérdéseket taglalták.

²¹⁰ ÁBTL 3. 1. 9. V-81347. Csávossy Béla Elemér. Feljegyzés (1951. augusztus 21.). 157–163.

²¹¹ ÁBTL 3. 1. 9. V-81347. Csávossy Béla Elemér. Feljegyzés (1951. július 24.). 109–112.

²¹² P. Csávossy vizsgálati dossziéjában nagyon sok, a rendi élet mindennapjaival kapcsolatos dokumentum található. Ezek tárgya elsősorban: felvétellel, kilépéssel kapcsolatos ügyek, fegyelmi ügyek, fogadalom-újítási tervek, diszpozíciók, a területi előjárók beszámolóai a rendtagok életéről, a növendékek tanulmányai és természetesen a letartóztatott, vagy internált rendtagokra vonatkozó információk is. A római központtal való levélváltások töredékei is jórészt ilyesféle témákat taglalnak. Eredeti irat nem maradt ránk, de nincs okunk kételkedni abban – amint arról a kihallgatási jegyzőkönyvek vallanak – hogy ezen felül P. Csávossy beszámolt a tárgyalások állásáról, kiküldte az egyház képviselőinek névsorát és a megegyezés szövegét; *A Kereszt* Beresztóczy Miklós által jegyzett cikkét, mely a megegyezés érvényességét hangsúlyozta; illetve beszámolt arról, hogy a szerzetesrendek főnökei a püspöki kart követve nem teszik le az államesküet. ÁBTL 3. 1. 9. V-81347. Csávossy Béla Elemér. Feljegyzés (1951. augusztus 15.). 154–156. Előjáróit informálta a vallásgyakorlás lehetőségeiről, a hitoktatás, a missziók, a sajtó helyzetéről, a papság magatartásáról, a békemozgalomról, a várható feloszlással kapcsolatos kilátásokról; a szerzetesek helyzetéről a kényszertartózkodási helyeken, a rend anyagi helyzetéről és a feloszlás utáni továbbélésre vonatkozó terveiről. A generális, illetve az asszisztens válaszai nem tartalmaztak konkrét utasításokat. Leginkább jóváhagyásokra, észrevételekre szorítkoztak, óvatosságra intettek és tanácsolták a rendtagoknak, hogy maradjanak továbbra is közösségben ameddig lehet. ÁBTL 3. 1. 9. V-81347. Csávossy Béla Elemér. Feljegyzés (1951. július 24. 112., 1951. december 22.) A levelek eredetije: ÁBTL 3. 1. 9. V-81347/2. Csávossy Béla Elemér. 1–90.

3. 3. 2. 1. A „szociális apostolkodás”

A mindennapi feladatokon túl, a várható változásokkal is összefüggésben, P. Csávossy legfontosabb feladatának a rendi központ szociális apostolkodásra vonatkozó javaslatainak implantációját tekintette.

A Jézus Társasága a 20. század első felében jelentős performatív hatást gyakorolt az egyház társadalmi tanítására.²¹³ A széleskörű elméleti munka eredményeit az 1938-as általános rendi gyűlés határozatai formálták gyakorlati programmá.²¹⁴ A határozat minden rendtartomány számára Centrum Sociale (Szociális Központ) létrehozását írta elő, amelyet Magyarországon P. Kerkai Jenő vezetésével szerveztek meg.²¹⁵ Ennek keretében működött többek között a KALOT, az EMSZO²¹⁶ és a KIOE²¹⁷ is. Mivel ezek a szerveződések „tömegszervezeti” jelleggel működtek, ebben a mederben csak megfelelő intézményes keretek mellett lehetett eredményes munkát folytatni. Ezért e szép reményekre jogosító dinamikus kezdeményezések az ellenségessé váló politikai közegben fokozatosan ellehetetlenültek. A második világháborút követően a szekularizáció által támasztott kihívások és a kommunizmus térhódítása az apostolkodás „modern” formáit helyezték előtérbe. Ennek lehetőségeit a jezsuiták az 1946-ban összehívott, általános főnököt választó egyetemes gyűlésükön tárgyalták.

A 29. generális kongregációt a Társaságot ideiglenes helynökként (generális vikárius) vezető P. Norbert de Boynes francia asszisztens hívta össze, hogy megszüntesse a rend vezetésében 1942-ben, P. Ledóchowski generális halálával beállt interregnumot.²¹⁸ Magyar részről P. Borbély István provinciálison kívül két választott delegátus,²¹⁹ P. Csávossy és P. Varga László volt hivatalos Rómába. Mivel a határon való átjutásnak nem volt legális módja, a küldötteket az „ingázásban” már nagy gyakorlattal rendelkező

²¹³ Petrás Éva: *Szociális kérdés és társadalmi tanítás a harmincas évek magyar katolikus politikai gondolkodásában*. Kézirat. 2009.

²¹⁴ Az általános rendi gyűlésen P. Csávossy is részt vett.

²¹⁵ Vö: Cseszka, 2006, 683–692.

²¹⁶ *Egyházközségi Munkásszakosztályok*. Egyik irányítója P. Varga László volt.

²¹⁷ *Katolikus Ifjak Országos Egyesülete*. Jezsuita részről az egyesületben P. Bodai Jenő vállalt aktív szerepet.

²¹⁸ P. Ledóchowski 1915-től állt a Társaság élén. Utódjának korábbi megválasztására a háború miatt nem került sor. A Társaság élére ideiglenes helynökként előbb P. Alessio Ambrogio Magni olasz asszisztens, majd P. Norbert de Boynes került. Pálos, 1992, 30.

²¹⁹ A küldötteket 1946 júniusában, tartományi gyűlésen választották meg. Ez egyben generális-jelöltséget is jelentett. P. Borbély, mint provinciális „hivatalból” vett részt a Generális Kongregáción.

rendtársuk, P. Nagy Töhötöm segítette ki Rómába.²²⁰ A gyűlés szeptember 6-án kezdődött. Első szakaszában a generálisválasztás P. Johannes Baptiste Janssens flamand jezsuitát, a louvaini egyetem filozófianárát emelte a generális posztjára, huszonhetedikként Loyola utódául.²²¹ Szeptember végétől október végéig a rend további kormányzását és működését illető indítványok megtárgyalása folyt, különféle tematikák szerint: alkotmány, rendi fegyelem, lelki élet, fogadalmak, lelkipásztorkodás, szociális kérdések, külföldi missziók, stb.. „Fokozott figyelem irányult a szociális kérdésre, a proletariátus körében végzendő evangelizáció lehetőségeire.”²²² A szovjet befolyási övezetbe került provinciák helyzete informális megbeszélések tárgyát képezte. P. Csávossy a gyűlés időszaka alatt természetesen több Rómában élő vagy tartózkodó honfitársával is konzultált a magyarországi lehetőségekről.

Az új Generális programjának sarokköve a munkáspasztoráció lett. Ezzel kapcsolatos álláspontját és a jezsuiták új generációjának feladatait P. Janssens 1949-ben, „A szociális apostolkodás” című körlevelében fejtette ki. *„Hozzájárultam, hogy néhány területen jól kiválasztott novíciusok rövidebb időre munkásokként gyárakba menjenek, hogy kapcsolatba kerüljenek a munkásokkal, hogy napi munkájukat megosszák velük... keressék fel a szegényeket a munkásotthonokban, kórházakban és szállásaikon, sőt illendő*

²²⁰ Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Szeged, 1990, 247. „1946. augusztus 17-én indultunk el hárman – vagyis P. Varga, P. Nagy Töhötöm és én Sopronba, vonattal. Innen egy fogadott lovas kocsival folytattuk az utat Sopronkőhidán keresztül Fertőrákos felé. Félúton túl leszálltunk és egy erdőn keresztül gyalog átmertünk a határon és Meggyes községbe tartottunk. Meggyesen a plébánián egy éjszakára megszálltunk, majd folytattuk az utat gyalog Rusztra, ahonnan autóbusszal Bécsbe mentünk. Bécsben a jezsuita rendházban időztünk ezután kb. 3 napot, amíg P. Nagy Töhötöm beszerezte a szükséges igazolványokat, amelyekkel az útba eső zónákon keresztül engedtek bennünket. Az osztrák közegek előtti igazolásra olyan osztrák jezsuiták által rendelkezésünkre bocsájtott személyazonossági igazolványokat használtunk fel, akik valamennyire hasonlítottak hozzánk. Az amerikaiak által kiadott igazolvány a saját adatainkkal volt kiállítva, míg a szovjet zónán valókeresztül utazáshoz P. Nagy Töhötöm által hamisított igazolványt alkalmaztunk. [...] Innsbruckban a jezsuita rendházban már várt bennünket a vatikáni útlevel.” ÁBTL 3. 1. 9. V–81347. Csávossy Béla Elemér. Feljegyzés (1951. szeptember 25.). 174. Vö. Petruch, 1991, 254.

²²¹ Rác Zoltán: *Jezsuiták tegnap és ma*. Kossuth, 1974. 281.

²²² ÁBTL 3. 1. 9. V–81347. Csávossy Béla Elemér. Feljegyzés (1951. szeptember 25.). 174–176.

²²⁴ Rác, 1974. 284–285. Az evangelizációnak ez a „módszere” lényegében a franciaországi munkáspap kísérlettel volt azonos. Mint ismeretes, ezek a próbálkozások – melyek kétségtelenül missziós lendületből fakadtak – rövid idő múlva kudarcba fulladtak. A kísérlet a visszájára fordult: nem a papok evangelizálták a munkásságot, hanem a marxisták „katekizálták” a papságot, akik közül többen elhagyták hivatásukat.

óvatossággal otthonukban is.” A szociális apostolkodás szorgalmazásával P. Janssens azt a jezsuitákkal kapcsolatos sztereotípiát is el akarta oszlatni, mely szerint a rend csak a tehetős és a képzett emberek ügyeivel foglalkozik, így lényegében a „gazdagok és a kapitalisták szövetségese.”²²⁴

Ilyen előzmények után fogalmazódott meg 1950. február 20-án P. Csávossy szociális kérdésről írt körlevele.

„Ezért, ft. Atyák és k. Testvérek, ma határozottan szükséges és ez a mai nap követelménye, hogy legalább most értsük meg a kor és Isten szavát, mely most már nemcsak a pápák, hanem rendünk egyetemes gyűlései (Congr. Gen. 28, 29) és a legfőbb elöljárónk nyilatkozataiból és intelmeiből hangosan felénk kiált. Értsük meg, hogy az előbbi korszaknak társadalmi és gazdasági felfogásával együtt, mindenkorra vége van, s ezért nem is tér vissza többé soha. De nem is kívánjuk, hogy visszatérjen, mert ha visszatérne, akkor nekünk magunknak kellene megakadályoznunk visszatérését, amint világosan látók már 20 évvel ezelőtt megmondották: »ha a kor maga nem csinálná meg a reformokat, akkor nekünk katolikusoknak kellene azokat megcsinálnunk.« [...] Miért bocsátotta ránk Isten a mai bajokat, ft. Atyák és k. Testvérek? Három okot tudok:

- 1) természetes következménye ez a hibáknak és mulasztásoknak,*
- 2) okulás a jövőre nézve,*
- 3) mert Isten ebből is jót akar előteremteni, siettetni akarja Krisztus korszakának eljövételét.*

Mind a három okot tekintve szükséges közreműködnünk Isten szándékával. A hibákért és mulasztásokért engesztelnünk és vezekelnünk kell. Maga a jelen állapotnak türelmes elviselése a beismerés és bűnbánat szellemében már vezeklés és engesztelés. Az okulást illetőleg meg kell valósítanunk mindazt, amit P. Generalis levelében és most ebben a levélben is hallottunk. A jövőt illetőleg elő kell készítenünk Krisztus korszakát, mely nem lehet más, mint a béke és szeretet korszaka, az egység és a nagy szolidaritás korszaka. Ezért kell imádkoznunk, ezért kell gyakorolnunk már most a szociális szeretetet, ezért kell engesztelnünk főleg a szeretet és egység elleni bűnökért, ezért kell apostolkodni a keresztény társadalmi rend megvalósítása érdekében a Szentatya szentévi szándéka szerint, ezért kell saját ifjúságunkat szociálisan nevelni, felkeltve bennük a szociális érzést, közölve velük a szociális ismereteket, iskoláztatva őket a szociális gyakorlatokban. [...] A krisztusi korszak, melyet várunk, nem jelent számunkra kényelmes, munkanélküli korszakot. Nem

jelenti és nem is jelentheti azt, hogy visszatérünk a régi nyárspolgári katolicizmushoz, amikor újból kezdődik majd a 'régi jó idők' semmittevése."²²⁵

A római instrukcióknak megfelelően, P. Janssens jóváhagyásával, P. Csávossy engedélyezte, hogy néhány novícius P. Turzó felügyelete mellett szakiskolába kérje felvételét, valamint azt, hogy P. Rózsa Elemér, P. Takács Sándor és P. Horváth Mihály üzemi munkásként helyezkedjen el. A lelkipásztori munka új formái bontakoztak ki P. Szabó József vezetésével a Műegyetem diáksága körében, P. Palánkai Tibor által a leány- és családpasztoráció területén és P. Kerkai György kezdeményezésére Szegeden; sokakat inspirált új megközelítésekre a Mária utcai „apostol képző” P. Kollár Ferenc által szervezett előadásai.

3. 3. 2. 2. A jezsuita diszperzió

A szerzetesek kitelepítésének első hullámában június 10-én Pécsről 16 atyát, 7 testvért, 3 nővért és 2 tanulót szállítottak el Mezőkövesdre.²²⁶ A szegedieket három helyre deportálták: a jászberényi ferences rendházba, Mezőkövesdre és a váci püspöki palotába. A nagykapornaki rezidenciát és a kalocsai házat is felszámolták. A kalocsaiakat Kunszentmártonba, a kármelita kolostorba, a nagykapornakiakat a homoki iskolatestvérekhez hurcolták.²²⁷

Az események hatására, miután a mezőkövesdi rendházba kitelepített rendtársait felkereste, P. Csávossy körlevélben fordult a provincia tagjaihoz, kifejtve, hogy a szétszórás idején mik a lelkiismereti kötelezettségeik, hogyan élhetnek a szabályok szerint, fogadalmaik szellemében, a tökéletességre törekedve. A levél egy nappal a rendfőnökök közös beadványa előtt, Jézus Szentséges Szíve ünnepén – 1950-ben június 16-a – kelt.²²⁸

„Mikor a sötétség hatalma minket is arra kényszerít, hogy szeretett rendi otthonunkat elhagyjuk és nagyobb bajok elkerülése végett egy időre a világban elszéledjünk, kötelességemnek tartom, hogy pár búcsúszt intézzek mindnyájukhoz és

²²⁵ P. Csávossy Elemér körlevele a szociális kérdéstről. 1950. március 19. URL: <http://www.jezsu.hu/main.php?folderID=1291&articleID=4605&ctag=articlelist&iid=1> (Letöltés: 2008. február)

²²⁶ Pálos, 1992, 45. P. Pálos Antal visszaemlékezését a pécsi rendház kiürítésére lásd Hetényi, 2002, 272–273.

²²⁷ Pálos, 1992, 45–47.

²²⁸ Az Általános Római Naptár szerint Jézus Szentséges Szíve főünnepa a Pünkösöd második vasárnapja utáni péntek.

azokon kívül, amit rendünk *Constitutioi*²²⁹ és szabályai amúgy is szívünkre kötnek, még külön is egy-két dolgot útravalóul lelkükbe véssek.

Az első az, hogy soha és sehol el ne felejtsük, hogy a Társaság tagjai vagyunk, és annak hírnevét és becsületét magunkkal hordjuk! Legyen tehát egész életünk és példaadásunk jezsuita szerzeteshez és paphoz mindenben méltó.

Másik dolog az, hogy lelkiéletünket ezek közt a körülmények közt még gondosabban kell ápolnunk, mint amikor a rendházban éltünk. A nem táplált test elsenyved, és a nem táplált lélek erőtlen és beteg lesz. Azért mindenkinek szívére kötöm, hogy a Társaság imagyakorlatait a lehetőség szerint valamennyit elvégezze, de mindenképpen legalább is egy félórás elmélkedést és negyedórás lelkiismeret-vizsgálatot végezzen naponta, havonta pedig egy rekolektios²³⁰ napot tartson, amelyen komolyan beletekint lelkebe, s annak állapotáról őszintén számot ad magának. Ne mulasszuk el a heti szentgyónást, amikor csak mód van rá, hogy elvégezzük, és a szentmise áldozással legyen mindennapi kenyерünk. A rekolektio alkalmával keressük fel lelki atyánkat, és bővebben adjunk számot magunkról, különösen a fiatalok és a laikus testvérek. Hogy pedig a közösségi érzés is meglegyen bennünk, végezzük el naponként lélekben egyesülve valamennyi testvérünkkel egyesülve a Mindenszentek litániáját.

A harmadik dolog végül a fogadalmainkhoz való hűség. Mindenki a neki átadott pénzt és amit esetleg keres, vagy neki adnak, saját szükséglete kielégítésére felhasználhatja, de jegyezze fel lelkiismeretesen és adjon számot róla alkalommal előjárójának; mert a szegénység fogadalma kint is kötelez. Fölösleges dolgokra kint sem költekezzünk. – Ami a tisztaság fogadalmát és erényét illeti, nagyon óvatosak legyünk a világgal, főleg a nőekkel, még a jámborabbakkal való érintkezésünkben is. Viselkedésünk sohase legyen könnyelmű, vagy bizalmas, és ne adjunk okot soha jogos megütközésre. A hivatások ily életkörülmények között, mint a maiak, leginkább ezen a ponton szenvednek hajótörést. – Az engedelmség tekintetében tartsuk fenn az összeköttetést az előjáróinkkal

²²⁹ *Konstitúciók*: A Jézus Társasága működésének alapszabályai. Szövegét az 1558-as első Általános Nagygyűlés fogadta el és tette törvényerejűvé. A *konstitúciók* 10 részből állnak: 1. a fölvetel; 2. az elbocsátás; 3. a novíciusok próbaideje; 4. a tanuló rendtagok képzése; 5. a beépülés a testületbe; 6. a Társaságba beépültek szerzetesi élete; 7. a munkások szétküldése Krisztus szőlőjébe; 8. a rendtagok egysége; 9. a Jézus Társasága kormányzása; 10. a Társaság megőrzése és gyarapítása.

²³⁰ *rekolekció* (a lat. *recolligo*, „újra összeszed” szóból): időszakonkénti visszavonulás a lelki összeszedettség visszanyerésére és fokozására.

a lehetőség szerint és minden fontos dolgot törekedjünk velük megbeszélni. Minden területre előljáró lesz kinevezve, akinek nevét közölni fogjuk.

Ezeket óhajtottam ft. Atyák és k. Testvérek, lelkükre kötni. Most pedig Jézus Szívének, a Boldogságos Szűznek, Szent Józsefnek, és Szent Ignác Atyánknak áldásával küldöm ki a világba, hogy a mai életkörülmények közt és mindig csak Isten nagyobb dicsőségének munkálásán és Krisztus nyájának irányításán fáradozzanak jó-és balsorsban, »mint szomorkodók és mégis mindig örvendezők, mint szűkölködők és mégis sokakat gazdagítók, mint akiknek semmilyük sincsen és mindenük megvan.« /III. Kor. 6,10./»²³¹

A budapesti szerzetesek és apácák begyűjtésére június 18-án került sor, a leponyvázott kocsik éjfél körül jelentek meg a Mária utcai rendháznál.²³² Ezen az éjszakán ürítették ki a kispesti, hódmezővásárhelyi és a kaposvári rezidenciát is. A provincia Magyarországon tartózkodó tagjainak létszáma ez időben kereken 250 fő volt.

A kényszertartózkodási helyeken az elhurcoltakat nem érte bántódás.²³³ A bizonytalanság és a kijelölt helyek viszonylagos őrizetlensége²³⁴ mégis többeket szökésre indított.²³⁵ Azzal, hogy a júniusban érvényes okmányok nélkül, önkényesen távozó, illetve a kitelepítést elkerülő rendtagokkal szemben a hatóságok jogosultak voltak közigazgatási eljárást foganatosítani, ezen ártalmatlannak tűnő önvédelmi reflexek a jezsuitákkal kapcsolatos legnagyobb internálási hullámba torkolltak.

²³¹ BFL XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság, TÜK iratok 001297/1951. (1889/1991) Csávossy Elemér pere. Bizonyítékok. 30. „Olvasás után megsemmisítendő” – szól az utasítás a körlevél fejlécén, és ettől kezdve minden körlevélen.

²³² Pálos, 1992, 47.

²³³ Pálos, 1992, 47.

²³⁴ „P. Csávosi [sic!] Elemér érdeklődött, hogy Mezőkövesden milyen az őrizet, lehet-e látogatni a szerzeteseket. Bali György és Szabó István megmondták, hogy őrizet nincsen, a rendházba be lehet menni.” BML 36. f. 1. cs. 1950. 115. ö. e. Jelentés. (1950. július 22.)

²³⁵ Lásd a következő jegyzet! „P. Pálos Antal a mezőkövesdi rendházban több ízben kijelentette, hogy Mezőkövesd túl közel van a szovjet határhoz és félő, hogy egy éjszaka titokban át fogják őket tenni a Szovjetunióba.” BML 36. f. 1. cs. 1950. 115. ö. e. Jelentés. (1950. július 22.)

Kényszertartózkodási hely elhagyása miatt internált rendtagok

P. Bencsik József	Internálva: 1950. június–1953. szeptember. Kistarcsa
P. Bodolay Gyula	Internálva: 1950. június–1951. december 23. Kistarcsa
P. Fricsy Ádám	Internálva: 1950. június–1953. szeptember. Kistarcsa
P. Horváth Mihály	Internálva: 1950. június–1953. szeptember. Kistarcsa
P. Jakab Benjámín	Internálva: 1950. június–december (?) Kistarcsa; Kistarcsán hunyt el.
P. Lenner József	Internálva: 1950. június–1951. december 23. Kistarcsa
P. Merényi (Miszoglád) József	Internálva: 1950–51 Jászberény
P. Perényi József	Internálva: 1950. június–1953. szeptember. Kistarcsa
Timmer József C.	Internálva: 1950. június–1953. szeptember. Kistarcsa
Bali György NS. * (?)	Internálva: 1950. augusztus–? Kistarcsa
Szabó István NS. (?)	Internálva: 1950. augusztus–? Kistarcsa

3. 3. 2. 3. A szétszórattott rend működésének megszervezése

P. Csávossy a kitelepítéskor nem tartózkodott a rendházban, a biztonság kedvéért ekkor már mindig a rendházon kívül, a Törökvész úton, Kapronyi Ferenc lakásán töltötte az éjszakát.²³⁶ Ettől kezdve ez a rejtek biztosította az inkognitót egészen a letartóztatásig. Itt

* „Bali Gyurka, Szabó Pityu Kistarcsán vannak.” – írta P. Varga Béla P. Kollár Ferencnek Mezőkövedről 1950. augusztus 12-én. ÁBTL 3. 1. 9. V–81347/2. A két fiatalembert Pécsről hurcolták el. Nevük a magyar jezsuiták Bikfalvi Géza által összeállított történeti névtárában nem szerepel. A két fiatal a pécsi rendházból hurcolták el, a pécsi ÁVH 1950 július 22-én fogta el őket. „Folyó hó 19-én a Miskolci Osztálytól távmondati értesítést kaptunk, mely szerint a mezőkövesdi jezsuita rendházból több Pécsről oda kitelepített személy megszökött. Az értesítés alapján hozzáláttunk az illetékességi területünkön a megszököttek közül bejelentett lakással rendelkező személyek felkutatására. Így elfogtuk Szabó István [...] Bali György szerzetesnövendékeket, Laki György [...] volt pécsi jezsuita kántort, Kovács Gyulát, a pécsi jezsuiták szabóját.” Szabó István és Bali György Mezőkövesdről június 11-én, P. Pálós Antal felhívására szöktek meg. Üzenetet vittek P. Csávossynak és P. Sülének Budapestre, valamint felmérték a kitelepítés utáni pécsi helyzetet. BML 36. f. 1. cs. 1950. 115. ö. e. Jelentés. (1950. július 22.)

²³⁶ P. Süle és P. Szörényi a kitelepítés éjszakáján – a rendház ablakán keresztül – sikeresen menekült meg a kitelepítéstől. Pálós, 1992, 47.

talált menedéket Mester Margit, az UNUM női szerzetesrend főnöknője²³⁷ és egy ideig P. Petruch Antal is. Miután a rendfőnököket hazaengedték kényszertartózkodási helyükről, P. Csávossy szabadon és nyíltan intézhette ügyeit és vehetett részt a rendfőnökök gyűlésein, de tartózkodási helyét továbbra is titokban tartotta. A rend tagjaival való kapcsolat P. Süle Géza és P. Szörényi Gábor közvetítésével valósult meg, akikkel előre megbeszélte időpontokban találkozott. Ugyancsak rendszeresen érintkezett P. Pálós Antallal, helyettesével, aki a szeminárium gyóntatója volt ekkor. Rajtuk keresztül adott időpontot azoknak, akik találkozni akartak vele. A találkozások lebonyolítására a rendhez közel álló családok biztosítottak lehetőséget.²³⁸ A postát és az üzeneteket 1950 decemberétől Kontra Éva, a hitoktató képző 20 éves hallgatója közvetítette, őt P. Süle Géza kérte fel erre a feladatra.²³⁹ A provinciális személyi szolgálatára Miklós János segítő testvér lett beosztva, aki a Teherfuvar Nemzeti Vállalatnál sofőrként helyezkedett el.²⁴⁰ A rendi központtal való kapcsolattartás továbbra is zökkenőmentesen működött.

A megállapodást követően viszonylag sok atya nyert felvételt egyházmegyei keretbe, a jezsuiták többsége a rend által működtetett templomok korábbi diszpozícióját is megtarthatta (Budapest, Kaposvár, Mezőkövesd, Kispest, Hódmezővásárhely).²⁴¹ A rendtagok elhelyezését a tartományfőnökkel egyeztetve P. Süle Géza koordinálta, általában ő tartotta a kapcsolatot az egyházmegyék püspökeivel is.²⁴² Az atyákkal való „sakkozás”

²³⁷ P. Csávossy és Mester Margit kapcsolatáról lásd Szabó Csaba: Mester Margit Mária és az UNUM. *Távlatok*, 73. évf. 2006. 3. szám, 334–349. valamint Petruch, 1991, 250–252, 271.

²³⁸ Ilyenek voltak: egy Molcsányi nevű fogorvos Bartók Béla úti rendelője és lakása; egy Dr. Fábrián nevű ügyvéd (ő védte P. Vid Józsefet!) Bajcsy Zsilinszky úti lakása; özv. Ráthné Szentkirály úti lakása; Mécs Imre orvostanár rendelője és Sichk József Bakáts téri rendelője és lakása. ÁBTL 3. 1. 9. V–81347. Csávossy Béla Elemér. Feljegyzés (1951. május 9.). 94–95.

²³⁹ Kontra Éva segítségét a rend havi 450 forinttal honorálta. ÁBTL 3. 1. 9. V–81347. Csávossy Béla Elemér. Javaslat Csávossy Elemér négy bűntársa ügyének befejezésére (1951. szept. 6.). 164.

²⁴⁰ ÁBTL 3. 1. 9. V–81347/1. Csávossy Béla Elemér. Feljegyzés (1951. augusztus 1.)

²⁴¹ Pálós, 1992, 56. Ez az állapot 1951 júliusáig tartott.

²⁴² Példa erre P. Süle provinciálisnak írt levele 1950. szeptember 23-án: „*Most kaptunk egy levelet Veszprémből, amely szerint az oda irányított Páterek közül a püspök úr mindenkit felvesz, kivéve P. Belányit. Péccsel beszéltem telefonon, ott a helyzet a következő: egyelőre csak kettőt tudnak felvenni, de további lépéseket tesznek mások felvételére.*” ÁBTL 3. 1. 9. V–81347/2. 51. P. Süle személyesen is járt a pécsi püspökségen. „*Az elmúlt napokban is több szerzetes kereste fel az aulát. Folyó hó 3-án Süle József [helyesen: Süle Géza] volt jezsuita volt az aulán és dr. Farkassal hosszabb megbeszélést folytatott. [...] Folyó hó 4-én dr. Farkas asztalán volt egy feljegyzés, amely egy kimutatást tartalmazott. A kimutatás lényegében arról szólt, hogy hány szerzetes papra volna szüksége az egyházmegyének. Dr. Farkas kimutatása szerint 22 főre.*”

eredményeként kb. 60 rendtagot sikerült felvetetni egyházmegyes szolgálatra. A szegedi szeminárium ügyét az intézmény *spiritus rectora*, P. Hunya Dániel vetette fel: „*Fenn akarja-e tartani a Társaság ezt a szemináriumot, mint saját munkaterületét? Ha igen, a régens olyan ember legyen, aki a helyzet ura tud lenni a viszonyok bármilyen változása között. Nyugodt, fegyelmezett, aki azonfelül a világi papság felé is nemcsak a hangot találja el, hanem a velük való szervezett összefüggésnek jó viszonyát fenn tudja tartani. Fontos továbbá az, hogy az elvtársak felé is megtalálja bizonyos értelemben a mai eligazodásnak realizmusát. Mert nem elég a becsukódás módszere abban a minőségben, amelyben a papnevelést kézben fogja tartani.*”²⁴³ A jezsuita tanárok végül 1951 júniusáig maradhattak Szegeden, ekkor állami nyomásra el kellett hagyniuk a szemináriumot.²⁴⁴

P. Csávossy tekintélyének köszönhetően a rend növendékeinek helyzete átmenetileg megnyugtatóan rendeződött: sikerült egyházmegyei szemináriumokban elhelyezni őket. Szegedre kerültek azok, akik a kétéves noviciátust elvégezték, a budapesti Központi Szeminárium fogadta be azokat, akik csak egy év újonc-időt tölthettek a Társaság noviciátusában, az egri szemináriumba a csupán felvételre jelentkezetteket és a rendi kisszemináriumban, a pécsi Ignáciánumban középiskolai tanulmányokat végzetteket küldte a rend.²⁴⁵ A szemináriumok a papszenteléshez szükséges feltételeket biztosították, a tanulók rend iránti elkötelezettségét a jezsuita tanárok igyekeztek őrizni.²⁴⁶ A provincia *Collegium Maxima* és egyben aktív tagjainak legnépesebb közössége 1951-re a kistarcsai internálótábor lett. Itt tartották fogva azokat a tanuló rendtagokat, akiket 1949-ben tiltott határátlépés közben fogtak el. Számukra a szintén internált P. Mócsy Imre szervezett egyházi és táborparancsnoki engedéllyel teológiai főiskolát.²⁴⁷ A

– tudósított a pécsi püspökségről szóló jelentés 1950. október 5-én. BML 36. f. 1. cs. 1950. 115. ö. e. Jelentés. (1950. október 5.)

²⁴³ ÁBTL 3. 1. 9. V–81347/2. 68.

²⁴⁴ Pálos, 1992, 56.

²⁴⁵ Pálos, 1985, 3.

²⁴⁶ Az egri szemináriumban P. Bogyó György, P. Hegyi Fábrián és P. Rozmán János volt tagja a tanári karnak, Szegeden P. Lányi, majd az ő halála után P. Petruch vezetésével P. Hunya Dániel, P. Kerkai György, P. Orosz András és P. Vác Jenő tanítottak. A budapesti Központi Szemináriumban Marcell Mihály rektor és Werner Alajos prefektus tették lehetővé a rendi szellemben való fejlődés kontinuitását.

²⁴⁷ Erre vonatkozó írásos dokumentum eddig nem került elő, viszont a teológia működését a visszaemlékezések egyöntetűen megerősítik. „*Mikor Hamvas püspök úr Münnich rendőrkapitány engedélyével meglátogattam [1949-ben], félhivatalosan meg is alakult az internálótábori teológiai főiskola, [Dél-Budán] melynek jogutóda lett a kistarcsai teológiai főiskola.*” Mócsy, 1989, Hamvas kérésére a

kényszertartózkodási helyekről megszökött, valamint a börtönbüntetésük letöltését követően államvédelmi szempontból veszélyesnek minősített és emiatt szabadlábra nem helyezett rendtagok internálását követően a kistarcsai jezsuita közösség létszáma 1951-ben 23 főre gyarapodott.

A rendi közösség összetartása a rendházak megszűntével szervezeti átalakítást igényelt. A feloszlást követően P. Csávossy a rend tagjainak összefogását és irányítását a rendi keretek fenntartásával valósította meg. Az illegáció körülményeihez alkalmazkodva, hosszú távra berendezkedve, a rendtagokkal kijelölt előjárókon keresztül (rendi tanács), azokat sejtyszerű csoportokba osztva tartotta a kapcsolatot. Külön előjáró foglalkozott a novíciusokkal és a skolasztikusokkal és nem szünetelt a rendbe való felvétel sem. 1951 áprilisában a provinciális személyesen látogatta végig a szétszórásban élő vidéki rendtagokat.²⁴⁸ A találkozásokról nyilvántartást vezetett, listáján 1951 májusában, közvetlenül letartóztatása előtt 245 rendtag szerepelt: 185 páter, skolasztikus és novícius, valamint 60 laikus testvér. Az első csoportból 140, a másodikból 55 név mellett jelzi rovátka, hogy létrejött a találkozás.²⁴⁹ Egy másik tematika az „öreg, beteg” rendtagokat csoportosította külön, itt 50 név van felsorolva.²⁵⁰ A jegyzetek szerint ekkor a következő rendtagok voltak elítélve, vagy internálva: P. Lenner József, P. Mócsy Imre, P. Perényi József, P. Arday Tibor, P. Bencsik József, P. Bodolay Gyula, P. Csák Boldizsár, P. Sass Imre, P. Tüll Alajos, P. Vág József, P. Vid József, P. Friczy Ádám, P. Horváth Mihály, P. Kerkai Jenő, P. Kovács Jenő, P. Könyves Tibor, Fábrián István S.²⁵¹, Kiss László S., Lázár József S., Matyasovich Henrik S., Máté József S., Németh Tibor S., Wéber János S., Bárdos Domonkos NS.²⁵² és Timmer József C.²⁵³

A provinciális erőfeszítéseit a rendi központban is igen nagyra értékelték: „*A páter generálisnak egyik legnagyobb öröme és vigasztalása a Társaságban, hogy P. Csávossy oly biztos kézzel vezeti ezekben a zavaros és bizonytalan időkben a magyar provinciát. A*

táborparancsnok lényegében arra adott engedélyt, hogy P. Mócsy teológiai szakkönyveket hozasson a táborba. „Három évig ebből a 70 könyvből éltünk. Ami könyv meg hiányzott, azt pótolta a velünk levő papok tudása, tapasztalata.” Mócsy, 2007, 70.

²⁴⁸ Pertuch, 1991, 258.

²⁴⁹ BFL XXV. 4. f. 002197/1951. Csávossy Elemér pere. Bizonyítékok. 48–58.

²⁵⁰ ÁBTL 3. 1. 9. V–81347/3. Csávossy Béla Elemér. 105.

²⁵¹ skolasztikus (papnövendék)

²⁵² novícius papnövendék

²⁵³ c[oadiutor]; segítőtestvér

tagokban nincs semmi riadalom. Bölcsen és békében élnek.” – nyugtázta P. Csávossy tevékenységét a Társaság német asszisztense 1951 februárjában P. Reisz Elemérnek, a Sectio II. provinciálisának.²⁵⁴

3. 3. 2. 4. A katakomba-lét megalapozása

A rendi működés külső feltételeinek megszüntetését követően P. Csávossy nagy gondot fordított a katakomba-lét elvi és gyakorlati megalapozására. A „szerzetesek voltunk, vagyunk és maradunk” szilárd alapelvét nem csupán az évszázados történeti tapasztalatok, de az üdvtörténeti dimenzióban szemlélt valóság is visszaigazolta. Ezzel kapcsolatos gondolatait a provinciális újabb – a diszperziós lét szempontjából alapvető fontosságú – körlevelében foglalta össze 1950 szeptemberében.²⁵⁵

„Szolgáljon ennek a levélnek pár gondolata irányadóul a pillanatnyi legfontosabb kérdésekben: mik a kötelességeink a szerzetesek működési engedélyének megvonása után, mely számunkra a feloszlattal egyértelmű?

Elsősorban is milyen lelkülettel fogadjuk ezt a rendeletet? A pillanat hasonlít ahhoz, mikor az Úr Jézus Krisztus Pilátustól a halálos ítéletet fogadta. Az Ő lelkületével kell megcsókolni nekünk is az atyai kezet, áldani az isteni akaratot, mely áldozatra méltat bennünket és bekapcsol a megváltás művébe, és bizalommal nézni a jövő elé abban a tudatban, hogy lesz még ünnep, lesz még feltámadás a mi számunkra is. A világtörténelem sok példát mutat fel erre. Nemcsak világi hatóságok oszlattak fel szerzetesrendeket, hanem maga az Egyház is – bár csak kényszerítve – eltörölte Társaságunkat s íme ez ma több rendtagot számlál, mint akkor. Azért, amint azt a Manréza feloszlásakor P. Varga búcsúbeszédében szépen mondotta, bizonyos örömmel kell fogadnunk, hogy Isten kiváltságosainak sorsát szánja nekünk.

²⁵⁴ Petruch, 1991, 259. Ez indirekt módon igazolja azt a '30-as években végbement nagy lelki átalakulást, melyről P. Csávossy naplójában részletesen beszámol. Petruch, 1991, 243–244. 1927-ben a Generális még kifogásolta kormányzatát, erről akkor naplójába így írt: „igaza is lehet sok tekintetben, mert hiányzik bennem – azt magam is látom – az a simulékonyság és megnyerő kedvesség modoromban és eljárásomban, melyek annyira előnyösek az emberekkel való érintkezésben és az ügyek intézésében.” Petruch, 1991, 241. 1946. június 26-án visszatekintve életére és első provinciálisságára így vallott: „Édesapámtól mindig – bár szerettem – valamiképpen félttem. Tőlem is, bár sokan szeretnek, mintha félnének az emberek, nem tudnak velem szemben felmelegedni. Talán ilyen természetet örököltem atyámtól. Fáj nekem ez, de nem tudom, mit tegyek, hogy ne legyen így. Ez is áldozat, melyet el kell fogadni.” Uo.

²⁵⁵ Csávossy Elemér tartományfőnök levele a rendtagokhoz a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után (a levélen nincs pontos dátum). BFL XXV. 4. f. 002197/1951. Csávossy Elemér pere. Bizonyítékok. 39–42.

E mellett az általános lelkület mellett hármias kötelesség hárul ránk, főtisztelendő Atyák és kedves Testvérek! Vissza kell pillantanunk a múltba, szembe kell néznünk a jelennel és bele kell tekintenünk a jövőbe.

I. A múltbeteleltés²⁵⁶ megvilágítja a jelen feladatait. Legyen ez: 1. próbaidő 2. tisztulás 3. okulás.

1. Próbaidő. Eddig meg voltunk győződve, hogy nálunk minden jól áll. [...] Mégis most ez a próba mutatja meg, hogy voltaképp mi is van bennünk, mennyire igaz a mi erényünk, mennyire voltak igazak a mi ígéreteink, elhatározásaink, érzelmi felbuzdulásaink, mennyire voltunk és vagyunk igazi jezsuiták, igazi követői Szent Ignác atyánknak és hősi elődeinknek. [...]

2. Tisztulás. Ez lesz most az elkövetkezendő idő, mert a múltnak hibái voltak. Meg kell vizsgálni rendi életünket, a hibákat megbánni és értük engesztelni. [...] Isten megtanít minket most arra, hogy a szegénység nemcsak pusztá szó, hanem hogy olykor annak következményeit és hatásait viselnünk kell. Soha bizonyos dolgokról le nem mondtunk volna, ha Isten nem kényszerít minket rá. [...]

3. Az okulás.

II. A jelennel szembenézve egészen új helyzettel találkozunk ma hazánkban. Más országokban a Társaság már többször átment hasonló megpróbáltatásokon s azért van már ezen a téren tapasztalatunk. Nekünk most kell tanulnunk s azért fontos, hogy megismerjük teendőinket a jelen megpróbáltatás idején.

1. Az első és a legfontosabb alapely, melyet mélyen a lelkünkbe kell vésnünk, az, hogy mi most is teljes értelemben szerzetesek és a Társaság tagjai, mindenben teljes jezsuiták maradunk. Isten, az Egyház és saját lelkiismeretünk előtt semmi változás sem történt. Jogi viszonyunk és szerzetbeli kapcsolatunk előjáróinkkal semmiben sem változott meg. Nem vagyunk a szó egyházi jogi értelmében »exklauzáltak«²⁵⁷, akik már nem függnék rendi előjáróiktól. Ez nagy és igen kárhuzatos tévedés volna. Szabályaink a külső körülményekhez képest most is köteleznek. Épp azért:

2. Nem szabad a jelen helyzetet, mint valami könnyebbséget és a rendi élet terheitől való szabadulás-félét felfognunk. [...] Sokkal inkább valami ideiglenes küldetésnek kell

²⁵⁶ Kiemelések az eredetiben.

²⁵⁷ *exclaustratio* (a lat. claustrum, „kolostor” szóból): illetékes előjáró által adott engedély a szerzeteseknek, hogy meghatározott ideig szerzetesi közösségen kívül élhessen. Állapotát tekintve szerzetes marad, fogadalmi kötelezik, de nem kell a közösségben élnie.

tekintenünk a mai helyzetet, mely arra alkalmas, hogy bennünk a hivatás tiszta szeretetét, minden földi előnytől mentes, tisztán lelki értékekre épített szeretetét előmozdítsa.

3. Mindezeknek szükséges és nélkülözhetetlen feltétele, hogy megtartsuk és fokozzuk magunkban az Istennel való szoros egyesülést. [...] Az Istennel való összeköttetésnek rendes és azért soha el nem hanyagolható eszköze pedig lelkidolgaink pontos végzése. [...]

4. Szerzetesi fogadalmunk lényege a hármasság fogadalom megtartása. Ezen a külső körülmények nem változtatnak semmit. Mint szerzetesek élünk és halunk.

1./ A szegénységet illetőleg fő a függő helyzet megőrzése, az időközönkénti pontos elszámolás és a szegénység szellemének megőrzése, mely kerül minden fölösleges vagy haszontalan kiadást és költséget vagy olyan dolgoknak megszerzését, melyek a szerzetesi szegénységgel nem egyeztethetők meg.

2./ A tisztaság fogadalmának és erényének gondos megőrzése ma több veszélynek lehet kitéve, mint máskor. Vigyázzunk nagyon érintkezésünkre másokkal, kerüljünk minden könnyelműséget, világias modort és helytelen bizalmasságot. [...] A földolog itt is a tökéletes önátadás Isten és az Úr Jézus iránt, aki kell, hogy szívünket-lelkünket tökéletesen lefoglalja és betöltse.

3./ Az engedelmisség, mondhatni most még fokozottabb mértékben kötelező, mert a szétszóródásban ez a szeretet mellett az egyedüli egybefűző és összekötő kapocs. Azért ne engedjük, hogy bármit is veszítsen engedelmisségünk a Társaságban megkívánt tökéletességéből. Mintha az utolsó időkben a szétszóródás után némelyeknél bizonyos késedelmisség mutatkozott volna rendelkezések és dispoziciók végrehajtásában akár indokolatlan félelemből, akár helyhez vagy foglalkozáshoz való rendetlen ragaszkodásból. Ebben a pontban nagyon kérem a főtisztelendő Atyákat és kedves Testvéreket, hogy az előjárók rendelkezéseit szentignáci katonás készséggel és gyorsasággal hajtsák végre, mellőzve minden húzódozást, panaszkodást és bírálgatást. Lakás tekintetében mindenki köteles azonnal otthagyni azt a lakást, melyet az előjárók számára nem megfelelőnek tartanak, és senkisémet válogathat a lakásokban saját ízlése szerint, legfeljebb a szabály szerinti közömbösség megőrzésével szerényen előterjesztést tehet az előjárónak és feltárhatja nehézségeit. [...]

5. Jelenlegi életünk, mint szerzetesek kint a világban és világiak közt, igazi küldetés számba megy. Ezért is engedi meg Isten részben szétszórásunkat, amint régebben a választott nép babiloni és asszíriai fogságát is a büntetésen és okuláson kívül a küldetés miatt engedte meg, melyet a választott népnek a pogányok közt teljesítenie kellett. A mi küldetésünk, hogy szerzetesi életünkkel kint a világban valóban világító fáklyák és a példa

apostolai legyünk. Igazán szerényen, segítsünk másokat a nélkülözések elviselésére. Tisztán átmenni az életen és élni a világban anélkül, hogy az megérintene bennünket. Engedelmisségünk példájával tanítani az embereket a tekintély tiszteletére. A szeretet gyakorlásával árásszuk ki a szeretetet a világra s ezzel mutassuk meg, hogy Krisztus igazi tanítványai vagyunk. Csendes apostolságunk hasson a mélyre, mint a tavaszi eső, mely a száraz földet termékennyé teszi.

III. A jövőbe tekintve tudjuk és legyünk meggyőződve, amint azt szintén egy másik levelemben kifejtettem, hogy új világ köszönt be, és a régi nem jön vissza többé. Nem is kívánjuk vissza annak bűneit, szociális tévedéseit és ferdeségeit. Nézzünk előre, figyeljük meg a világot és az embereket, tanuljunk száműzetésünkben, hogy azután így a jövőre felkészülve helytállhassunk, ha már a nyílt apostolkodás ideje elérkezett. Ismerjük meg a problémákat és nehézségeket, hogy megtaláljuk a megoldást is. Így leszünk igaz értelemben »haladó katolikusok«, akik azonban semmiféle közösséget nem vállalnak azokkal a »haladókkal«, akik elvek megtagadásával lettek azokká. Mindnyájan azzal a meggyőződéssel nézzünk a jövő elé, hogy az Jézus Krisztus korszaka és az ő szeretetének, békéjének és egységének országa lesz.»

A levélhez P. Csávossy külön utasítást csatolt a szegénységi fogadalom megtartásáról.²⁵⁸ Egy másik „melléklet” a világi életben, elsősorban munkásként elhelyezkedők kívánatos magatartását taglalta. Az aprólékos „munkásetikett” a jövő apostolkodásának előkészítését szolgálta. „Csak megfigyelni, és szinte semmi pozitív apostolkodás. – Most fontos, hogy úgy ismerjük meg az embereket, amilyenek, mert ha tudják, hogy kik vagyunk önkéntelenül is álarc mögé rejtőznek.” Felhívta a figyelmet a helyes kapcsolattartásra – „Ne szégyelljük jóban lenni a prolikkal, a hasonló korúakkal nyugodtan tegeződni, – lányokkal szemben nem kell még akkor sem, ha valaki erre ajánlatot tesz, vagy tegez. Megszólítás általában: szaktárs, szaki, idősebbeket nyugodtan bácsizhatjuk”; és – mai szemmel kissé esetlen módon – kommunikációs tanácsokat adott a munkásokkal való kapcsolatteremtésre: „Semmi durvaság, semmi kétértelműség, semmi olyan szó, ami talárba öltözöttől bántó lenne hallani. /ugyanakkor azonban bizonyos érdesség és darabosság szükséges: fene egye meg azt az egész maltert, - dög nehéz, az ársz [?] törje ki, apám, megbillentelek, vagy lekeverek egyet, mert ha ilyen kifejezéseket nem használunk, teljesen a fejünkre nőnek, nagyon feltűnőek leszünk, kicsit nőiesek, nem életszagúak, mint akiket az élet még egyáltalán kemény oldaláról nem érintett. Általában

²⁵⁸ BFL XXV. 4. f. 002197/1951. Csávossy Elemér pere. Bizonyítékok. 43.

úgy viselkedjünk, hogy ha később megtudják, ki vagy, azt mondhassák, most már értjük, hogy miért volt olyan /de nem azt: miért volt olyan csodabogár!/ a papnak is stramznak, életszagúnak, keménynek, sokszor önérzetesnek kell lennie...nem rúghat mindig mindenki bele.. saját igazságáért ártatlanságáért, filléreieért sokszor ki kell állnia... /azt mondják: ki ez, hogy olyan jól megy neki, hogy hagyja, hogy kisémmizzék./”²⁵⁹

A feloszlató rendelet körlevélben taglalt értelmezését P. Csávossy egyházbiztos is körülbástyázta, és azt mind a rendfőnöki értekezleteken,²⁶⁰ mind a püspöki kar előtt, következetesen képviselte. „Teljesen téves”, „minden jogi alapot nélkülöző”, elfogadhatatlan értelmezésnek tekintette azokat az egyházi részről is hangoztatott véleményeket, melyek szerint a szerzetesek állam részéről történt feloszlata egyházbiztos értelemben vett exclaustriót is jelent. Az félreértések tisztázása érdekében – Grósz érsek kérésére, 1950. október 11-én memorandumban fejtette ki ezzel kapcsolatos álláspontját, cáfolva a fenti elv egyházbiztos megalapozottságát.²⁶¹

„Az egyházbiztos értelemben vett exclaustriatio ugyanis:

- 1. indulum²⁶², melyet csak a Szentszék adhat /vagy az, akinek ő ezt a hatalmat delegálta/ /Can. 638./*
- 2. Magával hozza, hogy a szerzetesi elöljáróktól való függés megszűnik és a szerzetes a helyi ordináriusnak van alávetve »etiam ratione voti oboedientiae« /Can. 639./*

Márpedig a jelen esetben a szerzetesek nem ex indulto apostolico, hanem az államhatalom által gyakorolt kényszer következtében élnek a szerzetesi közösségen kívül, mint »dispersi« de nem mint egyházbiztos értelemben vett »exclaustriati«. Nagyon különös is volna, ha az

²⁵⁹ BFL XXV. 4. f. 002197/1951. Csávossy Elemér pere. Bizonyítékok. 31–32.

²⁶⁰ „Csellár Jenő vallja: 1950. június 10-e körül rendfőnöki értekezleteket Endrédy Vendel ciszterci apát és Csávossy Elemér jezsuita apát felszólalásai irányították. Irányításuk nyomán készültek fel a szerzetesrendek az illegális működésükre. [...] a jezsuiták hamis egyházi igazolás kiadásával a szerzetesek illegális tartózkodását és polgári foglalkozás elnyerését segítették elő. Elmondta, hogy kiadtak igazolást szerzeteseknek, amelyben igazolják, hogy az illető a szerzetesi közösséget elhagyta és valamilyen községbe szüleihez, vagy rokonaihoz távozott. Ennek célja az, hogy a polgári foglalkozás betöltésekor a szerzetes hamis foglalkozási adatot vall be, s amennyiben ezért utólag felelősségre vonják, az említett igazolványt felmutatva, igazolja a szerzetesrendből való kilépését.” ÁBTL 3. 1. 9. V–81347. Csávossy Béla Elemér. Jelentés (1951. július 2.). 99–100.

²⁶¹ ÁBTL 3. 1. 9. V–81347/2. Csávossy Béla Elemér. 62. A memorandumot 1950. november 7-i ülésén tárgyalta a püspöki kar, de a kérdésben végül semmit sem határozott. Balogh, 2008, I. A Püspöki Kar 1950. november 7-én tartott tanácskozása. 293, 298.

²⁶² Engedély.

állam által eszközölt feloszlatást, jogi értelemben vett excludatio-ként tudomásul vennők.

Ebből következik, hogy az új helyzetben egyházjogilag semmi sem változott meg sem a szerzeteseknek előjáróiktól való függését illetően, sem a szerzeteknek egyéb a Codex iuris canonici által vagy más jogi alapon biztosított jogai tekintetében /templomaik vezetése, pénzek gondozása és hova fordítása stb./²⁶³ [...]

A változott külső körülmények miatt kívánatos lehet, hogy bizonyos külső formákat megtartsunk, melyek külsőleg ellentétben látszanak lenni az egyházjog által biztosított jogokkal; ezekre nézve nem volna okos eljárás a szerzetek részéről, ha magukat megkötnék a külső formát illetően. Ez azonban nem érinti a dolgok lényegét és valóját. Ezért ilyen esetekben jó lenne a szerzetek fő előjáróival előzetesen megbeszélni.

Voltam bátor mély tisztelettel Kegyelmes Uram felszólításának eleget tenni azzal a kérelemmel, kegyeskedjék ezt a kérdést a nagym. püspöki kar elé terjeszteni azzal, hogy az érdekelteket a helyes álláspontról felvilágosítani méltóztassanak. A végén pedig kérem leveletem használat után megsemmisíteni.”

A „keret és a lényeg” helyes egyensúlyának keresése és az idők jeleinek fürkészése adta P. Csávossynak, az 1950-es Szentév karácsonyán írt körlevelének témáját is. A Krisztus születésének misztériumára fűzött katekézis a „Ha csak a földre esett búzaszem meg nem hal...” címet kapta, és a „világi szerzetesek és szerzetes világiak” kérdéseit és feladatait taglalta. Az elmélkedés kérdésfelvetése a szekularizációs kihívás gyökeréig hatolt: hogyan őrizhető meg a „lényeg”, az „Istennek adottság lelkülete” a megváltozott világban, keretek nélkül? A „vajúdó új világban” hogyan tölthetik be a keresztények a kovász szerepét? P. Csávossy válaszát a realitások hitben való szemlélete és az egyház vonatkozó megnyilatkozása formálták, pontosabban saját észrevételei és tapasztalatai megerősítést nyertek, új impulzusokkal gazdagodtak az egyház útmutatása által.²⁶⁴ A

²⁶³ „Az ordináriusokkal való kapcsolatot illetően szem előtt kell tartani, hogy az állam részéről történt feloszlatás egyházjogilag semmit sem változtatott a szerzetesek és szerzetesi templomok vagy intézmények jogi viszonyán az egyházmegyei hatósághoz. Lelkipásztori működésünkben tehát függünk az ordináriusoktól, a szerzetesi fegyelmet illetően azonban a rendi előjáróktól. Áthelyezéseket az ordináriusoktól csak úgy kérjünk, hogy előbb rendi előjárónkat megkérdezzük, helyesli-e kérésünket.” – írta P. Csávossy a rendtagoknak.

²⁶⁴ Véleményem szerint P. Csávossy karácsonyi körlevele adja egész szerzetesi habitusának kulcsát.

körlevél legfontosabb megállapításai a következő kiragadott és csoportosított gondolatokban összegezhetők:

„Az Istennek adottság lényegében bármilyen keretek között, bármilyen életformában megvalósulhat.” „Hisz mindenki előtt nyilvánvaló, hogy ha valaha, ma égető szükség van a lényeg – az Istennek adottság – minél tökéletesebb megvalósítására. Ugyanakkor világos az is, hogy ennek minél tágabb és rugalmasabb külső keretek között, mondhatni keretek nélkül kell megvalósulnia.”

„Az erőszak és kényszer összekovácsolta közösségi keretek korában a mi konstituáló elvünk egyedül a »Spiritus Rector« lehet.[...] Mert a formálás lehetősége a mai életrendben csak belülről van megadva számunkra, kívülről nem.”

„Ahogyan közeledünk a mához, észrevehető a szerzetesi intézménynek bizonyos fellazulása, levegősödése. A modern ember körülményeinek sajátosan megfelelő, szabadabb mozgású alakulatok jönnek létre, többé-kevésbé minimális kerettel a lényeg megőrzése mellett.”

„Forradalmi haladást jelentett dicsőségesen uralkodó Szentatyánk négy évvel ezelőtt megjelent *Provida Mater* kezdetű apostoli konstitúciója a »Világi Intézmények«-ről.²⁶⁵ Ettől kezdve kánoni elismerést, legfőbb tekintélyi szentesítést nyert a világban tartózkodó, közös életet nem folytató apostoli lelkek tökéletességre törekvő kapcsolata.” „Amit ők csinálnak nem holmi szerzetespótlék vagy fiókszerzetesség, hanem valami más. A nagy közös törzsnek új, életerős hajtása.”

„Szerzetesek kínlódása, Providások tapogatózása, magányos lelkek útkeresése – mind egy-egy darabja, kis mozzanata a vajúdo, alakuló új világnak. A nagy Magvető, a »századok halhatatlan és láthatatlan Királya«, a mi »édes Gazdánk ott felettünk«, most forgatja, puhítja ekéjével a földet. Magokat keres, áldozatkész kicsiny búzaszemeket, amelyek a göröngyös, szikes talajban alázatosan elkeveredve kihajtanak a majdani nagy aratásra.”²⁶⁶

Azt is meg kell említeni, hogy P. Csávossy, a rendi központ intéseinek megfelelően következetesen távol tartotta magát minden olyan kezdeményezéstől, aminek akár a

²⁶⁵ A konstitúciót közli: Bertalan Péter: *Provida Mater. Egy rejtőzködő enciklika magyarországi utóélete*. Győr, 2009. Bertalan összegzése szerint az enciklika példát mutatott arra, hogy a diktatúra körülményei között hogyan lehet úgy nyitni a világ felé a kánonon belül, hogy az egyház megőrizze a teológia, a liturgia, a valláserköls eszményeit. Bertalan, 2009, 71.

²⁶⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V–81347/2. Csávossy Béla Elemér. 102–117.

legkisebb mértékben is politikai relevanciái voltak. Balázs Margit Benedikta két alkalommal is felkereste ilyen jellegű ajánlattal. 1946 tavaszán arra kérte, járjon el tartományfőnökénél, hogy a rend lépjen be a Bozsik Pál által beindítani szándékozott katolikus politikai napilap részvényesei közé; 1948 decemberében pedig egy Mindszenty köré szerveződő őrség létrehozása érdekében kérte fel „megbízható katolikus urak” jelölésére. P. Csávossy a közreműködéstől mindkét esetben elzárkózott.²⁶⁷

3. 4. P. Csávossy Elemér pere

3. 4. 1. A letartóztatás

A felszámolásra ítélt szerzetesrendek aktivitása – a rendi élet kontinuitása nem csupán a jezsuitákat jellemezte –, a pasztorációs lehetőségek további szűkítésének igénye, valamint az, hogy a püspöki kar továbbra is sikerrel odázta el az állameskü letételére vonatkozó követeléseket, drasztikus lépésre készítették a kommunista pártot. Az MDP KV Titkársága 1951. május 6-án határozott a párt egyházpolitikájának irányvonaláról. A határozat a Grósz József kalocsai érsek ellen konstruálandó per oldalvizén a felosztatott szerzetesrendek továbbélésének ellehetetlenítését is indítványozta: „*A pernek bizonyítani kell, hogy a legfontosabb szerzetesrendek, megszegve az egyezményt és az állam törvényeit, illegalitásba vonultak, szervezett államellenes működést fejtettek ki a reakciós püspökök tudtával és segítségével. [...] Tekintetbe véve a szerzetesrendek illegalitásba vonulását, felvetődik, nem szükséges-e a szerzeteskérdés új rendezése, a volt szerzetesek számára kényszertartózkodási hely kijelölése, munkakötelezettség, rendőri felügyelet alá helyezés, stb*”.²⁶⁸

²⁶⁷ ÁBTL 3. 1. 9. V–81347. Csávossy Béla Elemér. Feljegyzés. Balázs Margit Benedikta vallomása. (1951. november 13.)

²⁶⁸ A dokumentumot közli: Szabó Csaba (szerk.): *A Grósz-per előkészítése 1951*. Budapest, 2001. 100–109. A per előkészítése már jóval korábban megkezdődött. A per kialakításának körülményeiből megállapítható, hogy az ahhoz szükséges személyek őrizetbe vétele már 1950 őszén, október utolsó napjaiban elindult. A pártvezetés indoktrinációja a szerzetesek elleni mellékperekben maradéktalanul érvényesült. A határozat megállapításait a bírósági eljárások igazolták vissza: „*A szerzetesrendek szerepe és illegális működésüknek jelentősége a Grósz per során tisztázást nyert. A per anyagából megállapítható, hogy a szerzetesrendek vezetői a szerzetesrendek felosztatására vonatkozó kormányrendeletet magukra nézve kötelezőnek el nem ismerték és a szerzetesrendek tagjai egy, népi demokráciánk megdöntésére irányuló illegális szervezkedés érdekében titokban együtt akarták tartani.*” A Budapesti Államügyészség vádirata Mester Margit és társai ügyében. BFL XXV. 60. e. Fővárosi Főügyészség TÜK iratok. 001250/1951. Mester Margit és társai ügye.

Nagyságrendjét tekintve a Grósz József kalocsai érsek pere és a hozzá holdudvarként kapcsolódó mellékperek együttese volt a kommunista diktatúra egyik legnagyobb törvénysértése Magyarországon.²⁶⁹ A tudatos leszámolási akcióként leírható eljárásokban az ártatlanság védelme helyett mindvégig a bűnösség megdönthetetlen védelme érvényesült. P. Csávossy Elemér letartóztatására a monstre per előkészítése miatt került sor, az őrizetbe vételét még koncepciós módon sem okadatolták. Valószínűleg a kalocsai érsek elleni perben akarták felhasználni,²⁷⁰ de mint a jezsuita rend tartományfőnöke „alanyi jogon” is potenciális célszemélynek minősült. Az általam feldolgozott iratok alapján valószínűsíthető, hogy a párthatározatot demonstratív módon teljesítő államvédelem „vabanque-ra játszott” (igaz, nem túl nagy kockázattal) illetve a korifeusok még nem döntöttek a provinciális ügyének estleges „amalgámzásáról”. A letartóztatások idején még amúgy sem volt kész a perek szereposztása. A több száz lefogott kihallgatásai során elmondott rész- és egész információk vegyítésével pedig újabb- és újabb koncepciók formálódtak. Mindenesetre P. Csávossy előzetes letartóztatásának elrendelését csak 1951. december 27-én (!), a vizsgálat befejezésekor rendelte el a budapesti államügyészség,

²⁶⁹ A per-komplexumról az első összefoglalást a Minisztertanács 3063/1989. számú határozatával, az 1946–1962. közötti, koncepciós elemeket tartalmazó büntető ügyek felülvizsgálatára létrehozott bizottság jogász albizottságának tagja, Dr. Horváth Ibolya készítette el. Dr. Horváth Ibolya: *Összefoglaló jelentés a koncepciós perek vizsgálatáról*. 1989. Kézirat. A jelentést Dr. Kónyáné Dr. Kutrucz Katalin bocsátotta rendelkezésemre, aki észrevételeivel is segítette munkámat. Köszönet érte. A fővádlott perének előkészítéséről szóló dokumentumokat Szabó Csaba adta közre, az eligazodást segítő jegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal: Szabó, 2001., a főper dokumentumait Balogh Margit és Szabó Csaba közölte: *A Grósz-per*. Bp., 2002. Grósz József és társai ügyében a Budapesti Megyei Bíróság – dr. Olti Vilmos elnökletével – nyilvános tárgyalás után, 1951. június 28-án hirdetett ítéletet. A bíróság Vezér Ferencet halálra ítélte, Grósz Józsefet 15 év, a többi vádlottat 8 és 14 év közötti börtönbüntetéssel sújtotta.

A Politikai Bizottság ülésének az ítélet napján kelt jegyzőkönyve szerint Rákosi elégedetten nyugtázta a fejleményeket. „*Azt hiszem, hogy a csapás, amit a reakcióra mértünk elég tűrhetően elő volt készítve politikailag és bűnügyileg is. Elmondhatjuk, hogy az ÁVH ezúttal megtette, amit vártunk tőle és semmi kétség, hogy a burzsoáziára igen komoly csapás, különösen arra a részre, amihez nehéz egyébként hozzáférni, a papi reakcióra.*” MOL 276. f. 53. cs. 78. ö. e. Az MDP PB ülésének jegyzőkönyve. (1951. június 28.) Mai ismereteink szerint a Grósz-pernek legalább 24 mellékpere volt, amelyekben több mint kétszáz elítélt adata ismert. A 17 kivégzett mellett tízéves vagy azon felüli büntetést kapott ötvenöt fő. A nyilvános főpert követő mellékperekben, zárt tárgyalásokon ítélték el azokat, akiket csak egyszerűen félre akartak állítani.

²⁷⁰ A főper személyi feltételei 1951. május végére álltak össze.

²⁷² BFL XXV. 60. e. Fővárosi Főügyészség TÜK büntető iratok. 001297/1951. Csávossy Elemér ügye. A Budapesti Államügyészség határozata (1951. december 27.). 13.

„1951. május 7. napjától a tárgyalás kitűzéséig”, mondván „szökésétől a kiszabandó büntetés előrelátható nagyságánál fogva alaposan tartani kell”.²⁷²

Május elején P. Csávossy virágnyelven írt üzenetet kapott Hamvas püspöktől, hogy május 7-én 4-órákor a budai Úri utcai érseki lakásban szeretne vele beszélni. Útközben a püspök felé, rendi iratokkal teli táskával, az ÁVH őrizetbe vette, a Fő utcába szállította, majd azonnal megkezdte kihallgatását.²⁷³ „Nyugodt voltam, Istennek ajánlottam magamat, s tudtam, hogy most egészen új helyzetbe kerülök”– írta később naplójában lefogására emlékezve a tartományfőnök. Az „új helyzetet” a rendtársak is rögtön észlelték. „Kedves Béla bácsi! Vártuk ma délután. Nem tetszett jönni. Talán csak nincs valami baj? Ma éjjel a szentföldet²⁷⁴ rámolták ki. Közelebbit még nem tudunk, csak azt, hogy elvitték az atyákat és az ott levő két öreg világi papot is.”²⁷⁵– üzent P. Süle a lefogás napján. Még aznap letartóztatták Mester Margitot, Kapronyi Ferencet és Kontra Évát, majd július 22-én Miklós Jánost is, rájuk nyilvánvalóan a provinciális ellen tervezett eljárásban volt szükség.

3. 4. 2. A vizsgálati szakasz

P. Csávossy tevékenységének büntetőjogi-politikai transzferálása ideológiai alapon kialakított joghermeneutikai gyakorlat szerint ment végbe, mely a szavakat, indítékokat és tetteket eredeti kontextusukból kiragadva kommentálta, és nem fáradozott azzal, hogy a dolgokat saját okaikra vezesse vissza. A provinciális motivációi az ÁVH pozíciójából érdek- és osztályszempontok determinált függvényeként értelmeződtek és terminológiai problémává egyszerűsödtek. Ez a séma érvényesült a vizsgálat során ott is, ahol nyilvánvalóan más volt az ok. A leleplezőnek szánt okfejtések értelme nem a realitás

²⁷³ P. Csávossy élete végéig szerette volna megtudni, honnan értesült a hatóság, hogy ebben az időben és ezen az úton fog Hamvashoz menni. Petruch, 1991, 259. Ezt eddigi kutatásaim során nekem sem sikerült kiderítenem. Hamvas Endre püspök operatív dossziéjában, mely ebben az időszakban szinte napról napra dokumentálta tevékenységének minden aspektusát, nincs releváns adat. Lehetséges, hogy a „meghívót” az államvédelem készítette. P. Csávossyt a Fő utcából rövidesen a Pestvidéki Fogházba szállították át. Petruch, 1991, 262.

²⁷⁴ A hűvösvölgyi Magyar Szentföld templomról van szó. A Grósz-perrel összefüggésben tartóztatták le Majsai János Mór ferences szerzetest, a templom építésének kezdeményezőjét is. A témáról lásd Szabó Csaba: *Majsai János Mór (1891–1987) és a Magyar Szentföld (1937–1951–...)*. A Ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. I. kötet. Szerk. Öze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba – Bp., 2005. 401–414.

²⁷⁵ ÁBTL 3. 1. 9. V–81347/2. Csávossy Béla Elemér. 72. Az üzenetet az ÁVH Kontra Éva letartóztatásakor szerezhette meg.

fragmentumainak átadásában teljesedett be, mert amiről szóltak, ürügy volt csupán, mely az eljárás valódi szándékát elfödte, illetve annak előre elhatározott kimenetelét igazolta.

A koncepció a motozáskor és a házkutatások során lefoglalt levelek és rendi dokumentumok, a kihallgatások vallomásai és más, a Grósz-ügy kapcsán keletkezett jegyzőkönyvek adatainak vegyítésével formálódott. A kihallgatásokról „feljegyzések” készültek, ezek rendszeres „kiértékelése” szabta meg a nyomozás következő időszakának irányát. A hosszú vizsgálat alatt a kihallgatók a rend egész tevékenységét feltérképezték.

P. Csávossy ügyében a vizsgálati szakasz két részre tagolható. A letartóztatástól 1951 szeptemberéig a kihallgatások elsősorban az illegalitásban működő rend tevékenységét, szervezeti felépítését és a provinciális működését fürkészték. Az ügy előadói ebben az időszakban Cs. Molnár István alhadnagy és Primus Károly hadnagy voltak. Előbbi 1951. szeptember 6-án kelt jelentésében úgy értékelt, hogy P. Csávossy vizsgálata „hosszabb időt igényel”, ugyanakkor a Kapronyi Ferenc, Mester Margit, Kontra Éva és Miklós János elleni vizsgálat befejezését és ügyészségnek való átadásukat javasolta.²⁷⁶ Ügyének elkülönítése után P. Csávossy kihallgatásait, a vizsgálódást térben és időben is kiterjesztve Béres Andor főhadnagy és Dékány István alhadnagy folytatták. Az

²⁷⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V-81347. Csávossy Béla Elemér. Feljegyzés. (1951. szeptember 6.) Mester Margit, Kapronyi Ferenc, Kontra Éva és Miklós János ügyét 1951. szeptember 26-án zárt ülésen tárgyalta a Budapesti Megyei Bíróság Jónás-tanácsa. A bíróság a vádlottakat „demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel büntetében” találta vétkesnek, ezért Mester Margitot és Kapronyi Ferencet 5-5 évi börtönre, Kontra Évát 4 és fél évi börtönre, mint főbüntetésre és teljes vagyonekobzásra ítélte. Miklós Jánost a bíróság ezen felül „külföldi fizetési eszköz és arany átvétele, átadása, vételre fel nem ajánlása büntetében, közellátás érdekét veszélyeztető büntetben és közokirat-hamisítás büntetében” is minősítette, ezért hat év börtönre és teljes vagyonekobzásra ítélte. Az ítélet ellen dr. Egri László államügyész valamennyi vádlott terhére súlyosbításért fellebbezett, a vádlottak Kapronyi Ferenc kivételével tudomásul vették az ítéletet. [BFL XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság, TÜK iratok 001250/1951. Mester Margit és társai pere. A Budapesti Megyei Bíróság ítélete. (1951. szeptember 26.)] Az ügyész végindítványában a vádlottakat, mint a „demokratikus államrend ellen irányuló legveszélyesebb bűncselekmény” elkövetőit minősítette. [BFL XXV. 60. e. 001250/1951. Mester Margit és társai ügye. A Budapesti Államügyészség végindítványa. (1951. szeptember 26.)] A fellebbezéseket a Legfelsőbb Bíróság 1952. január 25-én Dr. Lázár Miklós elnökletével tárgyalta. A bíróság a közvádló fellebbezését elutasította, Miklós János büntetését 5 évi, Kapronyi Ferencét 3 évi, Kontra Éva büntetését 3 és fél évi börtönbüntetésre szállította le. [BFL XXV. 4. f. 001250/1951. Mester Margit és társai pere. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága ítélete. (1952. január 25.)]

érdeklődés fókuszába P. Csávossy 1938-as (!) és 1946-os római útja és ezzel összefüggésben az „üzemekbe való illegális befurakodás” felgöngyölítése került.²⁷⁷ Az ügyben felmerült személyek felkutatását és/vagy begyűjtését Vajda Tibor őrnagy, főosztályvezető helyettes,²⁷⁸ illetve a hálózati alosztály részéről Földes György hadnagy²⁷⁹ koordinálta. Fontos megemlíteni, hogy a vizsgálati fogság alatt, ellentétben a tárgyalt időszak ÁVH-s gyakorlatával, a provinciálist nem érte bántódás.²⁸⁰ A vizsgálat eredményeit Béres Andor 1951. november 8-án foglalta össze, az újraszabott koncepció az ezt követő időszakban lényegét tekintve már nem módosult. A jelentés P. Csávossy tevékenységét – öt havi előkészület után – a következőképpen értékelte:

Kémkedés: 1938-ban részt vett a rend római egyetemes nagygyűlésén, „itt utasítást kaptak rendszeres hírszerzésre, továbbá arra, hogy fejtsenek ki propagandát a Szovjetunió ellen a német fasizmus mellett”. Beismerése szerint utasítást kaptak arra, hogy alapítsanak minden országban, így Magyarországon is „Centrum Sociale” szociális központot és feladat volt ezeket a központokat egy közös információs irodán keresztül összekapcsolni. Beismerte, hogy római utasítás alapján részt vett a Magyarországon megalakult EMSZO létrehozásában, továbbá a KALOT megszervezésében.

Beismerte, hogy Rómában az 1938-as Nagygyűléshez hasonló nemzetközi értekezleten vett részt, ahol utasítást kaptak hírszerzésre, a Szovjetunió és a Kommunista pártok elleni harcra. A felszabadulás után, 1946. augusztus végén P. Borbély és P. Vargával együtt tiltott határátlépést követett el, és Sopron környékén átszökött Ausztriába, ahonnan Rómába utazott. Ausztriában Nagy Töhötöm jezsuita szerzetes segítségével hamis szovjet és osztrák, valamint amerikai igazolványt szerzett. Innsbruckban vette át a Vatikánból részére oda küldött útlevelet. Beismerte, hogy illegális római tartózkodása

²⁷⁷ „Nevezett jezsuiták [P. Takács Sándor, P. Horváth József, P. Rózsa Elemér] azt az elhatározásukat, hogy a munkásság közé befurakodjanak, kizárólag a Rómából kapott útmutatásoktól felbuzdulva valósították meg, amit bizonyít az is, hogy világi papi beosztásba minden nehézség nélkül fel tudtam volna őket vetetni valamelyik egyházmegyébe, vagyis nem megélhetőségi szempontból választották a fenti elhelyezkedési módot.” ÁBTL 3. 1. 9. V-81347. Csávossy Béla Elemér. Feljegyzés (1951. szeptember 25.)

²⁷⁸ Életútját lásd Szabó Cs., 2001, 69–72.

²⁷⁹ Életútját lásd Szabó Csaba – Soós Viktor Attila: „Világosság”- Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen. Bp. 2006, 50–53.

²⁸⁰ „A »beismeréseket« a gyanúsítottak teljes testi – lelki megtörésével, különböző kínzásokkal és pszichikai kényszerrel érték el.” – összegzi a koncepciók peres vizsgálatának tapasztalatait Dr. Horváth Ibolya jelentése. A megállapítást számos visszaemlékezés is megerősíti.

idején, 1946-ban adatokat közölt a magyarországi politikai helyzetről. Beismerte, hogy kémtevékenységét az illegalitás idején is folytatta.

Beismerte, hogy 1949 őszén, tartományfőnökké való kinevezése után, illegális levél útján utasítást kapott Van Gesteltől rendszeres hírközlésre. Rómába küldött illegális leveleiben beszámolt az államosításokról, a választásokról, az állam és az egyház közötti tárgyalásokról továbbá a hangulatról, amely a hívők és az egyházi funkcionáriusok között volt tapasztalható.

Népi demokráciaellenes akciók: Beismerte, hogy Rómából kapott utasítás szerint megszervezte jezsuita felszentelt papok és fráterek gyárakba való illegális elhelyezését, azzal a céllal, hogy kémadatok szerzése mellett a munkásokat a Népköztársaság ellen uszítsák. Beismerte, hogy az üzemekbe való befurakodás eredményét az olasz követségen keresztül illegális levelek útján közölte Janssenssel és Van Gestellel. Beismerte továbbá, hogy római utasítás szerint tervszerűen szerveztek marxista-ellenes csoportokat az egyetemeken és más területeken. Így jelentős marxista ellenes illegális csoportokat hozott létre Szabó József páter a műegyetemen, P. Kollár Ferenc a Mária utcai apostol képző iskolán, P. Radányi Rókus a budapesti missziós központ vezetője, továbbá Szegeden P. Kerkai György, Pécsen P. Takács Sándor és mások.

Vallomást tett arról, hogy a jezsuita rend 1948-óta rendszeresen előállította és terjesztette az „Élet a betűk mögött” című illegális fasiszta sajtóterméket, amelyet 1949 februárjáig P. Kerkai Jenő jezsuita szerkesztett. 1949 őszén Csávossy Elemér tartományfőnöki megbízatása után utasítást adott a „Tájékoztató” című illegális fasiszta sajtótermék szerkesztésére és sokszorosítására illetve terjesztésére. Beismerte továbbá, hogy ő és rendtársai uszító prédikációkat tartottak, és „Modern apostoli munkát” folytatva fejtettek ki uszító propagandát a magyar Népköztársaság ellen.”

A rend illegális tevékenysége: Rómából kapott utasítás szerint és egyetértésben a püspöki karral és a rendfőnökök értekezletein történő megállapodások szerint megszervezte a jezsuita rend illegális működését. Hamis pénztárkönyveket vezettek és eltitkolták a Szív újság jövedelmét, amelyet az illegális alapra fordítottak. Beismerte, hogy illegális körleveleket adott ki, azzal az utasítással, hogy „Elolvasás után megsemmisítendő”. A körlevelekben a rendtagok illegális tevékenységére adott utasítást. Vallotta, hogy mintegy 20 szerzetes részére adott ki hamis igazolványokat, amely a rendből való kilépést „igazolja”. Egyidejűleg több rendtag részére adott ki „celebretet”, amely papi tevékenységre jogosított. Beismerte továbbá, hogy Rómából Janssenstől engedélyt kért és kapott az illegalitásban élők részére lakásban való misézéshez. Vallotta

továbbá, hogy illegalitása során, négy különböző illegális lakáson fogadta a jezsuita szerzeteseket, akik népellenes tevékenységükről, a rendtagok illegális működésének eredményeiről számoltak be.

Szerepe a Grösz-féle összeesküvésben: Beismerte, hogy Grösz érsekkel 1949 őszén tárgyalt a rendszerváltozás kérdéséről, és megállapítása szerint Grösz ekkor egy közeli rendszerváltásban bízott. Vallomása szerint Grösz Józseffel a felszabadulás után 12 alkalommal folytatott megbeszélést. Beismerte, hogy Balázs Benediktával – aki Slachtához hasonlóan Mindszenty irányításával – fejtett ki tevékenységet, szoros kapcsolatot tartott. Balázs felkérte őt, hogy támogasson egy új keresztény lapot, amelyet Bozsik Pál akar létrehozni. 1948-ban Balázs felkérte őt arra, hogy javasoljon megbízható személyeket, akik egyrészt Mindszentyt őriznék, másrészt illegalitásban élő személyeket bujdatnának és támogatnának.²⁸¹

P. Csávossy tevékenységének ÁVH-s feldolgozását vizsgálva megállapítható, hogy az, bár működésének legapróbb részleteit is feltárta, érdemben nem volt képes a tartományfőnök tevékenységét büntetőjogilag minősíteni. Az értékelésben – melynek szempontjait észrevehetően nem az állam törvényei, hanem az MDP határozatai jelölték ki – összemosódik a felosztás előtti és utáni időszak, a „tényállás” megállapításai erőltetett kommentárokkal igazolják az eljárás jogosságát, a vádak megalapozottságát pedig pusztán a „beismerte” formula visszatérő citálása erősíti meg.

A vizsgálat végeztével, december 22-én, Dékány István ügynevezett „kísérő lapon” összegezte a kihallgatások eredményét és tapasztalatait. Ezt a formanyomtatványt a bírósági eljárásra átadott őrizetésekről kellett kitölteni. A belső használatra szánt dokumentum tartalmazta az ügy rövid leírását és az őrizetes magatartásának jellemzőit a vizsgálat során. P. Csávossy egyéniségére vonatkozóan Dékány a következő megjegyzéseket tette: *„Csávossy Elemér, mint a jezsuita rend tagja, neveltetésénél, beállítottságánál fogva a népi demokrácia megrögzött ellensége, amit nyíltan hangoztat és vall. Az ellene folytatott vizsgálat során készségesen, bőbeszédűen vallott bármikor a rendi illegációról, azonban a kémtevékenységről, a rend és általában a katolikus egyház aknamunkájáról csak szívós kihallgatások árán sikerült egyes kérdésekben vallomásra bírni. Vallomásai önmagukban őszinték voltak. Természeténél fogva szeret elkendőzni nyilvánvaló és konkrét tényeket. A vizsgálat során nyújtott kedvezmények (dupla étkezési fejadag, breviárium) általában jó hatást váltottak ki belőle, a kedvezmények megadása*

²⁸¹ ÁBTL 3. 1. 9. V–81347. Csávossy Béla Elemér. Jelentés (1951. november 8.) 220–225.

után általában közlékenyebb lett. Elkövetett bűncselekményeit nem bánta meg. Leleplezett hazugságai esetén rossz emlékezőtehetségére hivatkozott.”

Talán mert a vádpontok ingatagságát maga is érezte, Dékány P. Csávossy ügyében „hálózati ráépítést” tartott szükségesnek, legitimista körökkel való kapcsolata és a rend által kifejtett kémtevékenység felderítése érdekében.²⁸²

3. 4. 3. A vád

P. Csávossyt a vizsgálat végeztével, az államügyészség Markó utcai fogházába szállították.²⁸³ Az eljárás ügyészségi szakasza mindössze két napig tartott: az ügyészi kihallgatásra december 27-én került sor, az államügyész ekkor hirdette ki az előzetes letartóztatási határozatot is, a vádirat másnap készült el. Dr. Alapy Gyula, az ügyben illetékes Budapesti Megyei Bíróság ügyészségi elnöke és dr. Avar Jenő államügyész tevékenysége merő formalitás volt, pusztán az ÁVH koncepcióját legalizálta.

A kihallgatáson P. Csávossy az államvédelmi hatóságon december 22-én tett vallomását „lényegében teljes egészében” fenntartotta és kérte azt ügyész előtt tett vallomásának tekinteni.²⁸⁴

A Budapesti Államügyészség a nyomozás adatai alapján a tartományfőnököt az 1946. évi VII. törvény 1.§ 1. bekezdése alapján „demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntetével”; és az 1930. évi II. törvény 60.§ 3. pontja és 61.§ 1. bekezdése alapján „kémkedés büntetével” vádolta meg. A tényállás kifejtésében a provinciális tevékenységének a „Grósz-féle összeesküvéssel” való összekapcsolásától eltekintve az államvédelem fentebb ismertetett megállapításai köszöntek vissza, a vád tárgyi bizonyítékai a tartományfőnöki levelek voltak. A vádindítvány szerint P. Csávossy tevékenységének kettős célja volt: „Egyfelől bomlasztó tevékenységet igyekezett kifejteni a munkások között, másfelől pedig a felosztatott Jezsuita Rend volt tagjait összetartotta, hogy azokat rendszerváltozás esetén felhasználhassa.” A „fontos államérdekre való tekintettel” az ügyészség közlési tilalom és zárt tárgyalás elrendelését indítványozta.²⁸⁵

²⁸² ÁBTL 3. 1. 9. V–81347/2. Csávossy Béla Elemér. 376.

²⁸³ ÁBTL 3. 1. 9. V–81347. Csávossy Béla Elemér. 374., Petruch, 1991,

²⁸⁴ BFL XXV. 60. e. 001297/1951. Csávossy Elemér ügye. Jegyzőkönyv (1951. december 27.). 23–24. Vö. ÁBTL 3. 1. 9. V–81347. Csávossy Béla Elemér. Gyanúsított jegyzőkönyv (1951. december 22.). 368–373.

²⁸⁵ BFL XXV. 60. e. 001297/1951. Csávossy Elemér ügye. Vádirat (1951. december 28.)

3. 4. 4. Az ítélet

Az ügyet a Budapesti Megyei Bíróság 1952. január 16-án, dr. Jónás Béla tanácsvezető elnökletével tárgyalta. A vádat dr. Avar Jenő államügyész, a védelmet dr. Zarubay Emil kirendelt védő képviselte.²⁸⁶ A tárgyaláson a vádirat indítványi részének ismertetését követően, a bizonyítási eljárás előtt, P. Csávossy védekezésésképpen tettei motivációjáról beszélt: „A vádat megértettem, bűnösnek nem érzem magam lelkiismeretemben, mert mindenben a fogadalmamnak megfelelően jártam el, azt azonban elismerem, hogy ez által az állam törvényes rendelkezéseivel ellentétbe kerültem”. A bizonyítási eljárás befejeztével a perbeszédnek következtek: az államügyész a vádat a vádirattal egyezően tartotta fent, védő és vádlott irgalmas ítéletet kért.²⁸⁷ Mindezek alapján a bíróság P. Csávossyt „demokratikus államrend megdöntésére irányuló *szervezkedés*, valamint kémkedés büntetében” találta bűnösnek, amiért hét és fél évi börtönre, mint főbüntetésre, valamint tíz évi időtartamra a közügyektől való eltiltásra és teljes vagyonelkobzásra, mint főbüntetésre ítélte. Az előzetes fogva tartás időszakát – nyolc hónapot és három napot – a bíróság kitöltöttnek vette.

Az ítélet indoklása bűncselekményül a külfölddel való kapcsolattartást; az illegális határátlépést; a rendfőnöki értekezleteken kifejtett aktivitást;²⁸⁸ a jezsuita rend felosztatás utáni összetartását; a munkások közé való „beépülést”²⁸⁹ és a külföldi lapok szemléjéből összeállított Tájékoztató terjesztését róta fel.

A bíróság P. Csávossy védekezését nem fogadta el, mondván „az állam törvényeinek a megtartása és az állampolgári kötelesség teljesítése minden állampolgárra nézve kötelező és legfontosabb feladat, még akkor is, ha azok ellentétben állnak az egyházfők utasításaival”. A bíróság a demokratikus államrend megdöntésére irányuló *szervezkedés vezetésének* büntetést azért állapította meg, mert „vádlott cselekményének vezető jelleget tulajdonított, tekintettel arra, hogy a vádlott, mint a jezsuita rend tartományfőnöke, ha a szervezkedésben utasításokat és sugallatot feletteseitől és végső

²⁸⁶ A Budapesti Megyei Bírósághoz tartozó perekben, a bíróságnak mindig ugyanaz a két tanácsa, a B. II. és a B. III. – Olti Vilmos vagy Jónás Béla – hozott ítéletet. Ügyészként rendszerint ugyanaz a két ügyész – Alapy Gyula és/vagy Avar Jenő – írta alá a vádiratokat és ők képviselték a tárgyaláson is a vádat. Horváth, 1989, 52.

²⁸⁷ BFL XXV. 4. f. 002197/1951. Csávossy Elemér pere. Jegyzőkönyv a Csávossy Elemér ellen indított bűnügy zárt tárgyalásáról. (1952. január 16.)

²⁸⁸ „Vádlott rendszeresen tart a rendfőnökök részére értekezletet.”

²⁸⁹ „Felhívta a rendtagokat, hogy vállaljanak üzemekben fizikai munkát, hogy elvegyülve a dolgozók között minél több munkást nyerjenek meg az ő elgondolásaiknak és minél nagyobb számban vonják el őket a népi demokrácia befolyása alól.”

fokon magától a Vatikántól kapott is, de magának a vezetése alatt álló jezsuita rendnek a keretei közé a szervezkedést maga vitte, és azt tartományfőnöki beosztásánál fogva vezette. A rendtagok összetartása, irányítása közvetve, vagy közvetlenül az ő személyétől függött. A bíróság, tekintettel arra azonban, hogy a vádlott is feletteseinek utasításai alá tartozott, cselekményét az 1. §. 1. bekezdése [a szervezkedés *vezetése*] keretében csökkentettebb mértékűnek állapította meg, mint amely cselekmény az említett törvényes rendelkezés alsó határán mozog”.

A kémkedés vonatkozásában dr. Jónás megállapította, hogy a vádlott által kiszolgáltatott kémadatok „bár általánosságban mozognak, mégis súlyosan sértik az állam érdekeit, mert ezen kémadatok alapján irányította a Vatikán és rajta keresztül az imperialista hatalmak az országunk elleni egyházpolitikai kérdésekkel kapcsolatos propagandájukat”.

A jogi értékelést az ítélet ideológiai megokolása követte: *„A bíróság a vádlott személyének társadalmi veszélyessége vizsgálatánál kiértékelte azt, hogy a vádlott arisztokrata származásánál és családi körülményeinél, kapcsolatainál és neveltetésénél fogva ellentétes osztályérdeket képviselt, amely gyűlöletre készítette a népi demokrácia ellen. A vádlott egy olyan szerzetesrendnek volt a főnöke, amely közismerten és történelmileg megállapítva évszázadokon keresztül mindig ellensége volt minden haladó eszmének. A bíróság vádlott cselekményét fokozott mértékben állapította meg társadalmilag veszélyesnek. A vádlott a klerikális reakció érdekeit szolgálta. A klerikális reakció pedig célkitűzéseiben azonos a dolgozó nép ellenségeivel, az imperialistákkal. A vádlott a munkásokat akarta a klerikális reakció uszályába vonni és attól sem riadt vissza, hogy az imperialista érdekek megvalósítása céljából a kormányzat törvényes rendelkezéseivel is szembehelyezkedjék”.*

A bíróság súlyosbító körülményként mérlegelte a halmazatot, „azt az aránylag hosszabb időt, amelyen keresztül a vádlott cselekményeit elkövette”, enyhítő körülményként pedig a vádlott idősebb korát, beismerését és büntetlen előéletét számította be.²⁹⁰

Az ítélet kihirdetése után az államügyész súlyosbításért, a védő minősítés miatt, valamint enyhítés végett fellebbezett. P. Csávossy az ítéletet tudomásul vette.

²⁹⁰ BFL XXV. 4. f. 002197/1951. Csávossy Elemér pere. A Budapesti Megyei Bíróság ítélete (1952. január 16.). 136–139.

A főügyész végindítványában a súlyosbítást azzal indokolta, hogy bár a terhelt bűnösségét az elsőfokú bíróság szervezkedés vezetése és kémkedés büntetében is megállapította, „előrehaladott korát és a bűncselekmény kisebb társadalmi veszélyességét olyan nyomatékos enyhítő körülménynek vette, hogy mélyen a minimum alá szállt le”. A vádirat minősítésének megerősítését indítványozva, a provinciális megrögzöttségére hivatkozott: „a tárgyaláson is elismerte, hogy élesen szemben áll a népi demokratikus rendszerrel és mindent elkövetett, hogy a hozzá tartozó volt szerzetesek révén bomlasztó tevékenységet fejtsen ki a munkásosztály soraiban”, majd a jogi érvelést ideológiai érvek nyomatékosították. *„Feszített 5 éves tervünk maradéktalan teljesítése, a feszült nemzetközi helyzet megköveteli népünk szilárd egységét. A terhelt, mint volt jezsuita a Vatikán hű csatlósának bizonyult és bomlasztó tevékenységével ezen a ponton intézett támadást a dolgozó nép ellen. Emellett a Vatikánt kéthetenként tájékoztatta a magyarországi eseményekről és olyan adatokat közölt római feletteseivel, melyek az ország érdekét súlyosan sértették. A terhelt személyében és az általa elkövetett cselekményben rejlő nagyfokú társadalmi veszélyesség miatt az ítélet súlyosbítása indokolt.”*²⁹¹

A Legfelsőbb Bíróság a fellebbezési tárgyalást április 9-re tűzte ki, a zárt tárgyaláson a terhelt nem volt jelen.²⁹² A ügyben Dr. Lázár Miklós hirdetett ítéletet, a vádat dr. Borbély János a legfőbb államügyész helyettese képviselte.²⁹³ A bíróság az ítélet ellen bejelentett fellebbezéseket elutasította – a védő a fellebbezést semmivel sem támasztotta alá – azzal a helyesbítéssel, hogy a vádlottat „kémkedés büntetén felül a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének²⁹⁴ büntetében” is bűnösnek mondta ki. A bíróság az elsőbíróság megállapításait az ítélet rendelkező részét korrigálva egészítette ki. Erre azért volt szükség mert az elsőfokú bíróság bár vádlott cselekményét „államrendellenes *szervezkedés vezetésének* büntetteként” minősítette, azt a rendelkező részben „demokratikus államrend megdöntésére irányuló *szervezkedés*” büntetteként jelölte

²⁹¹ BFL XXV. 60. e. 001297/1951. Csávossy Elemér ügye. Dr. Avar Jenő államügyész végindítványa (1952. január 18.). 168.

²⁹² „Vádlott elmaradása a tárgyalás megtartását nem akadályozza. Minthogy a védelem kötelező, a Legfelsőbb Bíróság vádlott részére dr. Zarubay Emil ügyvédet védőül kirendeli.” – határozott dr. Lázár Miklós tanácselnök február 25-én. BFL XXV. 60. e. 001297/1951. Csávossy Elemér ügye. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága végzése (1952. február 25.). 163.

²⁹³ BFL XXV. 4. f. 002197/1951. Csávossy Elemér pere. Tárgyalási jegyzőkönyv (1952. április 9.) Az első és másodfokú ítéleteket egy-egy példányban az Államügyészségnek és az ÁVH VI. főosztályának is ki kellett adni.

²⁹⁴ Kiemelés az eredetiben.

meg. A helyesbítés ezért a büntetés mértékét nem befolyásolta, az ezt támadó fellebbezéseket a Legfelsőbb Bíróság egyik részről sem találta alaposaknak. Az ügyész fellebbezését cáfolva a bíróság kifejtette, hogy „nincs súlya a büntetés kiszabásánál annak, hogy a vádlott milyen szerzetesrendnek volt a főnöke és hogy ez a szerzetesrend a történelem folyamán milyen tevékenységet fejtett ki”. Az elsőbíróság ítéletével kapcsolatban megállapította, hogy az tévesen értékelte „súlyosbító körülményként a halmazatot, mert többszörös halmazat nem forog fenn”. A bíróság tévesnek értékelte a büntetlen előélet enyhítő körülményként való figyelembevételét is, mert „hasonló jellegű ügyekben ez a körülmény a Legfelsőbb Bíróság állandó gyakorlata értelmében nem jöhet tekintetbe.”²⁹⁵ Egyebekben azonban az elsőbíróság által kiszabott büntetés megfelel a vádlott – életkora folytán jelentősen csökkent – társadalmi veszélyességi fokának, úgyszintén a cselekmény súlyának is, úgyhogy annak sem súlyosbítására, sem enyhítésére nincs ok.”²⁹⁶

3. 5. Epilógus

„Ítéletem után – emlékezett P. Csávossy – a Gyűjtőben inkább külső szenvedések voltak, hajsztolt munka, teljes kiszolgáltatottság, megaláztatások, az emberi méltóságból való kifosztottság, »egy szám« – nem személy. De emellett nagyon boldog voltam, bár olykor-olykor sötétség, nagy elhagyatottság borult rövid időre lelkemre.”²⁹⁷

A Gyűjtőben P. Csávossy a gombüzemben, majd a könyvkötőben dolgozott, egy ideig P. Kerkai Jenővel került egy zárkába. 1954 januárjától rövid időre visszakerült a Fő utcába, ahol többször kihallgatták. 1955 tavaszán hét rendtársával együtt raboskodott a Gyűjtőben. 1956. október 11-én, a rabtársai többségével együtt teherautón Vácra vitték, ahonnan október 27-én szabadult. Többedmagával a váci püspöki palotában talált menedéket, ahonnan visszament a börtönbe, hogy megkeresse iratait. November 2-től újra Pestre, a Körtérre, majd a Himfy utcába, a MUK-kal²⁹⁸ kapcsolatos begyűjtési akció hírére

²⁹⁵ Lásd P. Tüll Alajos perét!

²⁹⁶ BFL XXV. 4. f. 002197/1951. Csávossy Elemér pere. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága ítélete. (1952. április 9.)

²⁹⁷ Petruich, 1991, 266.

²⁹⁸ *Márciusban Újra Kezdjük!* 1957. január-februárban fiatalok néhány kisebb csoportja ezzel a jelszóval tervezett fegyveres felkelést kirobbantani a rezsim ellen 1957. március 15-én. A belügyi erők jelentősen eltúlozták a MUK jelentőségét, és erre hivatkozva márciusban nagyarányú „begyűjtési kampányt”

pedig 1957. március 1-én Pannonhalmára költözött.²⁹⁹ A Váci Országos Börtön Parancsnokság 1957. november 14-én helyezte feltételesen szabadlábra. Mivel ehhez állandó lakhely szüségeltetett, P. Csávossy ezt megelőzve Budapestre utazott, ahol véglegesen bejelentkezett. A politikai rendörség látókörébe 1961 februárjában került újra, amikor az országos razzia során lakásán is házkutatást tartottak, melynek során lefoglalták naplóit és egyéb iratait.³⁰⁰ Ezeket P. Csávossy soha nem is kapta vissza. Elöljárói tanácsára március 9-én újra Pannonhalmára költözött.³⁰¹ Itt, Közép-Európa legnagyobb jezsuita közösségében hunyt el 1972. október 10-én, életének 89., szerzetesi hivatásának 69., papságának 61. évében.

szerveztek, melynek során közel hatezer embert vettek őrizetbe. A MUK-ban való részvétel vádjával több halálos ítéletet hoztak, és hajtottak végre.

²⁹⁹ Petruch, 1991, 271.

³⁰⁰ Az akció bővebb kifejtését lásd a Rózsa Elemér és társai perét bemutató fejezetben. „*Jelentem, hogy f. hó 6-án 23 órától Csávási [sic!] Elemér Bp. VII. Mikszáth Kálmán tér 2 sz. alatti lakost a Budapesti Főkapitányságra előállítottam. Az utasításnak megfelelően 23. 30-kor a kihallgatást megkezdtem, a megadott szempontok szerint. [...] A házkutatás során nagyon sok írógéppel sokszorosított anyagot találtunk, melynek egy része egyházi jellegű, hittan oktatási és misebeszédeket tartalmazott. Ezen kívül találtunk izgató jellegű, valamint szovjet hadsereg elleni sokszorosított anyagot. Továbbá naplófüzeteket, levelezéseket, valamint kis naptárokat találtunk, amelyekben címek és különböző események vannak feljegyezve. Azokat a sokszorosított anyagokat, amelyek részünkre érdekesnek mutatkoztak, valamint egy táskairógépet jegyzőkönyvbe foglaltunk, és a BM. épületébe szállítottunk. [...] A házkutatás során rendkívüli esemény nem történt, azonban 5 óraker segítséget kértem a nagy mennyiségű anyag átnézésére. Így két elvtársat kaptam, akikkel együtt 9 órára a házkutatást befejeztük.*” ÁBTL 3. 1. 9. V-147/806/2. (Hetényi Varga Károly gyűjtése.) Hetényi, 2002, 59-60.

³⁰¹ Petruch, 1991, 272. Benyomásom szerint – bár erre vonatkozó konkrét dokumentumot nem találtam – P. Csávossy Pannonhalmára költözése volt a feltétele annak, hogy nem indítottak ellene újabb eljárást. Feltételezésem alapja egyfelől az, hogy a házkutatás során lefoglalt iratok között több éles hangvételű írás is található, elsősorban a békepapság vonatkozásában (Hetényi, 2002, 61.), másrészt ez a megoldás felel meg leginkább a P. Kollár államvédelemmel kialakított „kényes egyensúlyának”.

3. 6. Összegzés

A szerzetesrendek működési engedélyének megvonása több szálon szervesült abba a pártállami intézkedéssorozatba, melynek célja az egyházi élet szétzilálása és a vallásos világnézet kimúlásának aktivista elősegítése volt. Az illegális szférába utalt rendek változatlan vitalitása ugyanakkor alapjában kérdőjelezte meg annak a marxi dogmának az igazságát, mely szerint ha az emberek életfeltételei, társadalmi viszonyai megváltoznak, akkor képzeiknek, fogalmaiknak, nézeteiknek, végső soron öntudatuknak is meg kell változnia. A „világban való lét” autonómiájának megőrzése – főként ha az a transzcendencia radikális megvallására épült – a kommunista „ideológiai–felépítmény” egész integritását kérdőjelezte meg.

Hogy világmagyarázatát kizárólagos érvényre juttassa, a kommunista párt a „világnézeti harccal” kapcsolatos kérdéseket a gyakorlati politika terepébe utalta. Az egyházi-pasztorális tevékenység büntetőjogi-politikai transzferálása ideológiai alapon kialakított hermeneutikai gyakorlat szerint ment végbe, mely a szavakat, indítékokat és tetteket eredeti kontextusukból kiragadva kommentálta.³⁰² Az így gyártott, egy későbbi kontextusban már „pretextus”-ként kezelt sajátos fikciók határozták meg a diktatúra egyházzal kapcsolatos diskurzusát és szolgáltattak muníciót a szükségesnek vélt adminisztratív intézkedésekhez.

³⁰² „ A szocialista törvényesség (»mindent a jogszabály szerint teszünk«) kettős jogi valóságot intézményesített: a teljes jogtalanság és az ideológiai konstrukcióként létező »homlokzatjog« ellentmondását.” Fleck Zoltán: *Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus-elméletek és a magyarországi szocializmus.* Bp., 2001. 94.

4. A túlélés alternatívái. P. Pálos Antal és a „csoportvezetők” perei

4. 1. Bevezetés

A Rákosi Mátyás nevével fémjelzett kommunista diktatúra politikai programját ideológiai genezisének és a Szovjetunió gyakorlatának megfelelően mindazon közösségek felszámolására törekedett, melyek tőle szervezetük és/vagy szellemi alapállásuk tekintetében függetlenek voltak. Az illegalitásba kényszerített szerzetesrendek sorsát illetően a pártvezetés a zéró tolerancia álláspontjára helyezkedett, ez irányú eltökéltségét durva adminisztratív intézkedések és/vagy különféle alrendszereik – elsősorban a politikai rendőrségen – keresztül kreált „játszmák” nyomatékossították.

Jelen fejezet P. Pálos Antal és a „csoportvezetők” koncepciók pereinek, illetve azok előkészítésének bemutatásán keresztül az 1953-1956 közötti időszak rendszer-specifikusnak tekinthető államvédelmi intézkedéssorozatának jezsuita vonatkozásait igyekszik feltárni.³⁰³ A perhez kapcsolódó iratok betekintést engednek a politikai rendőrség működési mechanizmusába, lehetőséget adva arra, hogy feltérképezzük az állambiztonsági szerveknek az illegalitásban működő szerzetesrendekkel kapcsolatos ténykedését. A rend működésének állambiztonsági és ügyészségi tükrébe tekintve pontosan nyomon követhető az aktuális – a vizsgált korszakban hektikusan ingadozó – „pártvonal” érvényesülése, illetve a jogon kívüli elemek igazságszolgáltatásra gyakorolt hatásának mértéke-mikéntje. Mindeközben feltárnak a szétszórt rend túlélésért folytatott küzdelmének részletei is.

³⁰³ A korszak rendtörténetéről több feldolgozás is rendelkezésre áll. Lásd elsősorban: Pálos, 1992, Hetényi, 2002, Szabó Ferenc SJ. (szerk.) *Üldözött jezsuiták vallomásai*. (Anima Una 8.) Bp. 1995; Szabó Ferenc SJ (szerk.) *Magyar jezsuiták vallomásai IV*. (Anima Una 15.) Bp. 2008. P. Pálos Antal provinciális tevékenységéről – a vizsgálati iratokat P. Pálos emlékeivel összevetve – írt tanulmányt Skultéty Viktor. *A Szerv és a Szubjektum*. In: Keller Márkus (szerk.) *Szemközt a történelemmel*. Studia Ignatiana III. Budapest, 2003. Igen nagy haszonnal forgattam P. András Imre feldolgozását, András, 1969., részben a kézirat adatainak felhasználására épül: Bikfalvi Géza: *A magyar jezsuiták történeti névtára 1853-2003*. METEM Könyvek 53. Bp., 2007. A rend „belső” életére vonatkozó kérdések megválaszolásában egyre nagyobb segítséget nyújt a magyar rendtartomány honlapja: www.jezsuita.hu illetve a www.parbeszed.hu. A korszakra vonatkozóan adatokat közöl még Geréb Sándor: *Az illegális szerzetesrendek operatív ellenőrzésének tapasztalatai*. BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség 1969. ÁBTL Módszertani gyűjtemény. A tanulmány elérhető az interneten: <http://www.communio.hu/ppek/k234.htm> (A letöltés ideje: 2007. február)

4. 2. P. Pálos Antal tartományfőnöksége

P. Csávossy Elemér letartóztatása után, az önálló Magyar Rendtartomány történetének talán legkritikusabb időszakában – ekkorra tehető a bűnvádi eljárásokba és internálásba torkolló, „mérhető” elnyomatás zenitje – meghatalmazása alapján P. Pálos Antal vette át a provincia vezetését.³⁰⁴ Helyzetét nehezítette, hogy a Grösz-per után – mivel nem volt hajlandó megbélyegezni a „Grösz-bandát” – megszűnt a rend anyagi bázisának legfontosabb forrása: *A Szív*. Az Állami Egyházügyi Hivatal létrehozásával az egyházkormányzat állami ellenőrzés alá került, az egyházmegyei keretbe felvett jezsuiták száma 60-ról 16 főre csökkent.³⁰⁵

A Sectio I. személyi állományának alakulása³⁰⁶

Év	Belépők	Kilépők	Halálozások	Külföldre érkezés	Létszám
1949*	19	6	3	68*	257
1950	7	10	2	3	249
1951	16	21	5	1	238
1952	17	5	2		248
1953	4	8	3		241
1954	1	2	2		238
1955	2	11	3	1	225
1956	2	1	3	30	193
1957		3	4	1	185
Össz.	68	67	27	104	-72

³⁰⁴ A Rendtartomány létszáma (atyák, segítő rendtagok, tanulók) ekkor kb. 250 fő volt.

³⁰⁵ Pálos, 1992, 69. A vallási ügyek igazgatása 1951-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szervezeti egységén belül a vallásügyi főcsoport, majd ezt követően az 1951. évi I. törvénnyel felállított Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) feladata volt. Az ÁEH-nek kellett gondoskodnia a pártvezetés szintjén kialakított egyházpolitikai koncepciók, döntések végrehajtásáról és végrehajthatásáról. A kérdés alapos tárgyalását lásd Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–89 között*. Bp., 2005. 32–44.

³⁰⁶ A táblázatot P. András Imre SJ kutatásai alapján állítottam össze. András, 1969, 3–10.

* December 31-i állapot

• 1949 előtt 83 rendtag

4. 2. 1. Jezsuiták a diszperzióban

P. Pálost 1950. június 10-én a pécsi rendházból telepítették ki Mezőkövesdre. Innen egy hónap múlva Budapestre távozott, és hamis iratokkal (Kiss Károly álnéven) jelentkezett be Gervai Vilma laboránsnő Üllői úti lakásán. A kényszertartózkodási helyek feloldását követően köröztetése hatályát veszítette, ezért innen 1950 augusztusában távozott, és a Szentkirályi utcában vett ki albérletet. Az álnévre kiállított okmányokat és Gervai Vilma lakását – találkozások lebonyolítására – továbbra is használta.³⁰⁷

P. Pálos a rend provinciálisaként a „rendkívüli helyzetre” való tekintettel, a generális meghatalmazása alapján különleges jogkörökkel rendelkezett.³⁰⁸ A jogkör kiterjesztésére vonatkozó levél – melyet P. Mócsy Imre hozott Rómából 1949 januárjában – „P. Tüll Alajos és utódai” címére volt kiállítva, és gyakorlatilag vizitóri hatalommal ruházta fel a provinciálist. Önállóan rendelkezhetett az elbocsátásokról, utód kinevezéséről és az utolsó fogadalomra bocsátásról.³⁰⁹ Elődei gyakorlatának megfelelően P. Pálos, mielőtt P. Csávossy Elemér letartóztatása után kinevezéséről értesült, P. Tamás János és P. Bogyó György személyében másodíziglen is biztosította a tartományfőnöki hivatal folytonosságát, hogy akadályoztatása esetén a rend további működése biztosítva legyen. A neveket zárt borítékban P. Faragó Lászlónál rejtette el azzal, hogy szükség esetén értesítse az érintetteket.³¹⁰

A provinciális legfontosabb elöljárói feladatainak a rendtagok közötti rendszeres kapcsolat további erősítését, a szükséges szellemi irányítás, az anyagi bázis és a megfelelő utánpótlás biztosítását tekintette.³¹¹ A hatékony működés érdekében megerősítette az elődje által kiépített szervezeti formákat, és újabb területi elöljárókat is kinevezett. Budapesten három (P. Süle Géza, P. Petruch Antal és P. Palánkay Tibor), vidéken négy (P. Bogyó György Vasmegyeren, P. Reöthy József Szegeden, P. Zsíros Ferenc Pannonhalmán, P. Radányi Rókus Pécsen) elöljáró működött.³¹² Feladatuk volt a hozzájuk beosztott

³⁰⁷ BFL XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság, TÜK iratok, 005006/1955. (738/1955) Pálos Antal pere. Jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. júl. 5.). 32.

³⁰⁸ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. júl. 7.). 32. P. Pálos Antal vizsgálati anyagának nagy része a Budapest Főváros Levéltárában és nem az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában van.

³⁰⁹ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. aug. 14.). 77.

³¹⁰ ABTL 3. 1. 9. V-129284/3. Tamás János és társai. P. Faragó László kézírásos vallomása. 225.

³¹¹ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. júl. 5.). 31.

³¹² 1954-ben a rendtartomány tagságának hozzávetőlegesen a fele Budapesten, 42 tagja pedig Pannonhalmán élt.

rendtagokat felkeresni, problémáikról, hitéletükről a tartományfőnököt rendszeresen tájékoztatni. A rend működésének kérdéseit különböző lakásokon tárgyalták, általában a provinciális, a három budapesti előjáró, valamint P. Kollár Ferenc és P. Luzsénszky Alfonz részvételével. Az összetartozás tudatát erősítették azok a tartományfőnöki levelek, melyeket P. Pálos lehetőleg negyedévenként minden rendtaghoz eljuttatott.³¹³ Ezekben rendszeresen buzdított a szegénységi fogadalom megtartására és a hivatáshoz való hűségre. A rendtagok keresetük személyes szükségleteken felül eső részét a rend rendelkezésére bocsátották, mely ezzel a rászoruló rendtagokat segítette. Pálos lehetőség szerint évente egyszer minden rendtagot személyesen is felkeresett. Feladatát nagy leleményességgel oldotta meg, vallomása szerint a tagságnak évenként átlag 60%-át sikerült felkeresnie.³¹⁴ Hétfőgőn a fiatalokkal foglalkozott, a vidéki rendtagokat rendszerint hétfő és szerda között, busszal és vonattal utazva kereste fel. A Kistarcsára internáltaknak a Központi Szemináriumban dolgozó segítő-testvérek hetente (!) szállították a csomagokat. A körülményekhez képest megnyugtatóan rendeződött az idős, beteg rendtársak sorsa, őket 1951. november 1-től a Pannonhalmi Szociális Otthon fogadta be. Meg kell jegyezni, hogy P. Pálos erőfeszítései ellenére a provincia kb. 10%-a fokozatosan leépítette a rendi kötelekeket.

4. 2. 2. A rendi utánpótlás helyzete

A rendi fiatalság helyzete kezdetben nem okozott különösebb gondot, mert P. Csávossy nagy tekintélyének köszönhetően a rend növendékeit sikerült egyházmegyei szemináriumokban elhelyezni. Szegedre kerültek azok, akik a kétéves noviciátust elvégezték, a budapesti Központi Szeminárium fogadta be azokat, akik csak egy év újonc-időt töltöttek a Jézus Társasága noviciátusában, az egri szemináriumba a csupán felvételre jelentkezetteket és a rendi kisszemináriumban, a pécsi Ignáciánumban

³¹³ Pálos Antal tartományfőnöki leveleinek gyűjteménye: Pálos Antal: *Rostában*. Hamilton, 1985. P. Pálos Antal levelei a rendtagok tájékoztatása, eligazítása, de még inkább buzdítása céljából íródtak. Helyes értelmezésük csak egy sajátos, az alkotó szándéka szerinti, esetünkben a tartományfőnök által kijelölt szellemi-történeti kontextusban lehetséges. Ennek lényege az aktuális események eszkatológikus szemléletű, a rend diszkurzív tradíciójába ágyazott értékelése. Mivel a szerzetesi létállapot megőrzésének igénye nemcsak elvi, hanem gyakorlati kérdéseket is felvetett, mindez olyan javaslatok megfogalmazásához (is) vezet(het)ett, melyeket az államvédelem is saját kompetenciájába tartozónak vélt.

³¹⁴ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Összefoglaló jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. november 2.). 183.

középiskolai tanulmányokat végzeteket küldte a rend.³¹⁵ A szemináriumok a papszenteléshez szükséges feltételeket biztosították, a tanulók rend iránti elkötelezettségét a jezsuita tanárok igyekezetek őrizni.

A tanuló rendtagok nehézségei 1951 nyarán kezdődtek, amikor az egri érsek közölte, hogy nem tarthatja a volt szerzetesnövendékeket szemináriumában, azok kivételével, akik az ő egyházmegyéjének területéről valók.³¹⁶ 1952 júniusában a Központi Szemináriumtól és a szegediből is eltávolították a rendtagokat. A rend 14 szabadlábán lévő, fel nem szentelt novíciusa számára – Bernáth Kálmán, Jámbor Ottó, Eördögh András, Szabó János, Miklósházy Attila, Weissmahr Béla, Morlin Imre, Nagy Ferenc, Babos István, Bejczy Antal, Pécsi László, Terescsényi Ágoston, Nemesszeghy Ervin, Tegyei Gábor – meg kellett teremteni további képzésük feltételeit, hogy idővel sor kerülhessen felszentelésükre.³¹⁷ A noviciátus indításához szükséges engedélyeket P. Pálos 1952 januárjában kapta meg a rend római központjából.³¹⁸ 1952 szeptemberében a volt szeminaristák nagy része Budapestre költözött, őket P. Pálos képzettségi szintjüknek megfelelően három csoportra osztotta. A novíciusokkal P. Luzsénszky Alfonz, a skolasztikusokkal P. Pálos foglalkozott. A noviciátus lényegében azt jelentette, hogy a növendékek élték a napi életüket, mindennap jártak misére, és napi egy óra elmélkedést tartottak a P. Luzsénszky által hetente megadott pontok alapján. A provinciális is gyakran látogatta őket. Általában Gervai Vilmával üzent, hogy mikor, hol legyenek, mert „jön a Karcsi bácsi”. Ilyenkor P. Pálos a lakásukon is misézett, vagy együtt vacsoráztak.³¹⁹ Gyakran adott helyt találkozásra a Központi Szeminárium is, ahol ebben Marcell Mihály, a rektor és Werner Alajos, a prefektus segített. A képzést közös hétvégi kirándulások – svábhegyi focimeccsek – egészítették ki.

A képzés biztosítása újra felvetette a tanuló rendtagok külföldre szöktetésének lehetőségét is. Erre P. Reisz Elemér, az emigrációban élő jezsuiták előjárója 1952-ben tett ajánlatot P. Pálosnak. A titkosírással – vegytintával – a sorok közé írt levelet melegítéssel lehetett előhívni.³²⁰ „*Nagyapa állásfoglalása: ott döntsék el a kérdést, lehet-e még a*

³¹⁵ Pálos, 1985, 3.

³¹⁶ Pálos, 1985, 9.

³¹⁷ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. júl. 19.). 51.

³¹⁸ A rend működését teljes mértékben elismerték és jóváhagyták Rómában.

³¹⁹ Boór (Szabó III.) János személyes közlése 2008. december 5.

³²⁰ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. szeptember. 17.). BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Bizonyítékok.

gyerekeket levegőváltásra küldeni. Kérek tehát választ, ha tagadó, vagyis nem küldi a gyerekeket, akkor Lukács Laci küldjön egy lapot: »Imádkozzál ott a szent helyen, Tamás fiam igen beteg.« Ha igenlő a válasz, vagyis úgy látja, hogy küldhető a gyerekek: »Köszönjük a szíves érdeklődésedet, Édesanyám hála Istennek teljesen meggyógyult!«” – szolt a virágnyelven írt levél. P. Pálos a nemleges válasszal tudatta, hogy a körülmények nem alkalmasak. P. Reisz a döntés megerősítése érdekében még egyszer írt: „Nagyapának /:ill. Lukács Lacinak:/ írt leveléből úgy tűnik ki, hogy jobban szeretné ott fogni a gyerekeket. Nekünk akármelyik válasz jó lesz. Csak megkérdezem még egyszer, hogy egészen nyugodt legyen a lelkiismeretem. Mégis megkérdeztem, mégis megpróbáltam, hogy megtegyem az esetleg rám eső részt. Ha igenlő a válasz, akkor a válasz vétele után kb. 3 héttel jelentkezni fog valaki, aki előkészület után kapja a gyerekeket. 4-6 /:ne több egyszerre:/ gy. [?] legyen készen. Azután megint kb. három héttel később újból jelentkezni fog valaki. Igazolásuk: a mellékelt képek közül valamelyiknek a képét adják.”

P. Pálos, majd P. Luzsénszky letartóztatását követően a novíciusmester a Kistarcsáról szabadult P. Kovács Jenő lett, munkáját P. Orosz András segítette.³²¹ A rendi utánpótlás biztosítását célozták azok a hivatásbresztő balatoni lelkigyakorlatok, melyekre középiskolás fiúkat hívtak meg. Hogy a zavartalan körülmények biztosítva legyenek, 1954-ben P. Süle Géza, a provincia prokurátora javaslatára a rend Balatonarácson és Balatonszabadiban házat vásárolt. Az ingatlanokat a rendhez közel álló civilek nevére írták, illetve a tulajdonos nevére hagyták. A házak rendi tulajdonjogát végrendeletekkel biztosították.³²²

A működés anyagi feltételeit az *A Szív* jövedelméből annak megszűnése előtt kivont összeg, a rendtagok rendszeres havi hozzájárulása és a belgiumi jezsuita emigráció küldeményei biztosították.³²³

³²¹ Kelényi Tibor: *Nem lehetett hagyományos „rendes” jezsuita képzésünk*. In: Szabó Ferenc S.J. (szerk.): *Magyar jezsuiták vallomásai IV. (Anima Una 15.)* Budapest, 2008. 153. P. Kovács Jenő előjáróságának tényét személyes beszélgetés során Boór (Szabó III.) János és P. Szabó Ferenc is megerősítették.

³²² ÁBTL 3. 1. 9. V-129284/1. Tamás János és társai. Jelentés Süle Géza előzetes letartóztatott ügyében (1955. szeptember 19.). 209.

³²³ „A jezsuita szervezkedés anyagi alapját képezte kb. 160.000 ft. melyet még 1951-ben a »Szív újság« megszüntetése előtt, annak jövedelméből kivontak. Ezt az összeget Süle – aki a gazdasági vezető volt – Lukács Lászlónak adta át megőrzés végett. Lukács a pénzt Theodolinó Gavoldninél a budapesti olasz követségen dolgozó kapcsolatánál helyezte el. Ebből az összegből vásárolt Süle 1954-ben Balatonarácson egy házat, ahol a szervezkedés tagjai »évi lelkigyakorlatukat« végezték. Anyagi bázisukat képezte továbbá a már említett »havi hozzájárulás« amit a tagok fizettek és 25.000 forint, melyet a belgiumi jezsuita emigráció

4. 2. 3. A rendi központtal való kapcsolattartás

P. Pálos számára a legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy a rend vezetésével kapcsolatos általános buzdításokon túl nem kapott részletes eligazítást a provincia működtetéséről. Kinevezését követően felelevenítette azokat a külföldi kapcsolatokat, melyeket elődei is működtettek. A rend vatikáni központjával az olasz követségen keresztül, Lukács László laikus szerzetes közvetítésével érintkezett; a Belgiumban élő jezsuita emigrációval pedig 1953 szeptemberétől a budapesti belga követségen keresztül levelezett.³²⁴ Az összeköttetést itt Kálmán Sándor laikus szerzetes, a központi szeminárium portása teremtette meg.³²⁵ A budapesti olasz követség részéről ebben Lukács rokona, Theodolino Gavoldi, a budapesti olasz kultúrintézet titkára, a belga követség részéről pedig Louis von Hoeck, a budapesti belga követség titkára és Hegedűs Erzsébet, a követség alkalmazottja voltak segítségükre.³²⁶ Egy 1954 februárjában kelt ötoldalas, sűrűn gépelt beszámoló a szétszóratott rend történetének olyan páratlanul értékes dokumentuma, mely a kapcsolattartás természetét is érzékelteti.³²⁷ Ez teszi indokolttá hosszabb közlését:

„Már rég írtam, talán nem lesz felesleges, hogy röviden tájékoztassalak, hogyan is élünk. ÁLTALÁBAN³²⁸ el lehet mondani, hogy helyzetünk lényegesen nem változott az utóbbi időben. Foglyaink száma 53 9 17-től változatlanul 7.³²⁹ Mégpedig: Vág, Mócsy,

küldött illegális úton a szervezkedés részére. A szervezkedés tartotta el Sülét és Pálost és több fiatal tagot, akik még tanulmányaikat végezték. A rend másik házát Süle Géza Balatonszabadiban vásárolta meg Márkus Emília világi szerzetesnőtől. A megállapodás értelmében a ház továbbra is az ő nevében maradt.” ABTL 3. 1. 9. V–129284/5. Tamás János és társai. Jelentés az illegális jezsuita rend vezetőinek ügyében. (1955. november 10.)

³²⁴ A Magyarországról nyugatra szökött rendtagok többsége egy része Löwenben /Belgium/ telepedett le.

³²⁵ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Összefoglaló jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. november 2.). 186. A rend szervezeti felépítéséről készült ábrát – ABTL V–116819. Pálos Antal és társai. 198. – P. Pálos visszaemlékezése alapján egészítette ki Skultéty, 2003, 162–163.

³²⁶ ABTL 3. 1. 9. V–129284/5. Tamás János és társai. Jelentés az illegális jezsuita rend vezetőinek ügyében (1955. november 10.). 215–216.

³²⁷ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Bizonyítékok. 226. Az ügyészség ezt a levelet úgy archiválta, hogy a hártávékonyaságú lapokat egymásra „szórta” majd lefényképezte. Ez az – egyébként egyáltalán nem szokatlan eljárás – a dokumentumot úgy károsította, hogy annak 2. 3. 4. oldala, a skolasztikusokról, segítő testvérekről és a szétszóratásban élő rendtagok életkörülményeiről szóló beszámoló, olvashatatlanná lett.

³²⁸ Kiemelések az eredetiben

³²⁹ 1953. szeptember 17-én Nagy Imre kormánya feloszlatta az internáló táborokat.

Tüll, Kerkai J., Csávossy, Sass, Miklós. *Helyzetükről keveset tudunk. Vág*³³⁰ a múlt év őszén eljutott Lembergig. Itt azonban, az utolsó szűrőn nem esett át: visszavitték az Unióba. Vele volt egy ideig Jávorka Vendel is és más több a litvánok közül. Működése és viselkedése nagyon megnyugtató. Úgy látszik az idegzetével is rendben van. Természetesen nagyon reménykedett, hogy hazajut de az ellenkezőre szóló ítéletet is nagy megnyugvással fogadta. Hogy ennek az újabb intézkedésnek mi lesz a konkrét hatása és mennyi időre szól, ezt azt hiszem jelenleg senki sem tudja. Az itthoniakról is jelenleg édes-keveset tudunk. Noha az általános börtönrend lényegesen enyhült, mindeddig a mieink közül csak Miklóst látogatta meg egyszer a bátyja. Elég jó állapotban találta. Tüll szeptember végén újabb ítéletet kapott, állítólag újabb 12 évre. Mócsy és Sass szintén újabb ítélettel kerültek Vácra, vagy a Gyűjtőbe. Az előbbi valószínű 55 tavaszán, Sass ez év tavaszán szabadul. Csávossy valószínű ítélete 7 és fél év. Ha teljesen ki kell töltenie, akkor 58 őszén szabadulna. De reménykedünk egy általánosabb jellegű amnesztiában és akkor majd csak szabadul ő is. PANNONHALMÁN a helyzet lényegesen szintén nem változott. Legföljebb annyiban, hogy most már 110 öreg, beteg szerzetes van ott. A mieink közül a közeljövőben vonulnak be: Lovas, Csák, Vida. Kb 1 hónap múlva foglalja el helyét Merényi. Az ellátásuk kielégítő, a fűtés is rendes – ez ebben az évben igen nagy jelentőségű, mert igen kemény telünk van. Egészségileg is általában rendben vannak. Persze Révay, Szepesi, Dobrovits már gyengén vannak, úgyszintén a nesztor Kerling is. Igen épületesek, a testvérek sokat dolgoznak, az atyák is segítenek a konyhán, a kertben és mindenütt, ahol kell. Valamennyi atya mindennap misézik, míg a többi szerzetek öregjei könnyen elhagyják a misét. Phalma az egész mostani helyzetünkben egyik legmegbízhatóbb pont. A közösségi élet töretlen, most folyik a vizitáció /Szarvas/ és minden hónapban részletes beszámolót küldenek életükről. Különben a személyzet egy része is a mieinkből kerül ki. /Gódor, Kerekes, Galina, Németh [?] János fűtők, kertészek stb. A többi testvér közül a zöme, valamivel több mint fele Bpsten van. A kezdeti bizonytalanság után megtalálták helyüket. Eléggé ragaszkodnak hivatásukhoz. A bolsevizmus nem gyakorol rájuk közvetlen hatást. Eléggé összetartanak, kéthavonta egész napos rekollekción vesznek részt, legalább havonta kell találkozniuk a suppal.³³¹ Nehézség az anyagiak körül van: könnyen vásárolnak és a köteles függést nem nagyon tartják be. De ezek a hibák sem általánosak. Egy közülük katona /Póta/, illetve

³³⁰ Vág Józsefet a szovjet katonai bíróság Oloffson Placid bencés szerzetessel együtt szovjet katonák meggyilkolására való felbujtás vádjával 1946 szeptemberében szibériai kényszermunkára ítélte. 1955-ben térhettek haza.

³³¹ Superior

bányász katonaruhában és katonaság helyett. Sajnos ebből a szempontból utánpótlás nincs. Az idei program: mindegyik vezetővel végezze az évi nyolcnaposát. Tekintettel arra, hogy legtöbb állami állásban van, a szabadságolások megkötöttsége miatt, de a hely és egyéb körülmények miatt ez bizony hatalmas feladat, de a jó Isten segítségével nagyon bízunk.

NOVICIUSOK száma 11+2 P. nov. Igaz, ezek legtöbbször már rég fogadalmazni kellett volna, de egyrészt jogi, másrészt morális akadályok ütköztek a fogadalom útjába. Az előbbieket simán elhárultak, az utóbbiak elhárításán is erősen dolgoznak. Kettő /Sárosi, Szabó Kari/ csak 53 őszén kezdtek, tehát a fogadalom csak 55-ben lesz időszzerű. A többiek – ha nagyobb nehézség nem lesz – őszig azt hiszem eljutnak a fogadalomig. Közben többnek /Tóth Lajos, Somfay ...la, Hegyi Marci/ a katonaság miatt megszakadt a noviciátusa ... ez évben minden valószínűség szerint leszerelnek ... tán még ketten kezdenek.

Mindezeket Neked írtam, de Péter bácsival is közöld.³³² Hiszen azért vagy ott. Talán egyik legnagyobb örömünk, hogy nagyapa szeretetét élvezzük és írásai eljutnak hozzánk.³³³ Most ért ide dec. 3-i buzdítása. Már ettől függetlenül is nekifogtunk a valósabb Mária-tisztelet megvalósításhoz, most nagyon jól esik ez az atyai szó. Köszönjük a prokkongregáción elhangzott exhortációkat is, no meg a külön levelet is. Péter bácsi mondja meg nagyapának, hogy igazán nincs más kívánságunk, mint hogy igazán örömet szerezzünk Neki és Annak, Akit Ő is szolgál. Erre igyekszem nevelni a kicsiket is. Hálásak vagyunk Péter bácsinak is, hogy annyira szívén viseli sorsunkat, de az egész nagy családnak, hogy nem feledkeznek meg rólunk és imádkoznak értünk. Higgyék el nem hiába imádkoznak, mert szinte nap mint nap érezzük az Úr csodás oltalmát és védelmező erejét. Itt járt a múlt héten ez a szerencsétlen Tondi.³³⁴ A békepapok fogadták szívesen. Megtekintette a Központi Szemináriumot is, szerencsére nem akart előadást tartani. Ebből az alkalomból kiadták ékes szép magyar nyelven az Unitaban³³⁵ megjelent cikkeit is egy könyvben: A jezsuiták titkos hatalma. Jól hangzik. De nem veszedelmes. Legalább itt nem. Már nagyon várjuk az AR-t. Tegnap már azt hittem azt kapom meg, de csak a két utolsó

³³² Péter bácsi: Peter Van Gestel, a magyar és az osztrák provinciák asszisztense, aki ezeknek a provinciáknak az ügyében referál a generális felé

³³³ Nagyapa: Jean-Baptiste Janssens, a rend római generálisa

³³⁴ Tondi, Alighiero aposztata jezsuita szerzetes

³³⁵ Az olasz kommunisták lapja

ASS jött a januári Memorabiliával.³³⁶ Ennek is nagyon örültünk. Sajnos a CU lassan csordogál, de viszont megkaptuk az 54-es katalógust. Nagy öröm ez is. Most már legalább a mi adataink is reálisak

Körtvélyesi is írt újévkor.³³⁷ Az erdélyiek helyzete nem változott, legföljebb annyiban, hogy könnyebben kapnak eltávozási engedélyt. Így Bátai elmehetett egy-két napra Szatmárra gyógynövény ügyben. Sokan voltak influenzások, de mind meggyógyultak. A szatmári hívek hűségeseen gondoskodnak róluk. Fürstről nem tudnak semmit. Haag öt éve ül, ő talán tudna valamit. Nem tudom elképzelni miért nem küldöd a daloskönyveket. Már vagy október óta nem jött egy fia se. A nuncis januári számát is küld el még egyszer, mert elkallódott. A februári megjött.³³⁸ Az Ossi rendes, nagy örömünkre.³³⁹ Megjött persze a hidalgós dogmasorozat is. Mindenkit esz a f... érte. Könyörögj, ha kell énekelj nekik, csak lágyuljon szívük. Úgy is sok van a rováson. Most olvastam Galan nagyszerű könyvét, melyből ím kiviláglott, hogy a gyönyörű templomokat és kolostorokat ők gyűjtötták fel, hogy legyen mit ráfogni szegény ártatlan kommunistákra. No de ilyet!!

Különben kívánságaimat Berának továbbítottam még a múlt hónapban, gondolom azóta zaklat is eleget. Hogy is írtad a múltkor: Pazienza!

Különben elég csehül állunk, egyre jobban kiszorulunk mindenünnen. Nem baj, sőt. Nem lehetne ezeknek a békés papoknak a lapját egy kissé megcsiklandozni? Valóságos botrány az, amit csinál ez a lap.³⁴⁰ Az itteni oppusok semmit sem csinálnak, nem is csinálhatnak. Lassan minden ellenállás megbukik, mert hogy miért nem szól már Róma. Hiába mondja az ember, hogy hát mennyiszer szólt már! Konkrétum kellene az embereknek. Ebből a szempontból a lapot kellene egy kissé megcirógatni, mert ez a püspökök tekintélyének sem ártana és sok ember szemét kinyitná! Gondolkozatok és ne hagyjatok bennünket egészen szétmálni!

Zoli küldjön Apátiba egy új zsolttáros brevit, de a mi propriumunkkal és írjon már egyszer ő is néhány sort. Meg Miklós! Kész botrány az, hogy ha valaki olyan magasan kapaszkodik

³³⁶ Nem rendszeres időközönként megjelenő periodika, mely a Jézus Társaság életében folyó eseményekről és személyekről közölt írásokat. A kiadványok postai úton, Kálmán Sándor Központi Szemináriumi címére címezve érkeztek Magyarországra.

³³⁷ Kálmán Sándor rendszeres levelezésben állt Körtvélyesi Viktor szatmárnémeti laikus szerzetessel. P. Pálos levelei voltak a rendi központ egyedüli hírforrásai a romániai közösség életéről.

³³⁸ Az imaapostolság latin nyelvű, központi folyóirata. Havonta vagy kéthavonta jelent meg Rómában.

³³⁹ *L'Osservatore Romano*

³⁴⁰ *A Kereszt* című békepapi lapról van szó.

az uborkafára, mint ő, akkor felejt csapot papot meg a régi koszos barátait.³⁴¹ Nem szép dolog ez – magyarázd meg felebarátainknak. Különbön jól vagyunk. Apu orrát cibáld, neki küldtünk sok mindent. Ég áldjon. Ha tudsz, írd. Lelkünket gyakran ajánld az Úr irgalmába!”

Az állambiztonság hermeneutikájában P. Pálos – sajátos dikciójú levelei miatt – kémkedéssel, „adatközléssel elkövetett hűtlenség”-gel volt gyanúsítható.

4. 2. 4. A „missziós” egyház terve

P. Pálos, amikor előljáróként döntéseket hozott vagy a Társaság tagjaihoz szólt, mindig a Szentszék megnyilatkozásait tekintette zsinórmértéknek. Gyakorlati ember lévén távol állt tőle bármiféle jogi szörszálhasogatás, a „Roma locuta, causa finita” elve jelentette számára a diszperziós lét egyedül lehetséges fundamentumát, e szerint végezte feladatait is. Mivel a pápa kommunizmussal kapcsolatos véleménye nem volt kétséges, a rendszerrel kapcsolatos bármiféle opportunus pozíciót elfogadhatatlannak tartott. (Intranszigen magatartása miatt rendtársai között is voltak, akik túlságosan imprudensnek, makacsnak, az „idők szavát” meg nem értőnek tartották.) A rendtagok tájékoztatása érdekében P. Kollár Ferencsel több eligazítást is készített, hogy a „materialista törekvésekkel való együttműködés” egyházi jogi következményeit tisztázza.³⁴²

A „Francia munkáspapok tragédiája” című tanulmány például Suhard párizsi bíboros pásztorlevelét ismertette a hazai viszonyok között aktualizálva azt. A L'Observatore Romano 1949. március 5-ei számában közölt levél, a Szentatya nyilatkozataira hivatkozva elmarasztalta azokat, „akik kettős lelkiismeretet alkotnak maguknak, amennyiben míg keresztények akarnak maradni, ugyanabban az időben, mint segédcsapatok harcolnak az istentelenek soraiban”. Ugyancsak a L'Observatore Romanóban jelent meg, 1949. június 21-én Actio Katolica (a csehszlovákiai pszeudokatolikus mozgalom, melyet a kommunisták a „nemzeti egyház”, a Rómától való elszakadás reményében támogattak) bizottságról az a dokumentum, melyben a csehszlovák püspökök a mozgalom egyháztól való elszakadását állapították meg. A csehszlovákiai

³⁴¹ P. Orbán Miklós 1949-ben szökött át a határon. A Vatikáni Rádió munkatársa volt.

³⁴² A témáról a jezsuiták egymás között több „háttér tanulmányt” is köröztettek. Lásd pl.: Az Egyház és állam viszonya a népi demokráciákban. *Auctore anonymo*, dátum nélkül. A dokumentumot „Rózsa Elemér és társai” ügyészégi anyagában találtam, P. Dombi József SJ. iratai között. BFL XXV. 60. e. Fővárosi Főügyészség TÜK büntető iratok 04/1965. Rózsa Elemér és társai ügye.

akció kudarcában jelentős szerepet játszott a Szent Officium 1949. június 28-án kelt rendelete, mely egyértelművé tette az egyház álláspontját a kommunistákkal való együttműködésről, igaz, egyes pontjaiban tág értelmezésre is lehetőséget adva.³⁴³ A dekrétum szerint a „kommunista pártokba való belépés, illetve ezek pártfogása”; „olyan könyvek, folyóiratok, napilapok, vagy röplapok kiadása, terjesztése, vagy olvasása, illetve az azokban való publikálás, amelyek a kommunisták tanítását vagy tevékenységét védik” a katolikusok számára nem megengedett; akik e tevékenységeket „tudatosan és szabadon végrehajtották”, azok számára nem megengedhető a szentségek vétele.³⁴⁴ Arra a kérdésre, hogy „vajon azok a krisztushívők, akik a kommunisták materialista és keresztényellenes tanítását vallják, elsősorban pedig azok, akik azt védelmezik, ill. terjesztik, kizárólag e tény következtében a katolikus hittől elszakadtakként az egyébként speciális módon az Apostoli Széknek fenntartott kiközösítés alá esnek-e”, a Szent Officium röviden és indoklás nélkül igennel válaszolt. Kifejezetten a papságnak szóltak a Zsinati Kongregáció 1950. június 29-én közzétett dekrétumai. Az első, a törvényes egyházi hatóságnak és hatalmának aláásóit, a másik az egyházi hivatalt, javadalmat, méltóságot jogellenesen elfogadókat tekinti kiközösítés alá esőknek. A szofisztikus értelmezéseket elkerülendő P. Kollár „A jó emberek erkölcstelensége” című fogalmazványában taglalta, hogy az *excommunicatio* milyen konkrét esetekben áll fent, félreérhetetlenül jelezve a papi békemozgalomban való

³⁴³A dekrétumok értelmezése és az ezzel kapcsolatos konkrét intézkedések az ordináriusok hatáskörébe tartozik. A Szent Officium kommunizmussal szembeni dekrétuma 1949. június 28-án kelt, az *Acta Apostolicae Sedis*ben július 1-én publikálták. Kiadása: AAS 41 (1949) 334. Magyar fordításban: H. Denzinger–P. Hünerman: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Bányterenyé–Budapest, 2004. 3865 pont, 758–759. A dekrétum hatásáról megoszlik a kutatók véleménye. Az egyik álláspont szerint nem volt különösebb jelentősége, mert akikre vonatkozott, azokra nem volt hatással. (Stehle, Hansjakob: *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Papste und die Kommunisten*. Zürich, 1993.) A csehszlovák egyház kutatói ezzel szemben a helyi egyház szempontjából igen nagy jelentőségűnek tartják: hatására egyfelől olyan „ekkléziológiai (egyháztani) ébredés” ment végbe, mely a „katolikuság” tudatosítását jelentette (Hal’ko, Jozef: *A felforgató katolikus akció Csehszlovákiában, avagy a szlovákiai katolikusok identitásának próbája*. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Budapest, 2008. 106.); gyakorlati szempontból pedig a Katolikus Akció működésének ellehetetlenülését eredményezte. Kaplan, 1990, 61–79. Magyar vonatkozásban inkább azokra volt hatással, akikre nem vonatkozott... Álláspontjuk helyességét igazolta, kétségeiket eloszlatta, és további helytállásra buzdította őket.

³⁴⁴ „A szentségek megtagadását illető, a rájuk elő nem készült emberekre vonatkozó szokásos elvek alapján.”

részvétel érintettségét.³⁴⁵ Az általános távolságtartáson túl P. Pálos több rendtagnak előjárói utasításban tiltotta meg a papi békemozgalomban való aktív részvételt.³⁴⁶

P. Pálos és a közvetlen környezetéhez tartozó jezsuiták úgy vélték, hogy a Szentszék kommunizmussal kapcsolatos állásfoglalásai nem érvényesülnek autentikusan a magyar egyház életében. A megrostált és megfélemlített „legális egyház” egyre több termelési-politikai transzmissziós feladatot vállalt. A novíciusok felszentelésének nehézségei, a diszpozícióknál érvényesülő kontraszelektív investitúra, a Püspöki Kar papi békemozgalommal kapcsolatos – P. Pálos által vélelmezett – opportunizmusa és erőtlensége mély belső krízis jeleit tükrözték. „Meggyőződésem, hogy az a probáció, melyben Isten jóságából forgolódunk, még nem ér egyhamar véget” – írta a provinciális 1952 márciusában –, „józanul arra kell számítanunk, hogy egyre inkább magunkra maradunk. [...] Az egyháziak nagyobb részétől is közönyt, ha nem burkolt ellenszenvet, bizalmatlanságot kell egyre inkább tapasztalnunk. Körülöttünk játszódik le az Egyház

³⁴⁵ A dokumentum leszögezi, hogy mindazok az egyházi személyek excommunicatio, alá esnek, akik: „akadályozzák a főpásztorok jogi hatóságának gyakorlását, akár közvetlen beavatkozással /pld. fenyegetéssel/, akár közvetve /pld. feljelentéssel, állami hatóságoknál, államhatalom igénybevételével kinevezés kikényszerítése, békemozgalom, stb./; akik elfogadják kinevezést közvetlen az államhatalomtól, de súlyosan vétkeznek azok is, akik a kinevezést a főpásztoron keresztül, vagy a főpásztor akarata ellenére kikényszerítik. /békepapok magasabb funkcióba helyezése a békemozgalom és az ÁEH-n keresztül./; akik nyíltan vallás erkölcsi /:de benne a politikai szociál-erkölcsi:/ kérdések miatt a hivatalos egyházi tekintélyt /:pápát, szentszéket, főpásztort,:/ aláássák, rágalmazzák, ellene összeesküsznek. Ha a kiközösítés egyes esetekben vitás is, halálos bünt követnek el, akik önként kooperálnak materialista törekvésekkel”. ÁBTL 3. 1. 9 V–129284/1. Tamás János és társai. A magyarországi jezsuita rend ellenforradalmi tevékenysége a felszabadulás óta (dátum nélkül). 72–73. A Szentszék megnyilatkozásai elvileg „szolgálati úton” is eljuthattak a papsághoz. A püspökök 1950 novemberében saját egyházmegyéjük körlevelében latin nyelvű figyelmeztetést adtak ki papjaik számára, melyben a kommunizmussal kapcsolatos kánonokra és szentszéki rendelkezésekre hívták fel a figyelmet. Balogh, 2008, I. A Püspöki Kar 1951. január 4-én tartott tanácskozása. 313. 2. jegyzet.

³⁴⁶ „A papság újabb keletű tömörülésével kapcsolatosan szigorúan alkalmazkodjunk a Summarium 43. szabályához. E tömörülést ne ócsároljuk, ne kritizáljuk – ez nem a mi feladatunk - , de viszont velük semmiféle kapcsolatot ne létesítsünk, őket még indirekte sem támogathatjuk a köteles egység (Summ. 42.!!) és az egyházas érzés miatt. Akik e kérdésben más eljárásmodot követnek, vétének az engedelmesség szelleme ellen.” Pálos, 1985, 66.

életének olyan belső tragédiája, amelynek következményeit józanul lemérni nem vagyunk képesek”.³⁴⁷

Ebben a helyzetben, a rend utánpótlásának biztosítására, és hogy az egyház missziós pasztorációja ezen „alkalmatlan időben” is megvalósulhasson, P. Pálos kombinált – s egyben konspiratív – alternatívát kínált: titkos püspök felszentelését és egy titokban működő missziós szervezet létesítését. A tervezetet 1954 júniusában akarta a vatikáni államtitkárság elé terjeszteni, elkészítésébe – hogy az az egyéni emócióktól mentes legyen – P. Jámbor Mike bencés rendi tanácsost vonta be.

Az ok-okozat logikájára épülő tervezetben a kezdeményezők a katakomba-egyház megteremtésének szükségességét a szerzetesnövendékek felszentelésének várható nehézségeire és a lelkipásztori hivatásuk gyakorlásától eltiltott szerzetesek ellehetetlenülésére hivatkozva indokolták.³⁴⁸ Pasztorális szempontból az egyházhoz, illetve a papi hivatáshoz bátortalanul közeledők megszólítását és a kényszerűen világi körülmények közé került papság megerősítését remélték.³⁴⁹ A szervezet függetlenítését a

³⁴⁷ Pálos, 1985, 42.

³⁴⁸ A missziós egyház létrehozására vonatkozó tervezet levéltári kutatásaink során nem került elő. A P. Pálos Antal bírósági anyagához csatolt „bizonyítékok” között a 15. sorszámú címe – „3 db fotó 1954. június 25-én Rómába küldött titkos egyházi misszió tervéről” – jelzi annak egykor volt tartalmát, a boríték azonban üres. A forrástörédezékekből azonban összeállítható a tervezet minden lényeges pontja. Létrejöttének kontextusáról és lehetséges működéséről P. Pálos bőszegesen informálta a mellé beépített fogdaügynököt: ABTL 3. 1. 9. V-116819. Pálos Antal és társai. Pálos Antal magatartása (1954. augusztus 10.). 111–113; Uo. Pálos Antal magatartása (1954. szeptember 8.). 151; (1954. szeptember 25.) 160–164; (1954. szeptember 27.) 166–170. A kihallgatások során az elé tárt dokumentum valóságát részletes beismerő vallomással igazolta. BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. augusztus 4.). 71–72; Uo. Jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. szeptember 22.). 118; (1954. szeptember 24.) 119–121; (1954. szeptember 25.) 122–123; (1954. november 2.) 193–194; ABTL 3. 1. 9. V-116819. Pálos Antal és társai. Jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. augusztus 7–9.). 104–110. A tervezet leghosszabb egybefüggő részletét lásd ÁBTL 3. 1. 9 V-129284/1. Tamás János és társai. A magyarországi jezsuita rend ellenforradalmi tevékenysége a felszabadulás óta (dátum nélkül). 75–76. A dokumentum P. Pálos perében a „népi demokratikus államrend megdöntését” célzó erőfeszítéseket volt hivatott bizonyítani.

³⁴⁹ „A törvényes hierarchia, kezdetben félelemből, most már szakadásból semmi közösséget nem vállal az elbocsátott szerzetesekkel és egyházmegyei papokkal. Főként a serdülő ifjúsághoz, vagy egyáltalán, vagy csak alig jut el az ún. legális papság. Azoknak a papoknak számára felmérhetetlen erőt jelentene, akik gyárakban kénytelenek dolgozni, ha a papi mivoltukban erősítést kapnának és hűséges helytállásukat biztosítaná az apostoli szék figyelme és érezhető szeretetének a jele.” ÁBTL 3. 1. 9 V-129284/1. Tamás János és társai. A magyarországi jezsuita rend ellenforradalmi tevékenysége a felszabadulás óta (dátum nélkül). 76.

legális hierarchiától azért látták szükségesnek, „mert ez az egyházkormányzat nem akarja vállalni ilyen szervezetnek a kockázatát, másrészt pedig a legitim egyházkormányzat (az állam szempontjából) nem vállalhat egyidejűleg illegitim szerepet is. Ez természetesen taktikai és nem elvi kérdés, és a jelenlegi idős püspökök utódaitól nem lehet semmit sem várni ezen a téren”³⁵⁰

Ezért ahhoz kérték a Szentszék hozzájárulását, hogy a legálisan működő püspökökön kívül, tőlük függetlenül jelöljön ki legalább egyet. Illegális püspöknek Rajz Mihály és Szolnoki János váci, valamint Michalik Imre esztergomi egyházmegyes papokat terjesztették fel. Arra az esetre, ha a Szentszék nem akar világi papokat kinevezni, fedőszámmal két jezsuitát jelöltek meg: 7/5-ös számmal Takács Antalt (Kispesten villanszerelő) és 12/5-ös jelzéssel Thurzó Istvánt (pécsi sörgyári munkás). A fedőszámok az 1949-es, a magyar jezsuitákról kiadott katalógus alapján voltak dekódolhatók. Az oldalszám a számlálót, az oldalon sorrend szerint szereplő név pedig a nevezőt jelentette. A fedőszámokat a rend már P. Csávossy idején is használta. A jelöltek jelölésükről nem tudtak.³⁵¹ A Rómától kért püspök(ök) csak az *ordó*-t birtokolhatták volna, funkciójuk kizárólag a papszentelésekre korlátozódott.³⁵² Javasolták, hogy a püspök akadályoztatása esetére utódot is szentelhessen maga után.³⁵³

A *jurisdictiót*, a missziós egyház kormányzását, külön pápai jogkörrel, apostoli adminisztrátor címmel egy másik pap gyakorolta volna teljes illegalitásban. Joga lett volna megvont papi joghatóságokat visszaadni, püspöki döntéseket érvényteleníteni.³⁵⁴ A titkos misszió elöljárójául 8/21-es fedőszámmal P. Tamás Jánost, 20/5-ös fedőszámmal pedig P. Bálint József jezsuitákat ajánlották.³⁵⁵ Feladatukul a misszióba felvett személyek összefogását és a pasztoráció koordinálását, a papi működéstől és a szentségek kiszolgáltatásától esetlegesen eltiltott papok egyházi állapotának visszaállítását jelölték meg. A missziós szervezet a legális egyháztól teljesen függetlenül és titokban működött volna.³⁵⁶ A titkos egyházi missziós szervezet bázisául a felosztatott szerzetesrendek tagjai,

³⁵⁰ Uo. 76.

³⁵¹ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. szept. 22.). 118.

³⁵² ABTL 3. 1. 9 V–116819. Pálos Antal magatartása (1954. szeptember 27.). 166.

³⁵³ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Összefoglaló jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. nov. 2.). 193.

³⁵⁴ ABTL V–116819. Pálos Antal magatartása (1954. szeptember 27.). 166.

³⁵⁵ P. Bálint József 2007 februárjában, személyes beszélgetésünk során szintén úgy nyilatkozott, hogy nem tudott arról, hogy őt missziós elöljárónak jelölték.

³⁵⁶ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Összefoglaló jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. nov. 2.). 193.

a legális működéstől eltiltott világi papok, a szemináriumokból eltávolított szerzetes növendékek, valamint a papságra hivatást érző, de a szemináriumi keretbe be nem jutó fiatalok jöttek számításba.³⁵⁷

Meg kell jegyezni, hogy a tervezet elkészítését megelőzően 1954 januárjában a belga követség kérésére P. Kollár Ferenc egy 24 oldalas dokumentációt készített a magyar egyház helyzetéről 1947-től kezdődően. A beszámoló az állapotok általános bemutatásán túl jellemezte az egyes püspökök tevékenységét és intézkedéseiket, valamint csoportokra bontva a papság állásfoglalását a papi békemozgalommal kapcsolatban. A minden bizonnyal páratlanul érdekes beszámoló sikerrel jutott el a követségre, és mivel másolat nem készült róla, be kell érnünk meglétének tényével.³⁵⁸

A rend 1954-ben akkor került újra a politikai rendőrség akciórádiuszába, amikor az június 25-én, egy kombinált államvédelmi akció során, megszerezte a missziós egyház létrehozására vonatkozó tervezetet. A kor speciális közegének megértését elősegíti, ha bepillantunk a politikai rendőrség működésébe.

³⁵⁷ Pálosék javaslatának realitását egy „kétvágányú” egyházpolitika esetleges, a fennmaradást elősegítő lehetőségének engedélyezése adja. A Vatikán több esetben nem idegenkedett az efféle kísérletektől. Romániában a kommunista ideológián túl az ortodoxia „cezaropapista” hagyományai és a román nacionalizmus; Csehszlovákiában a huszita hagyományokra támaszkodó „nemzeti egyház” igénye is hatott a katolikus (és görög katolikus) egyházzal szembeni fellépésre. Vö: Adriányi Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978*. Bp., 2004, 245–248; 151–153. Bár összehasonlító szintézis még nem készült, és az elnyomás nehezen „mérhető”, ezekben az országokban a katolikusok elleni fellépés az ’50-es években a magyarországinál kíméletlenebbnek tűnik. A kommunista egyházpolitika országokénti; az eltérő adottságokból fakadó különbségeiről nyújt áttekintést Gárdonyi Máté: *Túlélés – együttműködés – ellenállás. A katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciákban”*. In: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. Bp., 2008. 151–153. A Vatikán ilyen helyzetben – és az ordináriusok teljes ellehetetlenítését (értsd: letartóztatását, internálását) látva – a radikális egyházüldözésre adott gyors válaszul döntött titkos püspökök szenteléséről, felélesztve a ’20-as években a Szovjetunióban kudarcba (tragédiába) fulladt gyakorlatát. A titokban szentelt püspökök javarészt a jezsuita rend tagjai voltak. A témáról lásd elsősorban Stehle, 1993, 246–268; Kaplan, 1990, Korec, Jan: Titkos püspökként szerzett tapasztalataim. *Mérleg*, 26. 152–153. és Adriányi, 2004, 33–35; 246–247. P. Pálos és Jámbor Mike tervezetével kapcsolatban ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy – Romániával és Csehszlovákiával ellentétben – Magyarországon létezett törvényes hierarchia!

³⁵⁸ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. júl. 12.).

4. 3. A politikai rendőrség működése

4. 3. 1. A politikai rendőrség „új szakasza”

Sztálin halálát követően, 1953 nyarán a moszkvai utasításra meginduló magyarországi belpolitikai változások a politikai rendőrséget is érintették.³⁵⁹ Az MDP Központi Vezetősége 1953. júniusi határozatában vetette fel az Államvédelmi Hatóság és a Belügyminisztérium korábbi munkájának hibáit,³⁶⁰ melyek orvoslására az addig önállóan működő Államvédelmi Hatóságot, a Belügyminisztérium szervezeti rendjébe integrálta.³⁶¹ A „belső reakció elhárításával” az egységesített BM központi szerveinek IV. osztálya, azon belül az egyházakkal annak 5. – „klerikális reakció ellen harcoló” – alosztálya foglalkozott.³⁶²

A strukturális változtatások, a káderállomány felülvizsgálata és a kodifikációs hiátusok pótlása mellett változott a politikai rendőrség irányításáról és szakirányú működéséről vallott felfogás is.³⁶³ A belügyminisztériumon belül hangsúlyosabb lett az „államvédelmi operatív hálózati munka”, a célkitűzéseket az „ellenséges góckokba,

³⁵⁹ Lásd erről Baráth Magdolna: *Gerő Ernő a Belügyminisztérium élén, 1953–1954*. In: A Történeti Hivatal Évkönyve 1999. Szerk. Gyarmati György. (Trezor 1.) Bp. 1999, 147–166; valamint Kajári Erzsébet: *Bevezető a Belügyminisztérium Kollégiuma 1953–1956 közötti iratainak tanulmányozásához*. In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. I. kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések. Szerk. Kajári Erzsébet – S. Varga Katalin (Állambiztonsági Történeti Tár 1.) Bp., 2001, 21–50.

³⁶⁰ Izsák Lajos (főszerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956*. Bp., 1998. 36. dokumentum, 193. Az MDP KV által feltárt „súlyos politikai hibák”, melyek „hosszú időn keresztül gátolták fő feladatuk, az ellenség elleni harc eredményességét”: „a törvényesség durva megsértésének általános gyakorlata, a dolgozó tömegek nagyarányú zaklatása, az önkényeskedés, avantgardizmus” voltak. – értékelt a múlt hibáit a Politikai Bizottságnak a BM és az ÁVH összevonásának tapasztalatairól szóló határozata 1954. április 28-án. Uo. 48. dokumentum, 259–266.

³⁶¹ A politikai rendőrség elnevezése és struktúrája 1945 és 1956 között számos alkalommal változott. A szervezeti változásokról lásd Cseh Gergő Bendegúz: *A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlat (1945–1990)*. In: A Történeti Hivatal Évkönyve 1999. Szerk. Gyarmati György. (Trezor 1.) Bp., 1999, 73–90.

³⁶² Az alosztály kötelékében 1954 decemberében 10 operatív tiszt szolgált. Vezetője Földes György államvédelmi százados volt. ÁBTL 3. 1. 5 O–13405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. A klerikális reakció ellen harcoló alosztály évi beszámolója (1954. december 10.). 123.

³⁶³ A belügyminisztériumi tárca irányító testületeként működő belügyi kollégium 11 tagja közül heten államvédelmi rendfokozatú tisztek voltak. Kajári, 2001, 29.

központokba való beépülés” igénye jelölte ki.³⁶⁴ A politikai rendőrség munkájában a „szervezett ellenséges tevékenység” felderítésén túl nyomatékosan fogalmazódott meg az az igény, hogy fedje fel és fogja át, a „belső reakciós erők” kifelé irányuló csatornáit. E doktrína-váltás más dimenzióba helyezte a szerzetesrendeket. Az ÁVH a Vatikánba való befurakodás eszközeként kívánta használni őket. Eredményes felderítő munkát ebben az esetben csak olyan ügynökség telepítésével lehetett elérni, melynek szocializációja és kvalitásai lehetővé tették a *célobjektumba* való problémamentes integrációt.³⁶⁵ Az államvédelmi munka hatékonyságát az jelezte, ha a büntetőeljárás kezdeményezése helyett azt eredményezi az állambiztonsági szervek munkája, hogy megelőző, akadályozó, bomlasztó célú intézkedéseik nyomán válik politikailag indifferenssé a helyzet. Ebben a játszmában a bűnvádi eljárás az államvédelmi munka szempontjainak volt alárendelve. A gyanúsítottak kihallgatása – még ha voltak is rájuk nézve terhelő adatok – nem elsősorban vád alá helyezésüket, sokkal inkább operatív helyzetek létrehozását célozta; a vizsgálati munka ugyanakkor lehetőséget adott felderítő, *operatív pozíciókat erősítő* adatok szerzésére, melyek aztán a további operatív munka alapját képezték. A vizsgálatot megelőző operatív szakasz intézkedései – a „kit hogyan tudunk elítélni” helyett – már egyértelműen a „kit hogyan tudunk beszervezni” kérdése köré csoportosultak. A *tippkutatás* során alkalmatlannak találtak további sorsa pedig a koncepciók perek megszokott sémája szerint alakult.

Az állambiztonsági fürkészés megváltozott természete az egyes részfeladatok megoldásában egészen egzakt módon kitapintható. Az „államvédelmi operatív hálózati munka” minisztériumon belüli megerősödése a jezsuitákra nézve a represszió változatos formáiban realizálódott.

³⁶⁴ Izsák, 1998, 48. dokumentum, 265–266; valamint Kajári–S. Varga, 2001, I. kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések. A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. augusztus 25-ei; szeptember 8-ai és szeptember 22-ei kollégiumi ülése. 86–237.

³⁶⁵ A Komintern nyugat-európai ágenseinek 1929-es lebukását követően a moszkvai hírszerzés sikerrel építette ki a kémkedésnek azt a módozatát, melynek lényege az volt, hogy az adott célország megbecsült polgárait szemelték ki és szervezték be a Szovjetunióval való együttműködésre. (Lásd pl. a „Chambridge-i ötök” esetét.) Makrotörténeti kontextusban felmerül a kérdés, hogy két és fél évtizeddel később, az ilyen jellegű beépülések szorgalmazása – és itt értelemszerűen nemcsak Magyarországról van szó –, mennyiben segítette, illetve készítette elő a Kremlbeli kusza hatalmi harcból győztesként kikerülő Hruscsov 1955-ös külpolitikai offenzíváját. Nem tűnik légből kapottnak, hogy a genfi „mosolyözönt” (Charles Gati kifejezése) és a „békés egymás mellett élés” hangoztatását masszív titkosszolgálati munkából fakadó információs hendi kepe is „megsegítette”.

4. 3. 2. A jezsuita rend „átfogásának” kísérlete

P. Pálos Antal letartóztatása és elítélése annak az összetett belügyi operációnak a része (*mellékszála*), melynek kronológiai kereteit az egyesített Belügyminisztérium 1953 szeptemberében megfogalmazott munkaterveinek a szerzetesrendek „vonalára” installálása (1954. június) és P. Kollár Ferenc államvédelemmel kötött megállapodása (1956. július 13.) jelölik ki. Az akció a rend működésének szétzilálására, mindenekelőtt ügynökséggel való átfogására, a rend vatikáni központjába és a belgiumi jezsuita emigrációba való beépülésre irányult.

A BM IV. osztálya 1953 szeptembere óta folytatott ügynöki bizalmas nyomozást a bencés és a jezsuita rend Vatikánhoz fűződő titkos kapcsolatának felderítésére.³⁶⁶ A feldolgozás 1954. június 3-án ért minőségileg új szakaszba, amikor vizsgálati és hálózati adatok alapján titkosan előállították és beszervezték Jámbor Mike bencés szerzetest, akit azzal gyanúsítottak, hogy a rend részéről kapcsolatban állt a rend vatikáni központjával.³⁶⁷ Kihallgatásakor Jámbor vallomást tett arról, hogy P. Pálos Antallal együtt huzamosabb ideje foglalkozott a titkos missziós szervezet megszervezésének gondolatával, melyet jóváhagyásra a Vatikánhoz akartak felterjeszteni.³⁶⁸ P. Jámbor vallomása kiindulópontját jelentette a jezsuitákkal és bencésekkel szemben egyidejűleg megindított állambiztonsági intézkedéssorozatnak.

A konkrét lépéseket Rajnai Sándor osztályvezető 1954. június 23-án készített operatív terve határozta meg. Ez akutan a titkos egyházi tervezet Magyarországról való kijuttatásának megakadályozását és a bencés rend római központhoz fűződő csatornájának átfogását célozta; perspektivikus lehetőségként pedig az „ellenséges tevékenységet kifejtő jezsuita rend működésének hálózati és vizsgálati úton történő mély felderítésére” látott esélyt. Maximális igényként Rajnai „az esetleges őrizetbe vételekkel egyidejűleg kb. két jezsuita vezető beszervezését” jelölte ki, „akik közül az egyik esélyes, hogy a Vatikán a rend további vezetésével bízza meg.”³⁶⁹

³⁶⁶ Az 1953 júliusától átalakuló BM államvédelmi osztályai közül a IV. számú feladatköre volt a belső reakció elhárítása, a „klerikális reakcióval” a 3. alosztály foglalkozott. Vörös, 2009, 9.

³⁶⁷ Hogy Jámbor Mikét „Tóth” fedőnéven 1954. június 3-án beszervezték, erről Rajnai Sándor augusztus 11-i jelentése számol be. ABTL 3. 2. 1. Bt-1091. „Perry Ralph”. Jelentés (1954. augusztus 11.). 19. Sem beszerzési, sem munkadossziéja nem került elő. Lehetséges, hogy Jámbort vallomástétele kapcsán, a terhelő adatok birtokában bírták együttműködésre – ezért nem vonták eljárás alá –; a kapcsolat pedig csak az ebben az ügyben adott vallomására korlátozódott.

³⁶⁸ ABTL 3. 2. 1. Bt-1091. „Perry Ralph”. Jelentés (1954. augusztus 11.). 20.

³⁶⁹ ABTL 3. 2. 1. Bt-1091. „Perry Ralph”. Jelentés (1954. június 23.). 8.

P. Pálos Antal őrizetbe vételére június 30-án került sor. „1954. június 30-án előállítottuk Pálos Antal foglalkozás nélküli, budapesti lakost, az illegális jezsuita rend vezetőjét.”³⁷¹ „Előállításával egyidejűleg illegális lakhelyein házkutatásokat tartottunk, amelynek során több fontos – a rend ellenséges tevékenységét bizonyító – dokumentum került birtokunkba.”³⁷² „Pálos Antal [...] felderítő vallomást adott és alátámasztotta eddigi adatainkat mely szerint a jezsuita rend széleskörű hírszerző-, ellenforradalmi, bomlasztó tevékenységet fejt ki Magyarországon.”³⁷³

P. Pálos letartóztatásától függetlenül, kihallgatásai révén újabb információkhoz jutva a rend „dezorganizálására” irányuló operatív lépések több irányban folytatódtak. Július 3-án az államvédelem titkosan előállította és beszervezte Lukács László laikus szerzetest, a rend római összekötőjét.³⁷⁴ Kihallgatása során Lukács „bevallotta, hogy legutóbb Pálos Antaltól 1954. június 26-án kapott levelet továbbításra, amelyet az olasz kultúrintézet portási lakásában lévő szekrényben őriz. Annak átadását Gavoldi részére július közepén tervezte, miután a továbbításra Gavoldi részéről csak akkor lesz lehetőség. (Gavoldi szabadságra utazik haza Olaszországba.) Beszervezése révén a Pálos által készített tervezet eredeti példánya birtokunkba került. Lukács beszervezése révén sikerült átfogni a magyarországi illegális jezsuita rendnek a római központhoz fűződő titkos kapcsolatát. Operatív ellenőrzés alá vonhatók a rend részéről Rómába irányuló híryanagok, valamint a Vatikánból a rendhez érkező titkos utasítások.”³⁷⁵

Augusztus 11-én a „jezsuita rend ellenséges tevékenységének megakadályozása, tevékenységüknek teljes felderítése érdekében” Rajnai javasolta P. Süle Géza, P. Petrich

³⁷¹ ABTL 3. 2. 1. Bt-1091. „Perry Ralph”. Jelentés (1954. július 1.).

³⁷² ABTL 3. 2. 1. Bt-1091. „Perry Ralph”. (Jelentés 1954. augusztus 11.)

³⁷³ ÁBTL 3. 1. 5 O-13405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. A „klerikális reakció ellen harcoló alosztály évi beszámolója”. (1954. december 10.)

³⁷⁴ ABTL 3. 2. 1. Bt-1091. „Perry Ralph”. Jelentés (1954. augusztus 11.). Lukács Lászlót 6-os kartonja szerint 1954. július 4-én szervezték be. Fedőneve „Kovács János” lett. Munkadossziéja eddig nem került elő, és mivel a későbbi jezsuita vonatkozású ügyekben sehol sem szerepel informátorként, minden jel szerint, Jámbor Mikéhez hasonlóan Lukács „ügynöki” tevékenysége is csak arra terjedt ki, hogy a missziós tervezetet átadta az államvédelemnek. A dekonspiráció elkerülése érdekében a kihallgatások során P. Pálosnak a Lukácstól megszerzett eredeti dokumentumot nem mutatták meg, bűnjelként annak Bernáth Kálmán lakásán lefoglalt másolatát használták. BFL XXV. 4. f. 005006/1955. Jegyzőkönyv Pálos Antal kihallgatásáról (1954. augusztus 4.). 71.

³⁷⁵ ABTL 3. 2. 1. Bt-1091. „Perry Ralph”. Jelentés. (1954. augusztus 11.)

Antal, P. Kollár Ferenc, P. Luzsénszky Alfonz, P. Palánkai Tibor és P. Faragó László őrizetbe vételét.³⁷⁶ A tervbe vett – egyelőre nem engedélyezett – őrizetbe vételek fedésül szolgáltak volna további beszerzésekre és a belgiumi jezsuita emigrációba való beépülésre.³⁷⁷

„A belgiumi jezsuita emigrációba való beépülésre tervbe vettük »Nagy István« fedőnevű ügynök előkészítését a kinti munkára. »Nagy István« fedőnevű ügynökünk a jezsuita rend ellenséges tevékenységének felderítése érdekében végez ügynöki munkát. »Nagy István« alkalmas arra, hogy megfelelően kidolgozott kombináció alapján bejuttassuk az emigrációba. »Nagy István« kellő hírszerző lehetőséggel rendelkezik a belgiumi jezsuita emigráció felé, főleg jó lehetőségei vannak Reisz Elemér tartományfőnök felé. »Nagy István« 1949–50-ben Reisz Elemér mellett mint titkár működött az un. kongregációs ügyek vonalán, így kettőjük között eléggé bizalmas kapcsolat alakult ki.

A jezsuita rend római központjában folytatandó hírszerző munkára tervbe vettük Vác Jenő jezsuita szerzetes külföldre való kidobását. Vác Jenő a rend római központjában megfelelő összeköttetésekkel rendelkezik. Egyoldalú hálózati jelentések szerint Vác Jenő 1949-ben tért vissza Magyarországra és a Rómában töltött ideje alatt részt vett a magyarországi helyzettel foglalkozó megbeszéléseken. Vác Jenő előkészítése külföldre való kidobásra, a tervbe vett jezsuita vezetők őrizetbe vételével volt összekötve. Mivel az őrizetbe vételek nem nyertek engedélyezést, Vác Jenő előkészítése nem történt meg” – összegezte az év vonatkozó eseményeit Földes György államvédelmi százados, a BM IV/5 alosztályának vezetője.

A „csoportvezetők” ügyének P. Pálos ügyétől való elkülönítéséről 1954. november 13-án határozott Rajos Pál államvédelmi hadnagy, „további kivizsgálás céljából”.³⁷⁸

A jezsuitákkal kapcsolatos ügyek koordinálását 1954 végétől Sarkadi Mátyás államvédelmi hadnagy vette át. A dokumentumok szerint Sarkadi 1955. április 6-án rendelte el újra a rendi előjárók előzetes letartóztatását, de az erre vonatkozó határozatot –

³⁷⁶ ABTL 3. 2. 1. Bt-1091. „Perry Ralph”. Jelentés (1954. augusztus 11.). 25.

³⁷⁷ ÁBTL 3. 1. 5 O–13405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. A klerikális reakció ellen harcoló alosztály évi beszámolója (1954. december 10.). 104. P. Vác Jenő 1948 nyarán, Rómában ismerkedett meg Felix Morlion, francia dominikánus pappal, aki a Centro Italiano Pro Deo (CIP) elnevezésű katolikus hírszolgálati iroda vezetője volt. P. Vác letartóztatásakor azt vallotta, hogy Morlionnal megegyeztek, hogy ő, lehetőség szerint írni fog a magyarországi egyház életéről. ÁBTL 3. 1. 9. V–129284/3. Tamás János és társai. Vác Jenő kézírásos vallomása. 45–46.

³⁷⁸ BFL XXV. 4. f. 005006/1955.

bár osztályvezetője, Rajnai egyetértőleg szignózta – a Legfőbb Ügyész és a belügyminiszter csak augusztus végén hagyta jóvá.³⁷⁹ A dokumentumok alapján megállapítható, hogy az államvédelem logisztikai alulvezéreltsége miatt volt képtelen a felgyülemlett ügyek „realizálására”.

„Az illegálisan működő magyarországi jezsuita rend Vatikánhoz fűződő titkos kapcsolatának felderítésére és dokumentálására, valamint ellenforradalmi szervezeti felépítésére és dokumentálására tervbe vettük az illegális szerzetesrend vezetőinek őrizetbevételét. A 6 hónapos terv időszaka során ellenséges tevékenységekre újabb dokumentumokat szereztünk be, hálózati úton megállapítottuk Pálos Antal őrizetbe vétele után, kik irányítják illegálisan a titkos jezsuita rend-szervezetet. Javaslatot tettünk összefoglaló formájában a szervezet 7 vezetőjének őrizetbe vételére, valamint az őrizetbe vétel fedése mellett »Nagy István« fedőnevű ügynök hírszerző munkára való felhasználására a jezsuita emigrációba. Javaslatot 1955 júniusában jóváhagyták. Mindszenty elhelyezése miatt az őrizetbe vétel végrehajtására nem került sor.»³⁸⁰

Az 1955 márciusában végrehajtott resztalinizációs fordulat a Belügyminisztérium munkájában is tükröződött. Az „új szakasz” politikáját nehezen akceptáló államvédelem a visszakeményedő pártvonal által saját identitását is egyértelműsítette.³⁸¹ Az ellenség „elszemtelenedését” a most már „liberálisnak”, „jobboldalinak” bélyegzett politika következményének vélelmezve, az államvédelem újra teljes magabiztossággal léphetett fel a rendszeridegennek tekintett közösségekkel szemben. Az MDP Központi Vezetőségének Titkársága 1955. július 11-én határozatot hozott az Állami Egyházügyi Hivatal munkájának megjavítására és az egyház reakciós tevékenységének visszaszorítására.³⁸² A határozat 3. pontjának megállapítása szerint: „Különös figyelmet kell fordítani és a legrövidebb időn belül felszámolni az illegális egyházi szertartásokat, valamint az

³⁷⁹ ÁBTL 3. 1. 9. V–129284/2. Tamás János és társai. 102–103.

³⁸⁰ ÁBTL 3. 1. 5 O–13405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. A klerikális reakció ellen harcoló alosztály 6 hónapos beszámolója (1955. július 28.). 145. A Politikai Bizottság 1955. július 7-én hozott határozatot Mindszenty József büntetés megszakításának engedélyezéséről. A határozat a „hejcei egyházi objektumban” „államvédelmi őrizet mellett” történő elhelyezésre tett javaslatot, Mindszentyt végül Püspökszentlászlóra vitték, majd innét rövidesen Felsőpeténybe. Utóbbi helyen 1956 október végéig tartották fogva. A témáról lásd Balogh Margit: *Mindszenty József*. Bp., 2002. 263–267.

³⁸¹ Az MDP KV Politikai Bizottsága 1955. március 24-i ülésén foglalkozott az államvédelmi munkával. A határozat írásos dokumentuma a Magyar Országos Levéltár őrzésében lévő iratanyagban nem található meg.

³⁸² A dokumentumot közli: Balogh Margit – Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon (1790-2005). II.* (História könyvtár–Okmánytárak 2.) Bp., 2005. 208. dokumentum.

illegálisan működő szerzetesrendeket”. A széleskörű operatív felderítő munka eredményeinek realizálása ebben a helyzetben a „szerv” rendszerszolgá-hűségét is demonstrálta.

A jezsuiták ügyében a politikai rendőrség 1955 augusztusában kapott zöld utat. A realizálás érdekében az alosztály operatív tisztjeinek java részét mozgósította. „Az illegális jezsuita rend aknamunkájának megbénítása és dezorganizálása céljából” augusztus 8-án Sarkadi Mátyás készített operatív tervet, mely az előző évben elmaradt intézkedések aprólékos végrehajtása érdekében az államvédelmi munka szinte teljes eszköztárát bevetette.³⁸³ Az egy időben futtatott operatív kombinációk szoros együttműködést igényeltek a Vizsgálati Főosztály és a hírszerzéssel foglalkozó osztály illetékes kádereivel.

Az „illegális jezsuita rend vezetőinek ügyében” 1955. augusztus 19-én kelt vizsgálati tervet Gerő Tamás államvédelmi őrnagy, a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályának osztályvezetője és Németh József államvédelmi főhadnagy jegyezte.³⁸⁴ A terv, mely lényegében P. Pálos Antal vizsgálatának megállapításait szajkózta, augusztus 23-án P. Süle József, P. Petrich Antal, P. Luzsénszky Alfonz és P. Palánkai Tibor; augusztus 24-én pedig Dr. Gervai Vilma és Gulyás Gyuláné előzetes letartóztatását javasolta. A velük kapcsolatos vizsgálat feladata a lényegében már tisztázott rendi tevékenység további pontosítása, illetve a P. Pálos által eltitkolt tartományfőnök kilétének megállapítása volt. A vizsgálati terv elkészültével egy időben a BM. IV. Osztályának részéről Radványi Kálmán államvédelmi őrnagy referált Piros László belügyminiszternek a „katolikus egyház ellenséges tevékenységéről”, jezsuita vonatkozásában őrizetbe vételekre téve javaslatot.³⁸⁵ A jelentés – miután az állam és egyház aktuális kapcsolatának geneziséjét feltárta – a szükségesnek ítélt intézkedéseket, az egyházi tevékenységet sajátos hermeneutikával értelmezve, lényegében az államvédelem eszköztárszerének projektálásával indokolta.

„Az illegális rend tevékenységét Jansenc [sic!] római generálistól és Reisz Elemértől, a jezsuita emigráció tartományfőnökétől kapott utasítások alapján irányítják. Az illegálisan újjászervezett rendi vezetőség a budapesti olasz és belga követség közvetítésével rendszeresen juttatott ki híryanagot a magyar egyház helyzetéről, a rend

³⁸³ A teljesség igénye nélkül: nyílt-és titkos őrizetbe vételek; nyílt-és titkos házkutatások; külső figyelés; környezettanulmányok készítése; „felkutató beszerzések”; fogdahálózat alkalmazása; lehallgatási technika... ÁBTL 3. 1. 9. V-129284/1. Tamás János és társai. Jelentés (1955. augusztus 8.). 15–19.

³⁸⁴ ÁBTL 3. 1. 9. V-129284/2. Tamás János és társai. 20–27.

³⁸⁵ ÁBTL 3. 1. 5. O-13405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. Jelentés (1955. augusztus 19.). 126.

tevékenységéről és tagjairól. A híryanagyokban javaslatot tettek a magyar katolikus egyház illegális tevékenységére vonatkozóan. A rend vatikáni központja ugyanezen az úton dollár-összegben anyagi juttatást küldött a rend részére. A dollár-összeg nem törvényes úton történő beérkezésével és beváltásával a rend tagjai valutáris bűncselekményeket is követtek el.

Az illegális rend vezetősége a jelenlegi egyházi hierarchiától független olyan új illegális lehetőség megteremtésére törekszenek, amelyek ellenforradalmi aknamunka nagyobb aktivitását és titkosságát biztosítja. Ennek érdekében dolgozták ki és kívánták a Vatikánban jóváhagyatni a titkos egyházi tervezetet a »magyar egyházi hierarchiától független, a Vatikán utasítása alapján működő szervezet létrehozását, élén a Vatikán által jóváhagyott és kinevezett titkos püspökkel«. A rend vezetősége a tervezetet az olasz követség útján akarta kijuttatni, melyet megakadályoztunk és hálózati úton megszereztünk.

A fentiek érdekében, az erre kinevezett rendtagok útján titkos rendi utánpótlásuk biztosítása érdekében illegális ifjúsági csoportokat szerveztek. Ugyancsak az új illegális lehetőség megteremtését célozza, aktív ellenforradalmi tevékenység kifejtésére az ún. vatikánhű papok elnevezésű sejtszerű csoport szervezése világi papok köréből. E csoport megszervezésének célja: »A rendszerrel szembenálló ellenséges papokat ebben a meggyőződésükben megerősítsék, fokozzák ellenforradalmi tevékenységüket.«.

Piros László belügyminiszter a jelentést a következő kiegészítéssel hagyta jóvá:

„3./ Felderíteni és megakadályozni a papok működése alatt működő ifjúsági énekkar stb. címén működő illegális tevékenységet.

4./ Bomlasztó munkát kell végezni főleg ifjúsági, klérus által irányított szervezkedés csoportosulás területén. (mindenkit nem vehetünk őrizetbe)

5./ Az SZU. És a népi demokráciák felé való elg. [ellenséges – B.G.] kapcsolat, munka felderítése jezsuiták stb. részéről.

6./ Intézkedést kidolgozni a jezsuita ügynökség útján felderített külföldi csatornák (olasz, belga) átfogására felhasználására. (mi van a Gavoldi féle beszervezési tervvel?) Meg kell azt is csinálni, hogy esetleg a belga követségről irat kiemelés útján szerezzünk adatokat. (belga vonal)

7./ Vatikán felé mennyi idő alatt hány ügynököt küldünk. Soltész (?) ügy e célból megnézni.

8./ M. országon belül ügynöki úton felderíteni a Vatikán itteni illeg. központját.

Általában: E terv helyesen tartalmazza az elg. tevékenység megszakítására irányuló intézkedéseket, de jobban ki kell dolgozni a célt, a perspektívát – és ezzel kapcsolatban perspektivikus ügynöki munka feladatait.

9./ *Mindszenti [sic!] kérdésben is vannak komoly feladatok (védelme, [olvashatatlan – B.G.] az elg. ha nem vigyázunk).*”³⁸⁶

„E terv helyesen tartalmazza az elg. [ellenséges] tevékenység megszakítására irányuló intézkedéseket, de jobban ki kell dolgozni a célt a perspektívát – és ezzel kapcsolatban a perspektivikus ügynöki munka feladatait.”

Az intézkedési tervnek megfelelően augusztus 24-én megkezdődött a jezsuita rend vezetőinek letartóztatása. Az eredeti, augusztus 8-i tervvel ellentétben azonban, mivel szervezésre alkalmatlannak találtattak, a vizsgálati főosztálynak átadott rendtagok száma egyre nőtt.³⁸⁷

Az államvédelem mindenhatóságát megkérdőjelezi, hogy P. Tamás János – a rend provinciálisa – csak P. Faragó László vallomását követően került a vizsgálók fókuszába. Őt szeptember 1-én tartóztatták le, amikor rendtársai letartóztatásáról értesülve, tudva, hogy előbb-utóbb ő is sorra kerül, éppen önként akart jelentkezni a rendőrségen.³⁸⁸ P. Tamás utódjául P. Bálint Józsefet, illetve az ő akadályoztatása esetére P. Bogyó Györgyöt nevezte meg, ez azonban nem jutott az érintettek tudomására.

4. 3. 3. A „dialógus egy bizonyos formája”

A tárgyalt időszak intézkedéssorozatát – mint említettük – P. Kollár Ferenc és az állambiztonság „megállapodása” zárja.³⁸⁹ P. Kollár szervezését a már említett augusztus 8-i intézkedési terv javasolta. Neve ettől kezdve nem merül fel az eljárás alá vont személyek között. Minden valószínűség szerint ekkor született meg közte és az ÁVH között az a dokumentált alku, melyet 1956. július 13-án írásban is rögzítettek.³⁹⁰ A megállapodás értelmében P. Kollár a rend további működése érdekében *rendfenntartó* feladatra vállalkozott, nevezetesen arra, hogy a Társaság tagjait távol tartja olyan

³⁸⁶ ÁBTL 3. 1. 5 O–13405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. Jelentés (1955. augusztus 19.). 132.

³⁸⁷ P. Faragó László és a „lefüggönyözött gépkocsival” „konspirált villába” szállított P. Vác Jenő esetében a „szervezési beszélgetés” nem hozott eredményt. ÁBTL 3. 1. 9. V–129284/3. Tamás János és társai. Jelentés az illegális jezsuita rend vezetőinek letartóztatásáról (1955. augusztus 26.) 205; Uo. Feljegyzés (1955. szeptember 2.). Vö: Vác Jenő: *Vallomásom a szétszórás évei alatt megéltekről*. In: Szabó Ferenc S.J. (szerk.): *Üldözött jezsuiták vallomásai*. (Anima Una 8.) Bp., 1995. 118–119.

³⁸⁸ ÁBTL 3. 1. 9. V–129284/5. Tamás János és társai. Jelentés. (1955. szeptember 2.) Vö: Hetényi, 2002, 345.

³⁸⁹ P. Kollár formális szervezéséről – ha volt ilyen – nem került elő dosszié, mint ahogy 6-os kartonja és munkadossziéja sincs. Az összefoglalókból tudható, hogy ettől kezdve „Bognár Péter” fedőnévvel illették.

³⁹⁰ A „megállapodás” szövegét P. Pálos Antal közli visszaemlékezésében, a forráshely megjelölése nélkül. Pálos, 1992, 86–87.

cselekményektől, melyeket az államvédelem saját kompetenciájába tartozóknak vélt.³⁹¹ Ennek első lépéseként, mivel a letartóztatott provinciális által kinevezett utód különböző okok miatt nem értesült kinevezéséről, P. Kollár – minden bizonnyal az állambiztonság tudtával, ha nem annak kezdeményezésére (lásd Rajnai Sándor 1954. június 23-i operatív tervét!) – 1956 januárjában a belga követségen keresztül jelezte Rómának a hivatali hiátust: „a tanácsosok közül én egyedül maradtam szabadon”, és azt is, hogy ezért átvette a provincia vezetését. Erre – jóval később – Rómából az a válasz érkezett, hogy az legyen az előljáró, aki eddig volt.³⁹² P. Kollár rendfőnöki kinevezésének elősegítésével az államvédelem arra látott lehetőséget, hogy a vezetők nagy részétől megfosztott rend irányítását rajta keresztül kézben tartsa. Feladata az lett volna, hogy mint a rend vezetője, tájékoztatást adjon „a rend tagjainak illegális tevékenységéről és közreműködjön bomlasztási tervünk végrehajtásában.”³⁹³

P. Kollár a hozzá fűzött reményeket nem váltotta be. Hamarosan kiderült, hogy az együttműködést a rend működésének elősegítése érdekében vállalta. Megvezettségének stációit az államvédelem így összegezte: „*Beszervezését rövidesen írásban jelentette Rómába. Jansens [sic!] generálistól kapott helyeslő válaszát megtárgyalta tanácsadóival*³⁹⁵ (Süle Gézával, Mócsy Imrével, Rózsa Elemérrel, Bálint Józseffel) is, és arra a következtetésre jutottak, hogy az állambiztonsági szervekkel való együttműködés az óvintézkedések betartásával továbbra is járható út, és feltétlenül hasznos a rend további működése szempontjából.”³⁹⁶ „Soha olyan adatot nem adott, ami valamilyen formában

³⁹¹ A P. Kollár és Sarkadi Mátyás között lezajlott lehetséges beszélgetésről P. Pálos számol be: „Arra a meggyőződésre jutottunk, hogy ez így nem mehet tovább. A provinciálisok sorra ide kerülnek. Megmondom magának: az a tervünk, hogy az utódját behozzuk, és közösen megbeszéljük, hogy mit lehet, és mit nem.” Pálos, 1992, 85.

³⁹² Pálos, 1992, 84. „Beszervezése után röviddel megérkezett Rómából a rend generálisától tartományfőnöki kinevezése.” ÁBTL 3. 1. 9. V–151900/7. Rózsa Elemér és társai. Összefoglaló jelentés (1961. december 27.). 32.

³⁹³ ÁBTL 3. 1. 9. V–151900/7. Rózsa Elemér és társai. Összefoglaló jelentés (1961. december 27.) 32.

³⁹⁵ „Az ellenforradalmi események idején a kapcsolatot több vezető jezsuita előtt dekonspirálta. Ettől kezdve egyre több adat került birtokukba árulásáról, olyan jelzésekről, hogy az együttműködést már kezdettől fogva a jezsuiták ellenséges cselekményének leplezésére használja fel.” ÁBTL 811. Csillag–Tóth, 1965,

³⁹⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V–151900/7. Rózsa Elemér és társai. Összefoglaló jelentés (1961. december 27.) 32. A meghökkentő fordulatok valóságát közvetett módon P. Pálos monográfiája és a későbbi események is igazolják. P. Kollár legitimitásának tisztázására P. Pálos így emlékszik³⁹⁶: „P. Kollár szükségesnek tartotta jogi helyzetének tisztázását, ezért P. Rózsa lakására egy kibővített tanácskozást hívott össze, [1956. október végén, amikor valamennyi rendtag szabadult. P. Kollár minden bizonnyal itt „dekonspirálta” magát – B.G.],

kompromittálhatta volna társait, vagy a Jezsuita Rendet” – értékelték „ügynöki” munkáját a rendszer alkonyán.³⁹⁷

A kapcsolat felvételét a két fél részéről természetesen egymással ellentétes érdekek motiválták. Az államvédelem a rend bomlasztása érdekében, P. Kollár pedig minden jel szerint felelősség-etikai megfontolások alapján hajlott az együttműködésre. A kialakított viszony a játékelméletben „nullaeredményű játéknak” nevezett kölcsönhatáshoz volt hasonlatos, vagyis amit az egyik játékos veszít, azt nyeri a másik. A lényeg, hogy analízise révén az ellenfél hamis következtetésekre vezető adatokat kapjon, és ezáltal a konfliktushelyzet egyoldalú vezetése biztosítva legyen.

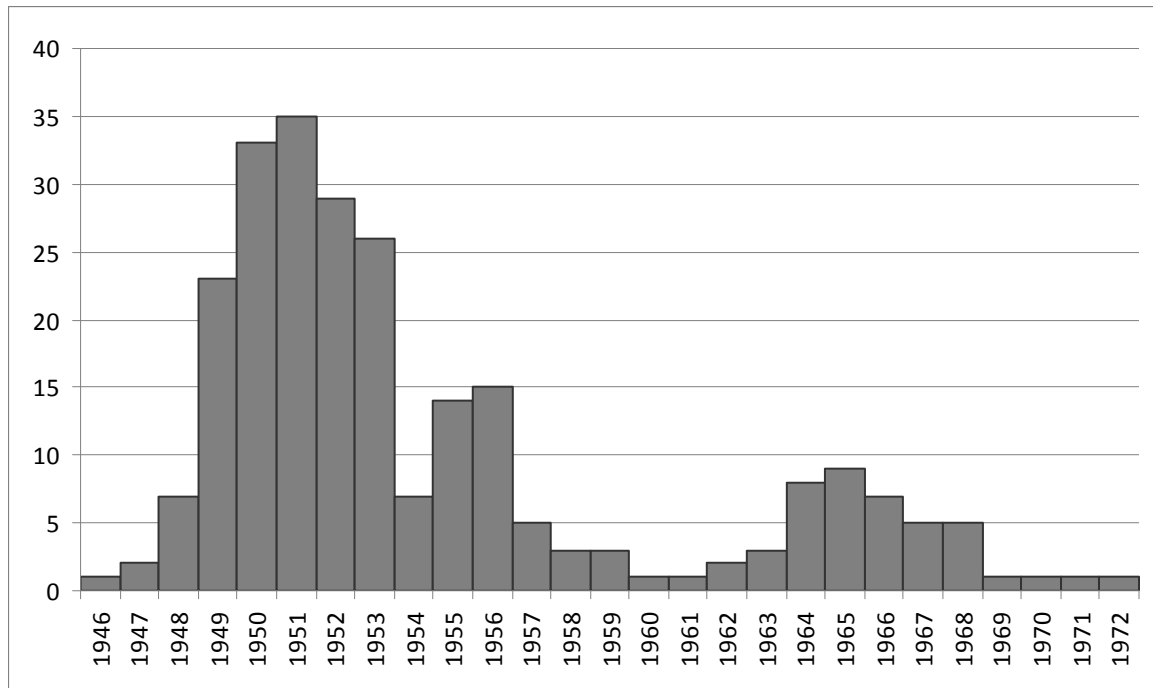
Személyi vonatkozásban P. Kollárnak az együttműködésből egyetlen, ám nem csekély előnye származott: elkerülte az ő esetében minden bizonnyal hosszú börtönbüntetést. A motiváltság azonban ennél jóval összetettebbnek tűnik. *„Mielőtt bármily tárgyalásba fogtam volna, még azt sem tudtam, mi fog történni, valami egészen mély ösztönzés ragadott meg, hogy eszköz legyek az Úristen kezében. Mikor lehetőség nyílt tárgyalásra és modus vivendi biztosítására, olyan belső sürgetés fogott el, hogy ellenállni, úgy éreztem, nem lett volna helyes. Ha kétségem volt, hogy nem szubjektív elem irányított-e, lelki tanácsadóim a leghatározottabban utasítottak, hogy igenis folytatni kell a tárgyalásokat*” – írta P. Kollár rendtársának, P. Mócsy Imrének bő két évtizeddel az események után.³⁹⁸ P. Tamás János letartóztatásával a kommunista hatalomátvételt követő hetedik évben már a rendtartomány negyedik provinciálisa került börtönbe, a csoportvezetők letartóztatása pedig lényegében „lefejezte” a rendet, kétségessé téve a közösség életének bármiféle további összehangolt működését.

amelyen részt vettek: P. Csávossy, Kerkai, Mócsy, Pálos, Petruch, Rózsa és természetesen a két érintett fél, P. Kollár és P. Bálint. Neves egyházjogászunk, P. Petruch eleinte vitatta P. Kollár kinevezésének érvényességét, de miután P. Kollár megmutatta a Rómából kapott levél másolatát, megnyugodott, és fölkérte P. Bálintot, hogy mindenféle jogbizonytalanság kizárása céljából ő, aki bár hatalmát nem gyakorolta, mégis törvényszerűen provinciális volt, most nevezze ki P. Kollárt provinciálissá.” Pálos, 1992, 85.

³⁹⁷ ABTL A–1364/3. Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc (1949–1953) III. 1984. Mindennek ellenére a kapcsolat – mint *dezinformációs játszma* – a kádári restauráció-konzolidáció időszakában is érvényben maradni látszott. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a rendtagok egy része – óvatos vonalvezetése és az államvédelmi szervekkel tartott, rendtársai előtt nem titkolt kapcsolata miatt – bizalmatlan volt vele szemben. Legálitásának tisztázására vizitátort is kértek, aki megerősítette őt. Lásd erről

³⁹⁸ Mócsy, 1989, 111.

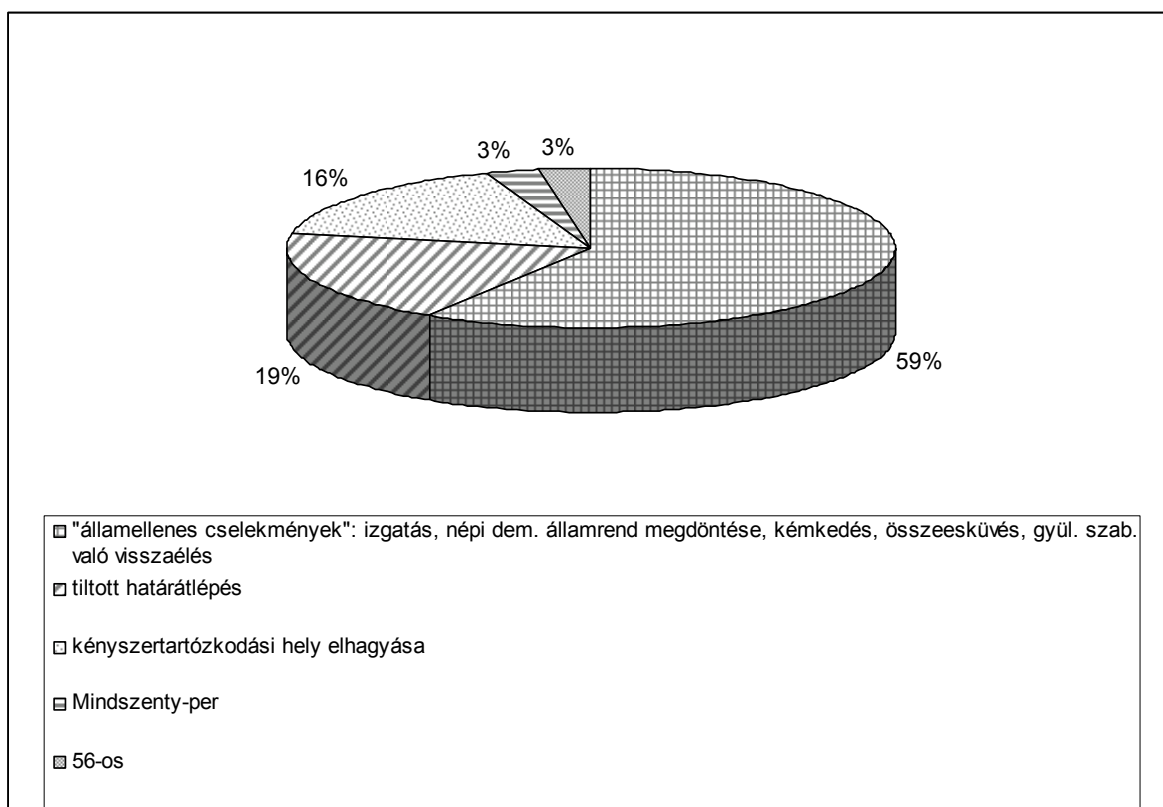
**Börtönbüntetésüket töltő, ill. internált rendtagok az 1946-1972 közötti időszakban
(fő/év)**

A rend működésének állambiztonsági tükre a diszperziót első másfél évtizedéről a következőképpen tudósított: „A jezsuitákat a rendtartomány feloszlása óta állandó ellenőrzés alatt tartották szerveink és több realizálást hajtottak végre soraikból. A rend tagjainak tekintélyes részét kellett az elmúlt másfél évtized alatt bíróság elé állítani, közbiztonsági őrizetbe venni vagy más módon eljárás alá vonni. Felelősségre vonásuk alapja kizárólag államelleni büntett volt, súlyal szervezkedés és izgatás. Feloszlásuk utáni első években pl. egymás után kellett őrizetbe vennünk a mindenkori tartományfőnököt, szervezkedés kezdeményezése miatt.”³⁹⁹

³⁹⁹ A jelszó: „Alles in ordnung” – A jezsuita államellenes összeesküvés operatív feldolgozásának és vizsgálatának tapasztalatai. BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség 1965. (Írták: Csillag György r. örgy., és dr. Tóth Imre r. örgy.) ÁBTL Módszertani gyűjtemény – 811. 28.

A jezsuiták elítélésének/internálásának jogcímei

Ebben a helyzetben az elérendő cél már nem a „modus vivendi” keresése, hanem a túlélés ösztöne által vezérelt „modus non moriendi” elérése volt. P. Kollár ezért – amint ő gondolta, a provincia érdekében – szakított elődei intranszignens hozzáállásával, igyekezett előjárói megbízatását legalizálni, és kialakítani a dialógusnak egy bizonyos formáját. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy bár a „legális” egyház állami felügyeletét hivatalosan az Állami Egyházügyi Hivatal gyakorolta, a tárgyalt korszak egyházpolitikájának funkcionális celebrálásában sokkal inkább a politikai rendőrség szempontjai domináltak. A Hivatal egyes részfeladatait az államvédelem fedőszerveként látta el. További kutatást igényel annak tisztázása, hogy a de jure illegális – pszeudointézményként mégis működő – jezsuita rend és a nem nyilvános szabályozás mellett, leplezett intézményi keretek között, titkos állománnyal a szublegális szférában ügködő politikai rendőrség P. Kollár személyén keresztül létrejövő kapcsolata, mint a „dialógusnak egy bizonyos formája”, mennyiben tekinthető e szublegális szféra tényezőinek hivatalos, az intézményesültség irányába ható kommunikációs kísérletének.

Röviden a kérdés az, hogy P. Kollár *hivatalból* tartotta-e a kapcsolatot a felosztatott szerzetesrendekkel „hivatalból” foglalkozó államvédelemmel?

4. 4. P. Pálos Antal koncepció pere

A fentiekben a politikai rendőrség működésének azokat az aspektusait igyekeztünk bemutatni, melyeken keresztül érzékelhetővé vált, hogy milyen eszközökkel és módszerekkel próbálta az általa paralel-konkurens „szolgálatként” definiált jezsuita rend működését ellehetetleníteni.⁴⁰⁰ A szerteágazó operatív tevékenység eredményei P. Pálos esetében a tartományfőnök büntetőperben való elmarasztalását (elsüllyesztését) szolgálták.

4. 4. 1. A vizsgálati szakasz

A korábban lefogott jezsuiták vallomásai, a házkutatások során talált iratok és a hálózati úton befutott információk birtokában a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályának beosztottjai széleskörűen dokumentálták a rend működésének majd minden aspektusát.⁴⁰¹ A kihallgatások a rend működésének és a rendi identifikáció dokumentumainak hűtlenséggé, szervezkedéssé és kémkedéssé erőltetett transzformációját szolgálták.

A beszerzett adatok alapján Pálos Antal előzetes letartóztatásáról Rigó Bertalan államvédelmi hadnagy a BM IV. Osztályának operatív beosztottja hozott határozatot Rajnai Sándor osztályvezető alezredes egyetértésével 1954. június 29-én. Az egyidejűleg kibocsátott – „bűnös tevékenység megszakítására” vonatkozó határozat szerint „Pálos Antal a BHÖ. 1. pontja 1. bekezdésében meghatározott népi demokratikus államrend elleni szervezkedés vezetésével, valamint a BHÖ. 37. pontjába ütköző kémkedés büntetével alaposan gyanúsítható”.⁴⁰²

Rajos Pál államvédelmi hadnagy, az ügy fővizsgálója által július 21-én elkészített vizsgálati terv a következő pontokat jelölte meg a vizsgálat tárgyául:⁴⁰³

„A./ Felderíteni kinek az utasítására, milyen feladattal irányította az illegális jezsuita szerzetesrendet.

⁴⁰⁰ Az állambiztonsági szervek jezsuita-képéről lásd bővebben Fejérdy András: *„Az államtitkárság legalább 70%-ban a jezsuita rend szemével lát és annak eszével gondolkodik.” A magyar állambiztonsági szervek képe a jezsuitákról.* In: Molnár Antal–Szilágyi Csaba–Zombori István (szerk.): *Historicus Societatis Jesu.* Szilas László Emlékkönyv. Bp., 2007.

⁴⁰¹ *„Közölték, hogy mindent tudnak, és valóban sokat tudtak”* – emlékezett P. Pálos Antal 40 év távlatából. Pálos, 1994, .

⁴⁰² ABTL 3. 1. 9. V–116819. Pálos Antal és társai.

⁴⁰³ ABTL 3. 1. 9. V–116819. Pálos Antal és társai. Vizsgálati terv Pálos Antal ügyében. (1954. július 21.)

B./ Felderíteni, kinek, milyen megbízatást adott a szervezkedés tagjai részére, [sic!] milyen volt a szervezeti felépítésük?

C./ Felderíteni, milyen külföldi szervezet részére, mikortól, milyen kémtevékenységet fejtett ki, kik vettek részt ellenséges tevékenységének folytatásában, kik tudtak róla?

D./ Felderíteni, milyen más tevékenységet fejtett ki a szervezkedés a kémkedésen kívül?"

A vizsgálati szakasz 1954. november 13-án zárult le.⁴⁰⁴ Rajos Pál, P. Pálos Antal házkutatási anyagának rendezéséről szóló határozatában a gyanúsított bűnösségét az alábbi dokumentumok alapján vélte bizonyítotttnak:

- 1.) 1. db. Kiss Károly névre kiállított bejelentőlap.
- 2.) 1. db. 1954. II. 11-én illegálisan Rómába küldött levél másolata.
- 3.) 1. db. latin és olasz nyelven írott levél, mely pápai felhatalmazást tartalmaz.
- 4.) 3. db. német nyelven írt levél, mely Van Gesteltől, a jezsuita rend asszisztensétől illegálisan érkezett.
- 5.) 1. db. az emigráns jezsuitákról készített katalógus.
- 6.) 1. db. levelezőlapra írott feljegyzés, mely Reisz Elemér nyugatra szökött jezsuitának titkosírással írott levélszövegét tartalmazza.
- 8.) 1. db. Gervay Vilma által írott végrendelet.
- 9.) 1. db. 1953. március 19-én Pálos által kiadott titkos körlevél.
- 10.) 1. db. 1954. II. 15-én Pálos által kiadott titkos körlevél.
- 11.) 3. db. külföldi folyóiratból készített, ellenséges hangú fordítás.
- 12.) 1. db. „Az imaapostolság szándékai az 1954-es évre” c. izgató sorokat tartalmazó írás.
- 14.) 1. db. „A jó emberek erkölcstelensége” c. ellenséges hangú tanulmány.
- 15.) 1. db. Royal gyártmányú P. 55900. számú táskairógép.
- 16.) 1. db. tervzetmásolat titkos egyházi misszió létesítéséről.
- 17.) 1. db. catalógus a magyarországi jezsuitákról, 1949-es kiadás.

⁴⁰⁴ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. 179.

4. 4. 2. A vádirat

A P. Pálos elleni vádiratot 1955. január 24-én az ügyben illetékes Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztálya főosztályvezető ügyésze, Bakos Pál és Szalay Sándor főosztályügyész készítette el a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályának vádirat-tervezete alapján.⁴⁰⁵

A vádirat a következő vádpontokat fogalmazta meg:

- „Demokratikus államrend elleni szervezkedés vezetésének büntette.” (BHÖ. 1. pont 1. bekezdés) „mert Budapesten 1951 óta a volt jezsuitákból álló illegális szervezkedést szervezte és vezette.”

- „Hűtlenség büntette” (BHÖ. 37. pont 1. bekezdés és a BHÖ. 38. pont 1. bekezdés második rendelkezése.) „Mint a szervezkedés vezetője illegálisan kapcsolatba lépett a Vatikánnal és a Belgiumban élő emigráns jezsuitákkal és részükre kémadatot szolgáltatott ki.”

- „Közokirat- hamisítás büntette” (BHÖ 144. pontja) „Budapesten 1950-ben hamis bejelentőlappal jelentkezett be és letartóztatásáig Kiss Károly fedőnév alatt élt, illetőleg 1954-ben személyi igazolványának elkészítésekor a hatósági szerveket félrevezette azzal, hogy a munkaviszonyaira vonatkozóan valótlan adatokat szolgáltatott.”

- „Devizagazdálkodás szabályait sértő büntett” (1950. évi 30. tvr. 57.§. b.) „1952-ben két alkalommal, összesen 10.700 forintot kapott illegálisan külföldről és azt a deviza hatóságoknak be nem jelentette.”

4. 4. 3. Az ítélet

A további eljárásra jogosult Budapesti Fővárosi Bíróság az ügyben 1955. február 2-án tartott előkészítő ülést.⁴⁰⁶ A zárt tanácskozáson a bíróság a vádiratot elfogadta. A tárgyaláson a vádat dr. Szalai Sándor képviselte, P. Pálost édesanyja meghatalmazásából dr. Holló Ottó védte. Tanúként Bali Györgyöt idézték meg, a bírói tanács elnöke dr. Jónás Béla volt. A vádirat felolvasása és P. Pálos részletes beismerő vallomása után – amely gyakorlatilag megegyezett a vizsgálat összefoglaló jegyzőkönyvében foglaltakkal – az ügyész a vádat fenntartva súlyos büntetést, dr. Holló Ottó méltányos ítéletet kért.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. II. kötet 4–6. A vádirat-tervezetet Rajos Pál jegyezte 1954. november 12-én. BFL XXV. 4. f. 005006/1955. 196–197.

⁴⁰⁶ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. II. kötet

⁴⁰⁷ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. II. kötet. Jegyzőkönyv a Pálos Antal ellen indított bűnügy tárgyalásáról.

P. Pálos az utolsó szó jogán elmondott beszédében cselekedetei motivációjául hitbéli meggyőződését hozta fel: „A vizsgálat során és itt a tárgyaláson is a ténykérdés érdekelte azokat, kik velem szemben álltak. Én ezt meg is értem. Hogy miért követtem el ezeket a dolgokat, erre csak azt tudom válaszolni, hogy mi nem vártuk a rendszerváltozást, ezt bizonyítja egész tevékenységem, mert ha közeli rendszerváltozást várok, akkor nem kellett volna ezeket tennem. Azért folytattam tevékenységemet, mert úgy láttam, hogy szükség van arra, hogy a katolikus egyházat és a hitet előmozdítsuk. Ezt nem csak a szép szavak miatt, hanem meggyőződésből mondom. Meg vagyok győződve arról, hogy akár tetszik, akár nem, a szocializmus vitorláit fújja előre a történelem szele. A szocializmussal nem álltam szemben, de nem tudtam magamévá tenni a dialektikus materializmusnak a vallásról szóló felfogását. Hiszek abban, hogy a materializmus még átértékeli a vallásról szóló felfogását. A vallásnak még mindig van mondanivalója, mert eddig is sokat hozott az emberiségnek. Egy eszméért küzdeni kell akkor is, ha annak nincs konjunktúrája. Nem csak a szentek életét olvastam, hanem ismertem a kommunizmus nagyjait is, akik szintén nagyot tettek, akkor reménytelenül. Én nem voltam a nép ellensége, az volt a meggyőződésem, hogy minél vallásosabb az ember, annál jobban tudja szolgálni a közösséget. Ezt akartam én elősegíteni és ezt akarom tenni büntetésem alatt is”.

Ezt követte az ítélet kihirdetése. A vádirat vádpontjainak mindegyikét megalapozottnak találva a bíróság P. Pálost „külföldi szervezet részére adatközléssel folytatólagosan elkövetett hűtlenség büntette, a népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntette, 2 rendbeli közokirat hamisítás büntette és külföldről engedély nélkül behozott forint elfogadásával elkövetett, a devizagazdálkodás rendjét veszélyeztető büntett” miatt „17 évi börtönre, mint főbüntetésre; 10 évre a törvényben felsorolt egyes jogok gyakorlásától eltiltásra és teljes vagyonek Kobzásra” ítélte.⁴⁰⁸

P. Pálos védekezését Jónás – a vallásszabadság korabeli értelmezését is tükröző – nehezen minősíthető cinizmussal utasította vissza: „Alkotmányunk 54.§.(1). bek.-e minden magyar állampolgár részére biztosítja a vallás szabad gyakorlását. Alkotmányunk ez az alapelve, maradéktalanul érvényesül. Vádlott vallása gyakorlatában kifejtett tevékenysége nem szolgál a bünvádi eljárás alapjául. Nem is foglalkozott a bíróság vádlottnak lelkészi magatartásával. Vádlott azonban vallási felfogásának gyakorlatában oly magatartást tanúsított, amely szemben áll a dolgozó néppel, s támadja a népi demokrácia erkölcsi és politikai alapjait. Következésképpen gyengíti a népi demokrácia egészét. [...] Hazánkban a

⁴⁰⁸ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. II. kötet. A Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete. (1955. február 22.)

katolikus egyháznak széles körű szervezete van, amelynek keretében szabadon hirdethetik a vallást. Vádlott azonban az ún. valláshirdetés illegális formáját használta fel azért, hogy konspiratív, titkos összejöveteleiken a vallás hirdetése ürve alatt nem egyházi tevékenység körébe eső kommunistaellenes, államellenes agitációt fejtsen ki.”

Az ítélet összegző része, a bűnösség nehezen kodifikálható, de a büntetés mértékét mégis meghatározó összetevőit tárja fel: A büntetés kiszabásakor a bíróság „vádlott cselekményeinek nagyfokú társadalmi veszélyességéből” indult ki: „Személye – egyéb beállítottsága élesen szemben áll a népi demokratikus államrenddel. Teljesen az ellenséges külföld, imperialista érdekek védelme szolgálatában áll. A klerikális reakció megtestesítője hazánkban. Személyének társadalomra veszélyességét fokozza a cselekmény elkövetésének mikéntje. Vádlott ismerte elődjének, Tüll Alajosnak és Csávossy Elemérnek államellenes tevékenységét, valamint azt, hogy nevezettek e cselekményeik miatt el is ítéltettek. Ennek tudatában és ennek ellenére vállalkozott a további vezetésre. Ez nagyfokú elszántságra és arra mutat, hogy a hosszú időn kifejtett tevékenységében állhatatosan és konokul kitartott céljai megvalósítása mellett.” Dr. Jónás kisebb mértékben enyhítő körülményként értékelte „vádlottnak a bűnösség elismerésére is kiterjedő ténybeli beismerését, valamint ugyancsak kisebb mértékben, hogy rosszul értelmezett fanatizmusból felettesei utasításának teljesítését vélte végrehajtani cselekményei elkövetésénél. Mindezekre tekintettel a fővárosi bíróság vádlott személyének és cselekményeinek társadalomra veszélyességével – a társadalmi védekezés szempontjainak figyelembevételével, a rendelkező részben meghatározott büntetést találta arányban állónak.”

Az ítélet ellen vádlott és védője enyhítésért fellebbezett, melyet a Legfelsőbb Bíróság „az elsőfokú ítéletet és a bírói eljárást a maga egészében felülvizsgálva” alaptalannak talált.⁴⁰⁹ Így az ítélet 1955. április 21-én jogerőre emelkedett.

4. 4. 4. Epilógus

P. Pálos 1956. október 27-én, a forradalom alatt szabadult, 1957. január 7-én tartóztatták le újból.⁴¹⁰ Állambiztonsági végzálása a börtönben is folytatódott. Visszaemlékezésében a legfájóbb emlékei közt számolt be az őt érő – a legaljasabb eszközökkel folytatott –, végül sikertelen beszervezési kísérletekről.⁴¹¹

⁴⁰⁹ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. II. kötet. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának végzése (1955. április 21.). 46–47.

⁴¹⁰ Pálos, 1992, 95.

⁴¹¹ P. Pálost „Pepi” fedőnéven tartották „feldolgozás alatt”.

„Tudtommal az 1956 előtti egyházi személyek ügyeit már mind felszámolták, – kivéve a fiamét” – fordult az Igazságügy-miniszterhez Özv. Paleszter Józsefné, P. Pálos édesanyja 1963. január 7-én.⁴¹² Guidi Béla, a Fővárosi Bíróság tanácsvezetője azonban a kegyelmi kérelem elutasítását javasolta.⁴¹³ P. Pálos 1963. március 28-án, arra hivatkozva kérelmezte szabadlábra helyezését, hogy büntetése felét – 8 és fél évet – már kitöltötte.⁴¹⁴ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa végül 1963. május 10-én kelt elhatározásával kegyelemből 5 év próbaidőre felfüggesztette P. Pálos szabadságvesztésének hátralévő részét.⁴¹⁵

4. 5. Egy félbemaradt koncepció per.

4. 5. 1. „Tamás János és társai”; a csoportvezetők pere

P. Pálos Antal pere és a csoportvezetők elleni eljárás szerves egésznek tekinthető. A kész koncepció „testre szabása” nem igényelt sok időt. A vizsgálati szakasz lényegében a P. Pálos Antal elleni vádak csoportvezetőkre való kiterjesztését, ezáltal az ellenük foganatosított eljárások „jogszerűvé” tételét szolgálták. A letartóztatottakat a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztálya 1955. november 10-én adta át az ügyészségnek.⁴¹⁶ A Németh József államvédelmi főhadnagy által elkészített vádiratot november 29-én hagyta jóvá Sarkadi István csoportvezető ügyész és Kovács János főosztályügyész a Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztályáról.⁴¹⁷

Az ügy kapcsán a jezsuiták „holdudvarába” tartozó letartóztatottakra vagy kompromittáltakra további, „büntetőeljáráson kívüli differenciált felelősségre vonás”, azaz vizsgálat, figyelmeztetés várt; lehetséges volt munkakörük felülvizsgálata, sőt elbocsátásuk indítványozása; az egyházmegyei beosztású személyek esetében pedig ÁEH vizsgálat.⁴¹⁸

A gyanúsítottak ügyészi kihallgatására december 1-én és 2-án került sor; az ügyben keletkezett iratokat Bakos Pál december 5-én küldte meg a Fővárosi Bíróságnak. P. Pálos peréhez hasonlóan, 1955. december 17-én, Kovács János ügyész és dr. Jónás Béla a tanács elnöke az „államellenes szervezkedés büntette miatt Tamás János és társai ellen indított

⁴¹² BFL XXV. 4. f. 005006/1955. II. kötet.

⁴¹³ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. II. kötet.

⁴¹⁴ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. II. kötet.

⁴¹⁵ BFL XXV. 4. f. 005006/1955. II. kötet.

⁴¹⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V–129284/5. Tamás János és társai. Jelentés (1955. november 10.). 223.

⁴¹⁷ BFL XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság, TÜK iratok, 2943/1957. Tamás János és társai pere. Vádirat. 26–40.

⁴¹⁸ ÁBTL 3. 1. 9. V–129284/5. Tamás János és társai. Jelentés (1955. november 10.). 223.

büntető ügyben” is előkészítő, zárt tanácskozást tartott, ahol a vádat illetően súlyosbító módosításokat tettek. A terheltek az előttük 1956. január 5-én szóban ismertetett vádiratra írásos észrevételeket tettek, melyben cáfolták az ellenük felhozott vádakát.⁴¹⁹ A Fővárosi Bíróság Jónás tanácsa 1956. február 4-én – az SZKP XX. kongresszusa előtt 10 nappal – kezdte meg az ügy zárt tárgyalását, melynek második napján tanúként Pálos Antalt is kihallgatták.⁴²⁰

A bíróság a 11 vádlottat: P. Tamás Jánost, P. Süle Gézát, P. Luzsenszky Alfonzt, P. Palánkay Tibort, P. Faragó Lászlót, P. Váczy Jenőt, Kálmán Sándor laikus szerzetest, P. Kerkai Györgyöt, P. Petruch Antalt, dr. Gervai Vilmát és Ádám Mártát, összesen több mint 100 évre ítélte.⁴²¹

Vádlott	letartóztatásának ideje, vád-jogcím	I. fokú ítélet; 1956. február 4.; Jónás-tanács	
P. Tamás János I. rendű	1955. szeptember 1. BHÖ.1. pont/1./bek.	- <i>A Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése</i>	10 év
P. Süle Géza II. rendű	1955. augusztus 23. BHÖ.1. pont/1./bek; BHÖ.39; BHÖ. 230.	- <i>A Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése;</i> - <i>külföldi szervezet érdekében végzett hűtlenség elősegítése és a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett csalás</i>	14 év
P. Luzsenszky Alfonz III. rendű	1955. augusztus 23. BHÖ.1. pont/1./bek; BHÖ.39.	- <i>A Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése, valamint - külföldi szervezet részére adatközléssel elkövetett hűtlenség elősegítése</i>	8 év
Palánkai Tibor IV. rendű	1955. augusztus 23. BHÖ.1. pont/1./bek.	- <i>A Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése</i>	10 év
P. Faragó László V. rendű	1955. augusztus 25. BHÖ.1. pont/2./bek.	- <i>Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel</i>	8 év

⁴¹⁹ BFL XXV. 4. f. 2943/1957 Tamás János és társai pere.

⁴²⁰ BFL XXV. 4. f. 2943/1957 Tamás János és társai pere. A tárgyalás jegyzőkönyve 60 oldalt tesz ki.

⁴²¹ BFL XXV. 4. f. 2943/1957 Tamás János és társai pere. A Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete (1956. február 4.). 137–166.

Vádlott	letartóztatásának ideje, vád-jogcím	I. fokú ítélet; 1956. február 4.; Jónás-tanács	
P. Vác Jenő VI. rendű	1955. szeptember 9. BHÖ.1. pont/2./bek; BHÖ. 37/c; BHÖ. 38. pont/1./bek.1. tétel; (BHÖ. 40. pont) ⁴²²	- Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel; - külföldi szervezet részére adat közlésre ajánlkozással megvalósított hűtlenség, valamint - külföldi szervezet megbízottja részére adatközléssel folytatólagosan elkövetett hűtlenség	10 év
Kálmán Sándor VII. rendű	1955. augusztus 25. BHÖ.1. pont/2./bek; BHÖ. 37/c; ⁴²³ BHÖ. 38. pont/1./bek. 1. tétel; 1950/30. tvr. 14§. 1. bek. (BHÖ. 39. pont; 1950/30. tvr. 16.§. 1-2-bek, 59.§.2.)	Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel; - külföldi szervezet érdekében végzett hűtlenség elősegítése, továbbá - deviza külföldi személy rendelkezése folytán az országba tiltott módon behozott forint átvétele, továbbadása és bejelentésének elmulasztásával elkövetett, a népgazdaság érdekét súlyosan veszélyeztető deviza büntett	10 év
P. Kerkai György VIII. rendű	1955. október 10. BHÖ.1. pont/2./bek.	- Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel	10 év
Dr Gervai Vilma IX. rendű	1955. augusztus 23. BHÖ.1. pont/2./bek; BHÖ. 230; BTÁ. 20§. 3. bek.; BHÖ.144. pont 1. bek.	- Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel	9 év
Ádám Márta X. rendű	1955. október 1. BHÖ.1. pont/2./bek.	- Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel	9 év
Petruch Antal XI. rendű	1955. augusztus 23. november 19-től december 7-ig gyógykezelés alatt állt BHÖ.1. pont/1./bek.	- A Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése	10 év

⁴²² Az előkészítő tárgyalás során a vádpontok közé beemelt vádpontok.

⁴²³ Az előkészítő tárgyalás során az eredeti vádiratból ejtett vádpontok

Az ítélet indoklásában – másodfokú tárgyaláson ennek jelentősége lesz! – dr. Jónás a jezsuiták elleni animozításokat új adalékokkal gazdagítva állapította meg a „tényállást”. A prolóógus vulgármarxista értekezése súlyos aránytévesztésről tanúskodik.

„Az utolsó négy évszázad politikájának és diplomáciai manővereinek egyik vezető tényezője volt a Vatikán. Az elmúlt évszázadok, de különösen és fokozottan a kapitalizmus kialakulása, majd ennek a monopolkapitalizmusba való fejlődése idején mindenkor, a reakció élén a Vatikán haladt. A Vatikán szoros kapcsolatot épített ki a reakció erőivel Franciaországban, Olaszországban, Németországban, Spanyolországban és szerte a világon mindenütt akkor, amikor Európa keletén [sic!] már győzött a haladás eszméje és győzött az az eszme, amelynek diadala a társadalom fejlődésének törvényszerű következményeként elkerülhetetlen. A Vatikán mindenkor, de különösen a szocialista forradalom győzelme után hatalmas szervező akcióba fogott a felvilágosulás, a haladás meggátolására. Az egyes országokban, a hatalmas vagyoni bázissal rendelkező egyház, az ennek irányítása és ellenőrzése alatt álló különböző katolikus szervezetek és szerzetesrendek voltak a múltban és azok ma is, a Vatikán céljainak megvalósulásáért folyó küzdelem első vonalbeli erői.

Azok közül az erők közül, – azok közül a szervezetek közül, amelyeket a célok elérésére a Vatikán különböző országokban szervezett, különös jelentőséggel bír a jezsuita rend. A jezsuita szerzetesrend működésének egész ideje, – négy évszázados története, – annak a megfertőzött politikai és diplomáciai manővereknek története, amelyet a Vatikán megbízásából a világ különböző országaiban megvalósítottak. Császárok, királyok, fejedelmek udvaraiban mindenütt megtalálhatók voltak a jezsuita rend tagjai, akik bizalmi emberekként befurakodtak mindenütt, hogy a vatikáni politika irányításának megfelelően az emberi sorsok kialakításában részt vegyenek.

Hatalmas munkát végeztek és ennek a hatalmas munkának elvégzésére széleskörű szervezetekre és egyéb eszközökre volt szükség. [...]

A jezsuita rend vak eszköze volt a vatikáni politika érvényesítésének és e vak eszköznek vak alanyokra volt szüksége [sic!] Olyan vakokra, akik nem látták szerepük jelentőségét, akik engedelmesek, akik némán és vakon engedelmeskednek feletteseik utasításának.

Fokozódott a Vatikán tevékenysége az első világháború után, a Szovjetuniót körülvevő országokban, – de különösen erősödött az ellenforradalmi munka a második világháború után, amikor a népi demokráciák országaiban győzött a marxizmus –

leninizmus diadalmas eszméje, amikor hatalomra jutott a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály,- amikor győzött a haladás és a fejlődés eszméje.

Természetes, hogy a Vatikán nem nézte tétlenül a szocializmus győzelmét és megerősödését, és a népi demokráciákban és hazánkban is, a különböző szerzetesrendekre, de elsősorban a jezsuita rendre támaszkodva, a reakció élén haladva igyekeztek a tömegeket befolyásolni és visszafordítani a történelem kerekét oda, ahonnan hatalmuk elvesztésével kikerültek.

Ez a világtörténelmi háttér szabja meg, hogy a Vatikán, – a magyarországi jezsuita rendnek, de valamennyi szerzetesrendnek és a befolyása alatt álló egyéb szervezeteknek fokozott tevékenységre ad utasítást. Ennek eredményeként történt utasítás arra, hogy a jezsuita és más szerzetesrendek minden erejükkel küzdjenek az államhatalommal szemben, hogy visszaállíthassák a burzsoázia kizsákmányoló uralmát. A Vatikán befolyása alatt álló reakciós erőcsoportok,- a vallási világ-szervezetek a vatikáni szellemben kifejtett tevékenysége készítette az államhatalmat arra, hogy a szerzetesrendeket és reakciós szervezeteket az 1950. év második felében feloszlassa.

E bűnügy vádlottai részben a jezsuita rend tagjai, részben azokkal szoros kapcsolatban álló személyek, akik az állami törvényt semmibe véve a felosztatás után folytatták illegális tevékenységüket, és ennek keretében államellenes célok megvalósítására folyamatos tevékenységet fejtettek ki.”

Az ítélet kihirdetését követően vádlottak és védőik enyhítésért és a minősítés új megállapításáért fellebbeztek.

4. 5. 2. A másodfokú tárgyalás

A kiszabott ítéletek súlyosságát aktuálpolitikai szempontok magyarázzák. Az MDP KV 1955. március 10-én hozott határozatot „az Igazságügyminisztérium és a bírói apparátus munkájának megjavítására.” A határozat megállapította, hogy „az igazságszolgáltatási apparátus munkájában – különösen 1953 júniusát követően – nagyfokú liberalizmus érvényesül [...] amely még ma is megmutatkozik”. Ennek kiküszöbölése érdekében a Központi Vezetőség kötelezte a minisztert, hogy a „liberális ítélkezést felszámoló bírói gyakorlatot szilárdítsa meg”, hogy „bíróságaink a büntető és polgári ítélkezés területén népi demokráciánk érdekeinek megfelelően reagáljanak az osztályellenség támadására, a

bűnözés alakulására.”⁴²⁴ Az igazságügy – és különösen a büntető igazságszolgáltatás – szenzitív módon tükrözte vissza a politikai élet változásait.

Nem hagyta érintetlenül a bírói joggyakorlatot Hruscsov 1956. február 14-én, az SZKP XX. Kongresszusán elmondott titkos beszéde sem, melyben hangsúlyosan szerepelt a koncepciós perek justismordjainak „leleplezése”. Az MDP Politikai Bizottsága 1956. május 16-án határozott a „politikai elítéltek ügyeinek felülvizsgálatáról”. A határozat végrehajtására Piros László (!) tett javaslatot, melyben a felülvizsgálatok tapasztalatai alapján megállapította, hogy „mindenekelőtt 1945–1955. január 1. közötti időszakban” „csoportos, vagy egyéni ügyekben is igen sok esetben bizonyítékok nélkül, vagy kikényszerített hamis vallomások alapján ítétek el állampolgárokat. Gyakoriak voltak az aránytalanul súlyos ítéletek.” Az elfogadott javaslat alapján egy a Belügyminisztérium, a Legfőbb Ügyészség és az Igazságügyi Minisztérium megbízottaiból alakult bizottság tett javaslatot az egyes elítéltek egyéni kegyelemre vagy feltételes szabadlábra bocsátására, az ügy felülvizsgálatára vagy a büntetés további letöltésére.⁴²⁵

Ilyen előzmények után a Legfelsőbb Bíróság dr. Vida Ferenc tanácsvezető elnökletével 1956. augusztus 14-én tartott nem nyilvános fellebbezési tárgyalása, a Budapesti Fővárosi Bíróság ítéletét hatályon kívül helyezte, és az első bíróságot új eljárás lefolytatására utasította.⁴²⁶ A bíróság a döntést figyelemreméltó érveléssel indokolta:

„Az elsőbíróság ítélete megalapozatlan. A vádlottak bűnösségének megállapításánál az elsőbíróság tévesen vette kiindulási alapként a jezsuitáknak és a Vatikánnak egymáshoz való viszonyát. Annak a tisztázása, hogy a jezsuiták működésük alatt a Vatikántól kapott utasításoknak megfelelően a világ egyes részein milyen tevékenységet fejtett ki, nem tartozik a jelen per keretébe. De téves az elsőbíróságnak az ítéletből kitűnő az a szemlélete is, mintha a vádlottak által a vallási tevékenységük

⁴²⁴ Horváth [et al], 1992, 92. dokumentum, 530–533. Annak ellenére, hogy az igazságszolgáltatásban a személyi kérdések rendezésénél az „új szakasz” nemigen érződött, a határozat a bírói kar további átalakítására tett javaslatot, indokolva ezt azzal, hogy „a proletárdiktatúra államának megfelelő forradalmi tevékenységet csakis meggyőződéses és kellő politikai végzettséggel rendelkező bírák tudják jól megoldani.” A személyi változásokról és az intézkedések háttéréről lásd Zinner [et al], 2005, 501–511.

⁴²⁵ Horváth [et al], 1992, 100. dokumentum, 578–579.

⁴²⁶ BFL XXV. 4. f. 2943/1957. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának végzése (1956. augusztus 22.). 203. P. Pálos Antal információi, melyeket visszaemlékezésében közöl, tévesek a másodfokú tárgyalás tekintetében. P. Pálos úgy tudta, hogy „az 1956 tavaszán történt gyors változások miatt nem kerülhetett sor a másodfokú tárgyalásra, így ezek az ítéletek nem emelkedhettek jogerőre.” Pálos, 1992, 84.

follytatása végett fenntartott illegális jezsuita rend ezen a tevékenységének szerves része lett volna államellenes tevékenységük.

A jelen perben nem a vádlottak vallási alapon nyugvó tevékenységét kell vizsgálat tárgyává tenni.

Itt ugyanis arról van szó, hogy a vádlottak egyrészt a jezsuita rend által előírt vallási gyakorlatok előírásainak a megtartása végett tartották ugyan fenn illegálisan a jezsuita rendet, azonban másrészt a felosztatott jezsuita rend egyes tagjai, más személyekkel is szövetkezve és kapcsolatba lépve külföldi szervezetekkel olyan erőcsoportosulást is ugyanakkor létrehozta amely az adott körülmények között ellenséges agitációs központként működött.

A különböző vallásos szervezetek létrehozására és működésére gyakorolt befolyásuk alapvetően megkülönbözteti erőcsoportosulásukat azoktól az illegálisan működő vallásos egyesületektől /pl. Provida Mater, Unum, stb./, melyek vallási tevékenységük közben igyekeztek tagjaikban a népi demokráciával szembeni gyűlöletet ébren tartani, hiszen ezeknek az egyesületeknek szervezett izgatási tevékenysége e per vádlottai által végzett 'patronálás'-nak volt az eredménye. Az ilyen ellenséges erőcsoportosulás a BHÖ. 1. pontja szerinti szervezkedés büntetetté kétségtelenül megvalósítja.

A vádlottak ezen erőcsoportosulás keretében kifejtett tevékenysége képezi bűnösségük megállapításának az alapját és ennek felderítése képezi a bíróság feladatát.”

A továbbra is előzetes letartóztatásban maradó vádlottak 1956. október 27-én – P. Csávossy Elemérrel és P. Pálos Antallal együtt – valamennyien kiszabadultak a börtönből.⁴²⁷ Ennek mikéntjéről több egybehangzó emlékezés is közkézen forog. P. Vác Jenő memoárja így tudósít: „26-án a fegyőrök sapkájáról eltűnt a csillag és nemzeti színű gomb került a helyébe. Ez forrongásba hozta a zárkánkat. Akkor miért vagyunk még bezárva? Estefelé a politikaiak négyszögű udvarára nyíló egyik felső ablakból valaki erős hangon kiáltotta, hogy kitört a forradalom. Különös, hogy mindjárt hozzátette: Énekeljünk el a Boldogasszony Anyánkat. Döbbenetes volt ez, ahogy az ének felzúgott a zárkából, ki az ablakokon át. Utána óriási dörömbölés az ajtókon. Majd jött a felszólítás: Énekeljünk el

⁴²⁷ A váci fegyházból a forradalom idején 36 pap szabadult. A Vácott hosszabb-rövidebb ideig raboskodó egyháziak száma 1956-ig meghaladta a 110 főt. Erről és a váci fegyház történetéről lásd Gyarmati György: *Váci krónika az 1956-os forradalomról*. In: Vác '56. II. kötet. Vác 1956-ban és a megtorlás időszakában. Forrásgyűjtemény. Váci Történelmi Tár IV. (Közreadja: Böör László, Gyarmati György és Horváth M. Ferenc) Vác, 2006. 52–63.

a Himnuszt. Ezt is szinte dörgésszerűen követte az ajtókon a dörömbölés. Mégis, azon az éjszakán még a zárkákban aludtunk. Másnap az egyik zárkában az emeletes ágyra vivő vaslétrát letépvé, azzal, mint valami faltörő kossal valakinek sikerült kitörni az ajtó alsó részén egy nyílást. Azon kibújva egyik társunk elkérte az őrtől a kulcsokat, és végig kinyitotta a zárkákat. Kiáradtunk a széles folyosóra. [...] A börtönkapu előtt néhányan, mi jezsuiták találkoztunk, és megegyeztünk, hogy »maradunk«, vagyis az országot nem hagyjuk el. Mert már akkor láttuk a forradalom sorsát.»⁴²⁸

4. 5. 3. Az új eljárás

A szabadságharc eltiprását követő megtorlások áldozatai elsősorban az eseményekben aktívan résztvevő személyekből, csoportokból kerültek ki. Az ügyészségekre és bíróságokra dömpingszerűen toltak az ezzel összefüggő feladatok, az igazságszolgáltatás szervei a kádári politika engedelmes szolgálóleányaként küldték börtönbe vagy bitóra a berendezkedő rendszer számára veszélyesnek ítélteteket. A jezsuiták és általában a „klerikális reakció” összességében nem tartozott e megtorlási hullám célcsoportjai közé.

Tamás János és társai „folyamatban lévő ügyének” újabb zárt tárgyalására csak 1957 szeptemberében került sor. A vádlottak egészen eddig – P. Süle Géza, P. Faragó László, P. Vác Jenő, P. Kálmán Sándor, Ádám Márta és P. Kerkai György kivételével, akiket 1957. február-március folyamán az ún. „MUK”-kal kapcsolatos országos méretű preventív begyűjtés keretében ismét letartóztattak – szabadlábon voltak. P. Petruch esetében, kérelmére, a Fővárosi Bíróság 1957. július 19-i végzésében megszüntette a vádlott előzetes letartóztatását.⁴²⁹

A Budapesti Fővárosi Bíróság Lomjapataky-tanácsa a vádlottak cselekményeit a vádtól eltérően minősítve nem állapította meg a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés” büntettét: „Nem merült fel semmi adat arra, hogy az illegálisan fenntartott jezsuita rend célja a népi demokratikus államrend megdöntése lett volna.”⁴³⁰ A Legfelsőbb Bíróság iránymutatásával kapcsolatban a bíróság arra a megállapításra jutott, hogy „a tárgyalás semmi alapot nem szolgáltatott arra, hogy a vádlottak által fenntartott illegális jezsuita rend ellenséges agitációs központként működött

⁴²⁸ Vác, 1995, 122–123.

⁴²⁹ BFL XXV. 4. f. 2943/1957. A Budapesti Fővárosi Bíróság végzése (1957. július 19.). 253. P. Tamás visszaemlékezése szerint azokat vették újra őrizetbe február-március folyamán, akik éppen otthon tartózkodtak amikor keresték őket... A többiek a tárgyalásra szabályos idézést kaptak. Hetényi, 2002, 348.

⁴³⁰ BFL XXV. 4. f. 2943/1957. A Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete (1957. szeptember 25.). 236–262.

volna, illetve, hogy a jezsuita rendnek a különböző vallásos szervezetekkel /Provida Mater, stb.../ kapcsolata lett volna, illetve, hogy ezeket a szervezeteket a jezsuita rend hozta volna létre. A vádlottak közül egyesek foglalkoztak ugyan olyan személyekkel, akik a fentebb említett vallásos szervezeteknek tagjai voltak, így azokat gyóntatták, vagy lelki problémáikban tanácsot adtak nekik, de arra nem merült fel semmi adat, hogy azt a tevékenységüket az illegális jezsuita rend megbízásából folytatták volna. [...] Nem merült fel arra sem adat, hogy a jelen bűnper vádlottai mint jezsuita rendtagok külföldi szervezetekkel létesítettek volna kapcsolatot abból a célból, hogy a külföldi szervezetektől támogatást kapjanak államellenes célok megvalósítására.”

Mivel a BHÖ. 1. pontjában írt bűncselekmény elkövetését a bíróság nem találta megállapíthatónak, az elmarasztalást az 1938. évi XVII. törvény 6.§-ában meghatározott „egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélés” büntette alapján szabta ki.

„Tamás János, Süle Géza, Luzsenszky Alfonz, Palánkai Tibor, Faragó László, Kerkai György, Gervay Vilma, Ádám Márta és Petruch Antal vádlottaknak azt a cselekményét, hogy egyrészt a működést megszüntető tvr. hatálybalépése után, a megszüntetett Jezsuita Rendet továbbra is fenntartották, annak illegális működését lehetővé tették, illetve abban tisztséget vállaltak, továbbá, hogy Gervay Vilma és Ádám Márta vádlottak az illegális rend fenntartása érdekében közreműködést fejtettek ki, megvalósítja az 1938. évi XVII. Tv.6.§-ában meghatározott egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélést. Az illegálisan fenntartott jezsuita rend kétségtelenül olyan tilos szervezetnek tekintendő, amelynek működéséhez, az állam részéről engedély lett volna szükséges. Szervezetnek tekintendő azért, mert volt vezetője, voltak elöljárói, tagjai, pénzzel és ingatlannal rendelkezett és az is kétségtelen, hogy mindezt illegálisan valósította meg. Az ország területén egyesületek, vagy szervezetek, bármilyen céllal alakuljanak is, csak belügyminiszteri engedéllyel működhetnek. Vádlottak ilyen engedélyt nem kaptak, de meg sem kísérelték annak megszerzését, sőt, még a legálisan működő egyházi hatóságoktól sem kértek engedélyt. [...] Vádlottak az a cselekménye, hogy birtokukban tartottak nyilvánvalóan népi demokrácia ellenes tartalmú írásokat, illetve Gervay Vilma azok fordítását, Ádám Márta pedig azok sokszorosítását végezte, megvalósítja a BHÖ.2. pont b/alpontjában felvetett, a népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás büntetét. A bíróság a fenti két bűncselekményt megvalósító vádlottakat a BHÖ. 1 pontjában írt bűncselekmény vádja alól nem mentette fel, hanem az ezzel kapcsolatban vád tárgyává tett tényállást úgy minősítette, hogy az a fenti bűncselekményeket, vagy azok valamelyikét valósítja meg és nem a BHÖ. 1 pontjában foglalt szervezkedés büntetét.”

Vádlott	I. fokú ítélet; 1957. szeptember 25. Lomjapataky-tanács		Legfelsőbb Bíróság; 1958. november 11. Dr. Simor Pál	
P. Tamás János I. rendű	<i>egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélés; népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás</i>	2 év	I. fokú ítélet helybenhagyva	
P. Süle Géza II. rendű	<i>egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélés; népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás; társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett csalás</i>	4 év	a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett csalás büntetében a bűnösség megállapítását mellőzi	3 év
P. Luzsenszky Alfonz III. rendű	<i>egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélés; népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás</i>	1 év 8 hó	I. fokú ítélet helybenhagyva, a börtönbüntetés tartama leszállítva	1 év 2 hó
Palánkai Tibor IV. rendű	<i>egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélés; népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás</i>	1 év 8 hó	I. fokú ítélet helybenhagyva, a börtönbüntetés tartama leszállítva	1 év 2 hó
P. Faragó László V. rendű	<i>egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélés; népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás</i>	1 év 8 hó	I. fokú ítélet helybenhagyva, a börtönbüntetés tartama leszállítva	1 év 2 hó
P. Váczi Jenő VI. rendű	<i>külföldi szervezet részére adatközléssel elkövetett hűtlenség</i>	2 év	I. fokú ítélet helybenhagyva, a börtönbüntetés tartama leszállítva	1 év 8 hó
Kálmán Sándor VII. rendű	<i>népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás; hűtlenséghez való segítségnyújtással folytatólagosan elkövetett büntett</i>	2 év börtön	I. fokú ítélet helybenhagyva, a börtönbüntetés tartama leszállítva	1 év 8 hó
P. Kerkai György VIII. rendű	<i>egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélés; népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás</i>	2 év	I. fokú ítélet helybenhagyva, a börtönbüntetés tartama leszállítva	1 év 6 hó
Dr Gervai Vilma IX. rendű	<i>egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélés; népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás</i>	1 év 8 hó	I. fokú ítélet helybenhagyva, a börtönbüntetés tartama leszállítva	1 év 2 hó
Ádám Márta X. rendű	<i>egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélés; népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás</i>	1 év 8 hó	egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélés büntetteként történt minősítést mellőzi	1 év 2 hó
Petruch Antal XI. rendű	<i>egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélés</i>	1 év 2 hó		

A bíróság az előzetes fogva tartásban eltöltött időt valamennyi vádlottnál beszámította, így az P. Faragó és P. Petruch esetében „automatikusan”, a többiek esetében némi kérvényezés, halasztáskérés, betegségre való hivatkozás után a börtönbe való visszavonulás nélkül kitöltöttnek nyilvánítottak.⁴³¹

Gerencsér Zsigmond ügyész 1957. október 11-én kelt indítványában az ítélet ellen „téves minősítés miatt és súlyosbítás végett, valamennyi vádlott terhére” fellebbezési óvást jelentett be.⁴³²

A Legfelsőbb Bíróság 1958. november 11-én kihirdetett ítéletében az elsőfokú bíróság büntetőjogi értékelését elfogadva az ügyészség által indítványozott súlyosabb minősítésre nem látott alapot, az ítéleteket kisebb változtatásokkal jóváhagyta.⁴³³ Az ítélet értelmében P. Tamás és P. Süle kivételével a többi vádlott börtönbüntetését az előzetes fogva tartással teljesen kitöltötte. Börtönbüntetését P. Tamás és P. Süle sem kezdte meg.⁴³⁴ A Fővárosi Bíróság végül 1959. április 11-én – a Népköztársaság Elnöki Tanácsának a részleges közkegyelemről szóló 1959. évi 12. számú törvényerejű rendelete 1.§-a alapján – mentesítette őket a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása alól.⁴³⁵

⁴³¹ Pálos, 1992, 96.

⁴³² BFL XXV. 4. f. 2943/1957. Budapest Főváros Ügyészsége Végindítványa (1957. október 11.)

⁴³³ BFL XXV. 4. f. 2943/1957. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Ítélete (1958. november 11.). 263–270.

⁴³⁴ P. Tamás esetében a büntetés megkezdésének elhalasztása érdekében vádlotton és ügyvédjén túl a Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság és a Budakeszi Községi Tanács illetékes kerületi tanácstagja is interveniált a Fővárosi Bíróságnál.

⁴³⁵ BFL XXV. 4. f. 2943/1957. A Budapesti Fővárosi Bíróság Határozata. (1959. április 11.)

4. 6 Összegzés

A létét fenyegető súlyos kihívások a magyar jezsuita rendtartomány vezetését alternatív túlélési stratégiák kialakítására kényszerítették. Kezdetben – úgymond – magától értetődően a rendszerrel szemben következetesen intranszigenz magatartásforma szabadította fel a rend belső erőforrásait, majd a P. Pálos Antal és elődjei által kijelölt utat olyan – kényszer szülte – hozzáállás váltotta fel, mely a rend további működését az elnyomó apparátussal dialógusba lépve, az előjárói tevékenység (és ezzel a rend!) legitimálásával vélte biztosítani. E két stratégia egymást kiegészítve képezte alapját a Társaság későbbi elfogadottságának, majd újjáéledésének.

Az egyházpolitika referenciapontjait a pártvezetőség határozatai jelölték ki. Noha annak celebrálója 1951-től hivatalosan az Állami Egyházügyi Hivatal volt, a diszperzióban élő szerzetesrendekkel kapcsolatos intézkedések elsősorban a politikai rendőrség hatáskörébe tartoztak. Figyelmet érdemlő belügyi (ÁVH-s) doktrínaváltásnak tűnik, hogy ellehetetlenítésük érdekében a „klasszikus ’50-es évek”, jellemzően „börtöncentrikus” időszakának adminisztratív módszerei mellett 1953-54-től a megváltozott körülmények között alkalmasabbnak vélt olyan új állambiztonsági módszerek váltak hangsúlyosabbá, melyek elsősorban az operatív eszközökre helyezték a hangsúlyt. Amennyiben bűnvádi eljárás megindításáról született döntés, a többszörösen megrostált bírói apparátus a politika készséges szolgálóleányaként hajtotta végre az intézményesült terror funkcionálisan reá háruló feladatait.

5. P. Rózsa Elemér és társai 1965-ös „Világszolidarizmus” pere

5. 1. Bevezetés

A hatvanas évek első felét olyan „enyhülés” jellemezte, amikor a külső hatások és belpolitikai lépések, intézkedések észrevehetően egymásra reflektáltak. Ezek között említhető az 1962-es pártkongresszus határozata arról, hogy a szocializmus alapjainak lerakásával megszűntek létezni a rendszerrel frontálisan szemben álló osztályok és rétegek; az 1963-as politikai amnesztia; a „magyar ügy” levétele az ENSZ napirendjéről; a Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatfelvétele, stb.⁴³⁶ Ezeket a változások – az addig bejáratott drillhez képest – bizonyos fokú legitimációs krízist gerjesztettek állambiztonsági szervek működésében, amihez szervezeti átalakítás is társult.⁴³⁷ Ebben a helyzetben az állambiztonsági szervek alacsonyabbra helyezték műveleti „ingerküszöbüket” és saját belső titkos parancsaik, utasításaik alapján végeztek előszűrő, felderítő „kutatómunkát”, illetve indítottak bizalmas nyomozásokat.⁴³⁸

Az 1963–1966 közötti időszakban a „liberalizálódást” a belső ellenséges erők aktivizálódása, a külpolitikai nyitást pedig az „imperialisták fellazító taktikájának” tett engedményként értelmezve dekódolták a maguk számára a szolgálatok. Ezt úgy próbálták ellenpontozni, illetve „igazolni”, hogy mindenből ügyet csináltak amiből csak lehetett, majd jól mutató statisztikákkal támasztották alá az államellenes diverzió – úgymond – látványos növekedését. Eszerint például 1965-66-ban közel kétszerese volt a vizsgált összeesküvéses ügyek száma a megelőző illetve az azt követő évhez viszonyítva, a terhelte nyilvánítottak száma pedig több mint háromszorosa a megelőző, illetve az azt követő évek átlagának.⁴³⁹ Rendszerszolga hűségüket számszakilag túllihegve demonstrálták, hogy ezzel fedjék „a párt politikájával” való suba alatti egyet nem értésüket, miközben a minél több ügy kreálása egyúttal önlegitimációjukat – változatlan fontosságuk nyomatékosítását – szolgálta. További kutatást igényel annak a benyomásnak a megerősítése vagy cáfolata, hogy ezekben az átmeneti években a biztonsági szervek “önjáró” működéséről van-e szó,

⁴³⁶ Témánk szempontjából lásd erről Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Bp., 2005.

⁴³⁷ Urbán Attila: A magyar állambiztonsági szolgálatok, 1962-1980. *Múltunk*, 2003. 3. sz. 3–74.

⁴³⁸ Révész Béla: Állambiztonság és pszichológia. *Beszélő*, 2005. 5. sz. 48.

⁴³⁹ Cseh Gergő Bendegúz: *Állambiztonsági helyzetjelentés az 1956-os forradalom tizedik évfordulóján*. In: A Történelmi Hivatal évkönyve, 2000–2001. Szerk. Gyarmati György. (Trezor 2.) Bp., 2002, 279–280.

avagy egy Janus-arcú politikai mechanizmusról: Kifelé – legalább is az egyházpolitika terén – nyitás, „liberalizálás” (Vatikán), befelé ezt ellensúlyozó szigorodás.

A Rózsa-per tapasztalatait értékelő tanulmány plasztikusan érzékelteti a belügyi szervek tárgyalt időszakra vonatkozó meglátásait: *„A szocialista tábor nemzetközi tekintélyének növekedése, a belpolitikai helyzet kedvező alakulása, az egyre szélesebb demokratizmus, a népi-nemzeti egység kibontakozása együttesen azt eredményezi, hogy egyre szűkül hazánkban az aktív belső ellenséges erők köre. A szocializmus világméretű térhódítása készítette az imperialista erőket arra, hogy céljuk változatlan fenntartása mellett egy olyan új taktikát dolgozzanak ki a Szovjetunió és a szocialista tábor országai ellen, amelynek alkalmazásával megkísérelhetik ennek a folyamatnak a meggátlását, illetve saját elképzeléseik megvalósítását. Közismert szóhasználatlalt lényegében erre gondolunk, amikor az imperialisták fellazítási taktikájáról beszélünk. Amikor egy-egy aktív ellenséges csoportot az állambiztonsági szervek lelepleznek, akkor nem nehéz fellelni az összefüggést az ismert imperialista taktika és az összeesküvő csoport politikai koncepciója, taktikája között. A fellazítási taktika legszembeütőbb vonásai az utóbbi időben aktivizálódott, belső ellenséges erőknél megmutatkozik például abban, hogy ellenséges szándékait „szocialista demagógiával leplezik, látszólag egyes kérdésekben bírálják a kapitalizmust. Nem gyorsan realizálható, hanem inkább perspektivikus távlati terveket dolgoznak ki és főleg eszmei, ideológiai területen kísérlik meg a réstágítást, elsősorban a nacionalizmus felszításával, a szocializmus építésével kapcsolatos pesszimizmus terjesztésével, továbbá a problémák felnagyítása, eltúlzása módszerével. Rózsa Elemér és társai, volt jezsuita szerzetesek államellenes összeesküvés ügyében is hasonló vonások tapasztalhatók”*⁴⁴⁰

Ebben a fejezetben P. Rózsa Elemér és társai 1965-ös konstruált perét és annak geneziséjét igyekszem feltárni. Mindeközben arra keresem a választ, hogy milyen tényezők alakították az egyházpolitika celebrálásában részt vevő szervek – az illegációban működő szerzetesrendek esetében továbbra is leginkább az állambiztonság – jezsuitákkal kapcsolatos „diszkurzív tradícióját”, illetve mennyiben járultak hozzá a velük kapcsolatos,

⁴⁴⁰ Csillag-Tóth, 1965, 5. A Rózsa-perből a politikai rendőrségen „tananyag” készült. Leginkább abból a célból, hogy milyen operatív módszerekkel kreálható az állambiztonsági szaglászásból „összeesküvés”, illetve abban való részvétel bizonyítottsága. *A jelszó: „Alles in Ordnung”* című tanulmány és a perhez kapcsolódó iratok lehetőséget adnak arra, hogy feltérképezzük az állambiztonsági szerveknek az illegálisban működő szerzetesrendekkel kapcsolatos ténykedését. A módszertani szempontú összefoglaló a politikai rendőrség működési mechanizmusába enged betekintést, kvitesszenciáját adva az operatív eszközök felhasználásának.

büntetőjogilag nem kategorizálható velleitások a különböző adminisztratív intézkedések foganatosításához.

5. 2. A „Világszolidarizmus”

P. Tüll Alajos és P. Csávossy Elemér perének bemutatásakor utaltam rá, hogy a „próbálkozásos demokrácia” illetve a szétszórátást megelőző időszak általános szellemi keretében több olyan – alapelemeiben egymáshoz értelemszerűen hasonló, de egymástól különálló – társadalomteológiai pasztorációs alternatíva fogalmazódott meg, mely a lelkipásztori tevékenység hatékony formáit kereste a megváltozott viszonyok között.⁴⁴¹

1949–1950-ben, noviciátusuk utolsó évében néhány fiatal rendtag – Bodai József, Rózsa Elemér, Horváth József, Bálint József és Tamás János – egy szemináriumi kört hozott létre P. Dombi József vezetésével.⁴⁴² A tanulmányi csoport tagjai, a gyakorlati papi munkára készülve, az aktuális korkérdések vizsgálatával foglalkoztak lelkigyakorlatos szempontból. Társadalomteológiai helyzetértékelésükben, a szolidarizmus rendező elvéből levezetve egy korszerű világkép kifejtésére és rögzítésére törekedtek, meghatározva mindenekelőtt az evangélium fényében cselekvő ember lehetőségeit és a korszerű apostoli munka alapelveit a modern társadalomban. Indokoltá tette ezt az a felismerés is, hogy egyházi vonalon és társadalmi kérdések vonatkozásában hiányzott egy kidolgozott, a megváltozott körülmények között is alkalmazható cselekvési-pasztorációs alternatíva. A lelkigyakorlatos formában kidolgozott anyag a *Solidaritas Bellarminiana* címet kapta.⁴⁴³ Az előadásos munka keretében három témakört kíséreltek feldolgozni:

- A lelkigyakorlatok teológiája és filozófiája Szt. Tamás „Summája” alapján
- Korkérdések vizsgálata pápai körlevelek, teológiai és morális tankönyvek alapján, az élet három síkján
 - szolidáris lelkiélet
 - szolidáris társadalmi élet
 - szolidáris gazdasági élet

⁴⁴¹ És melyeknek általában nincs közük a politikai katolicizmus útkereséséhez.

⁴⁴² Lásd Bálint József: *Emlékezés az elmúlt fél évszázadra*. In: Üldözött jezsuiták vallomásai. Szerk. Szabó Ferenc S. J. (Anima Una 8.) 1995. 147. Vö.: Hetényi, 2002, 23.

⁴⁴³ BFL XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság, TÜK iratok. 9825/1965. Rózsa Elemér és társai pere 6. doboz. A per bírósági anyagának „bizonyítékai” között – hasonlóképpen a többi per irataihoz – páratlan értékű rendtörténeti dokumentumok (elsősorban kéziratok és levelezések) vannak.

– A történelem szolidáris értékelése (A rend feloszlatása miatt nem került rá sor.).⁴⁴⁴

A „világszolidarizmus” lényege ennek alapján a létezők rendjének tudományos szemlélete. Isten szolidáris világüdvözítő terveinek fürkészése az ember Istenhez, embertársaihoz és az anyagi világhoz való viszonyában. A vallási, társadalmi és gazdasági rendben az egység és sokaság helyes rendje az egyén és közösség helyes egyensúlyi állapotát jelenti. Azt az állapotot, melyben mind az egyén, mind pedig a közösség érdeke érvényesül. Vallási területen a szolidáris vallásosság a közösségi és individuális vallásosság összeegyeztetését jelenti. A szolidáris gazdasági és társadalmi rendben megvan az egyéni és közösségi érdekek harmonikus egyensúlya. A program megvalósításának alapvetése az volt, hogy mivel a kölcsönös szereteten alapuló szolidáris társadalmi rend magától nem valósul meg, azt először magunkban kell elmélyíteni, aztán tovább kell adni. Ennek alanya a „jó elit”, akik a szolidarizmus lelki - szellemi tartalmát saját életükben kibontakoztatják, sugározva azt ott, ahol vannak. „Tekintettel arra, hogy szolidáris egységben vagyok az emberekkel, abból a körben, ahol éppen élek, ott kell megvalósítanom a szolidáris elveket. Minél többen valósítják meg maguk körében ezt az eszmét annál jobban tökéletesedik az egész emberiség, mert halad a szolidáris egység felé.”⁴⁴⁵

A „szolidarizmus” szűkebb értelemben vett használata az individualista és kollektivistá gazdasági és társadalmi renddel a szolidarizmust állította szembe, és a „keresztény” rendet nevezte szolidarizmusnak.

Gazdasági-politikai kérdésekben – melyek elhanyagolható részét képezték a kutatásnak, és a legtöbben nem is ismerték – az egyház klasszikus társadalmi tanítását (*Rerum Novarum*, *Quadragesimo anno*) vallja. Módszerét tekintve regisztrálja az individualizmust, mely kiváltó oka a kollektivismusnak, a kibontakozás útja pedig e két ellentét feloldódása a szolidarizmus szintézisében. E szintézis kibontakozásának előfeltétele az eszmei, elméleti felkészülés időszaka, melyet belső evolúciós folyamatnak, erjedési periódusnak tekintettek.

A rend feloszlatása az összehangolt munka végét jelentette, a különböző helyekre és munkakörökbe szétszóródott rendtagok – önképző jelleggel – elsősorban idegen nyelvű

⁴⁴⁴ A téma feldolgozása megkezdődött, P. Dombi József dr. Katus László neves történészünket nyerte meg „elitnek” a történelem szolidáris értékelésének megírására... Dr. Katus László szóbeli közlése 2007. február 22.

⁴⁴⁵ ÁBTL 3. 1. 5. O–18891/3. Szerzetesrendek. Jegyzőkönyv Tamás János jezsuita meghallgatásáról (1962. március 8.). 207.

filozófiai munkák fordításával foglalkoztak.⁴⁴⁶ A szolidarizmus elméletének továbbfejlesztésével ez időben csak a meglehetősen elszigeteltségben élő P. Dombi foglalkozott.

Mivel az illegális novíciusképzés 1956-ot követően megszűnt, előtérbe került a civilekkel – elsősorban értelmiségi fiatalokkal és a családokkal – való kapcsolattartás. Az 1961-es letartóztatási hullám során nem tartóztattak le jezsuitákat.⁴⁴⁷ Ez néhány rendtagban azt az illúziót keltette, hogy tevékenységüknek nincsenek „államellenes” relevanciái.⁴⁴⁸

Az addig leginkább alkalomszerűen összejáró rendtagok 1961 őszétől kezdték újra összehangolni képzésüket P. Rózsa Elemér szervezésében, annak Hímfy utcai lakásán. A csoport (P. Rózsa Elemér, P. Bálint József, P. Takács Sándor és néhány alkalommal P. Váczy Jenő) ez időben elsősorban a keresztény házasság témakörét és – P. Váczy Jenő előadásában – Teillard du Chardin eszmevilágát vizsgálta. Biblikus kérdésekben a társaság több ízben kérte P. Mócsy Imre segítségét, aki ilyenkor részt vett az összejöveteleken.⁴⁴⁹ A II. Vatikáni Zsinat megnyitása, a Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatfelvétele reményteli várakozással töltött el néhány jezsuitát. Azt gondolták hogy az állam és az egyház közötti tárgyalásokon rendeződhet a szerzetesek ügye, komolyabb lelkipásztori tevékenységre lesz lehetőség, melyre elő kell készülni. Másrészt a maguk szerény eszközeivel igyekeztek kivenni részüket a Zsinat munkájából. P. Dombi József *Lelkigyakorlatos Summa* címen összefoglalta a szolidarizmus szintézisét, és azt P. Bálint János közvetítésével – az Olaszországba utazó dr. Kiss Nándor és feleségén keresztül – Rómába küldte P. Alszeghy Zoltánnak, remélve, hogy a zsinati munkacsoportok használni tudják. P. Takács Sándor Jugoszlávián, P. Bálint József pedig Petőfi Sándor nevű ismerősén keresztül Bécsen át igyekezett Rómába juttatni írásokat.⁴⁵⁰ Jellemző, hogy P. Rózsa Elemér az egész „enyhülést” a szolidarizmus megvalósulásának irányába ható folyamatként értelmezte.

⁴⁴⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V–151900/2. Rózsa Elemér és társai. Bálint József önvallomása (1965. január 18.). 190–195.

⁴⁴⁷ 1960 novembere és 1961 februárja között csaknem 100 egyházi személyt tartóztatott le az államvédelem és további 300-400 embert érintett az állami és rendőrségi eljárás.

⁴⁴⁸ Sőt, néhányan úgy értelmezték az adminisztratív eljárások elmaradását, hogy állami részről felismerték bennük az igazi reformereket, ezért inkább velük keresik a kapcsolatot, mint a már lejáratódott egyházi személyekkel...

⁴⁴⁹ Mócsy, 1989,

⁴⁵⁰ ÁBTL 3. 1. 9. V–151900/3. Rózsa Elemér és társai. Takács Sándor kihallgatása. 282.

5. 3. Az egyházpolitika elvei a '60-as években

A forradalom megrázkódtatásából magához térő apparátus két, egymással szorosan összefüggő szempont alapján végezte egyházpolitikai munkáját. Az egyik az „ellenforradalom maradványai” ellen folytatott kíméletlen harc, a másik annak demonstrálása, hogy a szocialista állam és az egyházak képesek békésen egymás mellett élni. Ehhez ki kellett dolgozni az egyházpolitika hosszú távú tervét. A Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala és a Belügyminisztérium illetékesei számos vitaanyagban és helyzetértékelésben készítették elő a Politikai Bizottság határozatát. E dokumentumok, melyeknek megállapításai visszaköszönnek a korszak témát érintő párthatározataiban, plasztikusan érzékeltetik az Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium eltérő tradícióiból adódó interpretációs különbözőségeit.

„Világosan és félreérthetetlenül ki kell mondani, hogy a magyar társadalomban a többség vallásos. A Párt és a kormány egyházpolitikájának számolni kell a társadalmi helyzettel, az időszak társadalmi tényeivel és a társadalom többségének véleményével. Az egyházak a társadalom többségét közvetlenül ideológiailag befolyásolják, és ezen keresztül közvetve a társadalom jelentős részét politikailag is befolyásolják. Világosan bizonyítható nálunk is, hogy a vallás nem elszigetelt, elvont ideológia, hanem konkrét társadalmi jelenség.” [...] A vallásos ideológia elleni harcot, a materialista világnézet végső győzelmét csakis a társadalom támogatásával lehet véghezvinni, magában a társadalomban, a társadalomtól el nem szakadva. Legfontosabb az ideológiai és az értelmi harc, a nevelői hatás kifejtése. Ennek gyakorlása mellett lehet csak bizonyos adminisztratív, szervezeti intézkedéseket helyeselni, melyek csak mint kiegészítő, erősítő, segítő eszközök lehetnek.”⁴⁵¹

„Megállapítható, hogy az rk. egyház jelenlegi tevékenysége akadályozza a célkitűzéseink megvalósítását. Tevékenységük meggátolására, tömegbefolyásuk csökkentésére a következő intézkedések végrehajtását javasoljuk:

1./ Az rk. egyház területén teljes egészében visszaállítani az ellenforradalom előtti állapotot. [...]

⁴⁵¹ ABTL 3. 1. 5. O–13405/3-a. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. A Művelődési Minisztérium Egyházügyi Hivatalának vitaanyaga az egyházpolitikai helyzetről (1957. december 31.). 31–39. Aláhúzások az eredetiben.

Az Egyházi Hivatal a püspökökön keresztül tiltsa meg, hogy a lelkeskedő papság az egyházi funkcióján kívül egyéb szervező tevékenységet fejtsen ki.

Az operatív munkát értékelve a jelentés a következőket állapította meg:

„A felülvizsgálat során megállapítást nyert, hogy az ellenséges törekvései ellenére a politikai szervek felderítő és elhárító munkája alacsony színvonalú, általában hiányzik az ügyszerű feldolgozás. Egyházi vonalon általánosságban mondható, hogy a napi feladatokat nem az egyes ügyek tervszerű feldolgozása, hanem az események alkalomszerűsége határozza meg.”⁴⁵²

„A római katolikus klerikális reakció ellenünk folyó aknamunkáját jelenleg két irányban végzi:

- 1./ Törekszik a legális lehetőségeket maximálisan kihasználni,*
- 2./ Tovább folytatja illegális tevékenységét.*

A legális lehetőségek maximális kihasználása terén fokozzák a tömegek között és különösen az ifjúság felé a pasztorációs tevékenységet. [...]

A klérus illegális tevékenységére jellemző, hogy szinte országos méretben illegális szervező munkát folytat az ifjúság között azzal a céllal, hogy kivonják az ifjúságot a marxista nevelés alól és idealista nevelésben részesítsék őket. [...]

Javasoljuk, hogy az elkövetkezendő időben a volt szerzetesrendek tagjainak egyházi működéséhez az Egyházi Hivatal ne járuljon hozzá, továbbá a felosztatott szerzetesrendek tagjai hitoktatói engedélyt ne kaphassanak. Azoktól akik hitoktatói engedéllyel rendelkeznek, a hitoktatási engedélyt vonják vissza. [...]

Továbbá folytatjuk azoknak a klerikális ifjúsági csoportosulásoknak feldolgozását, melyeket egyrészt a világi papság, másrészt a szerzetesrendek tagjai végeznek.

E klerikális csoportok felhasználásával elsősorban az a célunk, hogy maximálisan kivonjuk az ifjúságot az egyházi befolyás alól és ifjúsági szervezkedésben részt vevő szerzetesek ellenséges tevékenységének felvetése útján a püspöki kar kénytelen legyen eljárni a konkrét ellenséges tevékenységet végző szerzetesek ellen, ami egyrészt az egyház belső ellentéteit fokozza, másrészt a püspöki kar a szerzetesek ellen tett intézkedések eredményeként a Vatikán illetékeseivel is szembe találja magát.”⁴⁵³

⁴⁵² ABTL 3. 1. 5. O–13405/3-a. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. A Belügyminisztérium II/5-c alosztályának jelentése a klerikális reakció tevékenységéről (1958. július 14.). 97–138.

⁴⁵³ ABTL 3. 1. 5. O–13405/3-a. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. Jelentés a római katolikus egyház helyzetéről (1959. május 4.). 255–259.

„Az iskolai hittanbeíratások számának lényeges csökkenése után fokozták az ifjúság körében végzett tevékenységüket, mely az ifjúsági hitoktatáson kezdve, a legkülönbözőbb irányú foglalkozásokra terjed ki.

Az egymástól látszólag független jelenségek egységes célja a „hívek” megnyerése és ezen keresztül a rendszerrel való szembeállítás.

Javaslatok:

1./ Az illetékes állami szervén keresztül a klérus hivatalos képviselőjének tudomására hozni, hogy

a./ az ifjúsággal való foglalkozás kizárólag az iskolai hitoktatásra és a templomi szertartásokra való bevonásra /ministrálás/ terjedhet ki. Mindennemű egyéb foglalkozás – „hitbuzgalmi félórák”, túráztatás, üdültetés, táborozás, stb. – szankciókat von maga után.”⁴⁵⁴

A különféle vitairatok, jelentések és javaslatok szintézise a Politikai Bizottság határozataiban öltött testet. Az egyházpolitika szempontjából gyakorlatilag a korszak végéig meghatározó 1958. július 22-i határozat⁴⁵⁵ az adminisztratív eljárások helyett az ideológiai nevelést és a világnézeti propagandát tette hangsúlyossá, míg az 1960. márciusi határozatban⁴⁵⁶ – és az azt közvetlenül követő időszakban – elsősorban az államvédelem szempontjai domináltak.⁴⁵⁷ Az egyháziakkal szembeni konkrét eljárások vizsgálata kapcsán a következőket jegyezném meg: A történelmi materializmus talaján álló,

⁴⁵⁴ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/3-b. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. A BRFK Politikai Nyomozó Osztályának feljegyzése az „egyházi személyek meg nem engedett tevékenységéről” (1959. augusztus 19.). 339.

⁴⁵⁵ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcra, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól 1958. július 22. Közli Balogh–Gergely, 2005, 215. dokumentum.

⁴⁵⁶ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának 1960. március 1-jei határozata az állam és a katolikus egyház viszonyáról 1960. március 1. Közli: Balogh–Gergely, 2005, 219. dokumentum.

⁴⁵⁷ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1960. június 21-i ülésének vitáján Hollós Ervin a BM III/III. Csoportfőnökség II/ 5. – az egyházi reakció elhárításával foglalkozó – alosztályának vezetője, az egyetlen megmaradt szervezett ellenforradalmi erőnek az „illegális klerikális szervezeteket” tartotta. A Politikai Bizottság határozata szabad kezet adott az államvédelemnek ezek felszámolására. A szerzetesi élet megélése „ab ovo” illegális cselekedetnek minősült. Lásd Szabó, 2005, 41–43.

politikailag a marxizmus-leninizmus zárt ideológiai rendszere által szocializált állami, illetve pártszervek hivatalos álláspontja szerint a „vallásos világnézet” a különböző történeti esetlegességekhez való esztelen ragaszkodásként funkcionált. Voluntarista szemléletük szerint mindez tudományos „felvilágosító” munkával megszüntethető, sőt ez a kommunista társadalom-átalakító program sikerének alapvető feltétele. „A vallásos világnézet és a marxizmus-leninizmus között kibékíthetetlen ellentét van. A vallásos ideológia elleni harcot a marxizmus-leninizmus fegyverével vívjuk mindaddig, amíg a vallásos világnézet az emberek tudatából el nem tűnik.” Ugyanakkor ahhoz, hogy a hasznosság szempontjaira épülő népfrontos politika, – az együttműködés tartalmát a „szocializmus építésének követelményei” által meghatározva, illetve a történelmi szükségszerűséget figyelembe véve – „árulás” nélkül érvényesíthető legyen, az egyházpolitika celebrálói a klasszikus dialektika szabályainak megfelelően különválasztották a klerikális reakció elleni harcot, a vallásos világnézet elleni harctól. „Nem szabad összekeverni a vallás, mint világnézet elleni harc eszközeit, módszereit a klerikális reakció elleni harc módszereivel. Amíg a vallásos világnézet leküzdésében a felvilágosító és nevelő munka eszközeit alkalmazzuk, addig a klerikális reakció ellen a politikai és adminisztratív harc minden eszközét igénybe vesszük.” Ugyanakkor: „Amikor hangsúlyozzuk, hogy a vallás és a klerikális reakció elleni harcot nem szabad összekeverni, ez nem azt jelenti, hogy a klerikalizmus teljesen elválasztható a vallástól. Ellenkezőleg, a vallásos világnézet és a klerikális reakció szorosan összefüggnek. A klerikalizmus vallási köntösben, a vallás leple alatt jelentkezik. Ugyanakkor határozott különbséget kell tenni az ellenük folytatott harc módszereit illetően.”

Ahhoz tehát, hogy a Párt ideológiai szempontjai a „szocialista törvényesség” szabályainak betartásával érvényesíthetőek legyenek, a hatékony pasztorációs tevékenységet (értsd: *tömegebefolyás növelését*) – *hermeneutica sensus mere accomodatus* – a klerikális reakció aknamunkájának új módszereként kellett definiálni. „Megjegyzendő, hogy nem volt könnyű feladata a vizsgálatnak az államellenes politikai tevékenységtől különválasztani a vallásos tartalmat, mert ebbe beleágyazva folytatták aknamunkájukat.”⁴⁵⁸ „Ideológiai tevékenységük bár káros, jogilag nem mindig értékelhető, mert azt hitbuzgalmi jelleggel leplezik.”

⁴⁵⁸ Csillag–Tóth, 1965, 12.

A „klerikális reakció” toposzának megtartása mellett – mely igazolta, hogy a szervek „hivatalosan” lépnek fel – az eljárások megindításának valódi oka az *ideológiai felépítményre* leselkedő veszély elhárítása. Látszólagos paradoxon, de a hangoztatott elvek szempontjából társadalmi és politikai vonatkozásban veszélytelennek tekinthető, „lényegük szerint” hívők ellen a materialista-ateista velleitású rendszerekben sokszor keményebb volt a fellépés, mint a hangoztatott elvek szempontjából valóban „reakciónak” tekinthető vallásgyakorlókkal szemben.

Tovább árnyalja a képet, hogy az új egyházpolitikai koncepció gyakorlati érvényesítését – az egyházak „pórázon tartásának” *módszereit* tekintve – saját identitásuknak megfelelően, különböző módon értelmezték az egyházpolitikát meghatározó belügyi, illetve egyházügyi szervek. (A konkrét esetekben azonban mindez nem zárta ki a hatékony akcióegységet.)

5. 4. A politikai rendőrség nyomozási gyakorlata

A rendszer konszolidálásának időszakában az állambiztonsági szervek munkáját – miközben egy ideig *vis inertiae*- jelleggel hatottak tovább a korábbi időszak restaurációs–adminisztratív egyházpolitikai módszerei – egyre inkább az operatív eszközök (bomlasztás, kiszorítás, megelőzés, kvalifikált ügynökség létrehozása stb.) és a „politikai feladatok” (adminisztratív eljárásnak nem minősülő operatív eszközök igénybevétele) alkalmazása jellemezte.⁴⁵⁹ 1966-ban e modellváltásnak megfelelően szervezték át a III. csoportfőnökség felépítését,⁴⁶⁰ és határozták meg a III/1 osztály⁴⁶¹ vizsgálati szabályzatát. A szabályzat tervezete a korábbi időszak tapasztalataira épít, ezért a vizsgálati munka elvi alapjait és az államelleni bűntettek vizsgálatának a bűnügyi vizsgálati munkától eltérő sajátosságait – a koncepciók perек kreálásának eszközrendszerét – a tervezethez készült feljegyzések alapján rekonstruálhatjuk.

„A vizsgálat szerves része az állambiztonsági munkának, annak egyik sajátos és nélkülözhetetlen eszköze. Ennek megfelelően a vizsgálati munka alapvető feladata:

⁴⁵⁹ 1957 májusától a BM Politikai Nyomozó Főosztály V. osztályának volt a feladata belső reakció elleni elhárítás, amely magában foglalta az egyházak tevékenységének megfigyelését 1957 decemberétől a BM II. főosztály 5. osztálya volt a felelőse a „belső reakció elhárításá”-nak (146 fővel), az egyházakkal szembeni állambiztonsági munkát pedig a II/5–c alosztály látta el 16 fővel. Vörös, 2009, 12.

⁴⁶⁰ Erről lásd Urbán Attila: A magyar állambiztonsági szolgálatok, 1962–1980. *Múltunk*, 2003. 3. sz. 3–74. Az átszervezés során a korábbi II/5–c alosztály feladatait a BM III/III–1–c alosztály vette át. Vörös, 2009, 13.

⁴⁶¹ A BM III. Főcsoportfőnökségének Vizsgálati Osztálya.

a./ realizálni az operatív munka eredményét;

b./ a nyílt nyomozás /vizsgálat/ eszközeinek és módszereinek legteljesebb kihasználásával gyorsan és alaposan felderíteni az államelleni bűntetteket és azok esetlegesen ismeretlen elkövetőit, az operatív úton szerzett bizonyítékok jogi erejűvé tételével és további bizonyítékok felkutatásával bizonyítani a terheltek bűnösségét, előmozdítani a bűntettek megakadályozását, megelőzését és a bűnözés csökkentését;

c./ a vizsgálati lehetőségek teljes kihasználásával jelzéseket és adatokat szolgáltatni az operatív szervek további felderítő munkájához. [...]

Az államellenes bűntettek vizsgálatának az adja meg a sajátosságát, hogy a büntett elkövetésével gyanúsítható személyt már az operatív szervek felderítik, a vizsgálatnak nem ismeretlen tettes ellen kell nyomozást elrendelnie, hanem az „elkövető” /jogilag a gyanúsított, illetve a terhelt/ bűncselekményeit kell feltárni és bizonyítani. [...]

Az operatív feldolgozó munka során titkos eszközökkel felderített és ellenőrzött adatok még akkor is alkalmasak lehetnek az alapos gyanú megállapítására és ezzel együtt az eljárás megindítására, ha azokat adott esetben nem lehet jogi erejűvé tenni. Ilyen esetekben a vizsgálatnak lesz a feladata, hogy a nyílt nyomozás /vizsgálat/ eszközeivel és módszereivel a szükséges jogi erejű bizonyítékokat prezentálja. [...]

Az alapos gyanú megállapítására magának a vizsgálati munkának is van, illetve esetenként nyílhat ilyen lehetősége /pl. terhelt vallomásai, tanúvallomások, más bűntettek, ill. más elkövetőkre/.⁴⁶²

⁴⁶² ÁBTL 4. 1. A–1353/1. Feljegyzés a BM. III. Főcsoportfőnökség vizsgálati szabályzatának tervezetéhez (1966. szeptember 13.) 85–86.

Az eljárások jogi alapját a Magyar Népköztársaság 1962-ben hatályba lépett új Büntető törvénykönyve határozta meg.⁴⁶³ Az 1961. évi V. törvény az állam elleni bűntettek új kategóriájaként határozta meg az „Összeesküvés” tényállását.⁴⁶⁴

5. 5. A Rózsa per előkészítése.

5. 5. 1. Az „operatív” szakasz

Rózsa Elemér és társai ügyének feldolgozása alatt többoldalú kapcsolat alakult ki a feldolgozást végző operatív és a vizsgálati szervek között. A szoros együttműködés megnyilvánult az ügy előzetes jogi „beminősítésében”, különböző javaslatok és tervek (ügynökség kivonása, realizálási terv, stb.) közös összeállításában, operatív úton szerzett adatok jogi erejűvé tételében és számos konkrét esetben. A feldolgozás egyes szakaszaiban vizsgáló tiszteket vezényeltek az operatív tisztek mellé.

A rendszer restaurációjának keretében 1958–1959 fordulóján széleskörű felderítő munka indult egyházi vonalon. Egy retrospektív értékelés szerint: *„Az 1960-as évek első felében azt tapasztaltuk, hogy az egyházi reakció bázisa, fő eszmei és gyakorlati vezetői a feloszlott szerzetesrendek tagságából szerveződik. Az egyházi elhárítás vonalán ez időben realizált összes jelentősebb államellenes ügy jellegét tekintve, rendi ügy volt. Ilyenek pl. a „Regnum Marianum” illegális cserkészcsapat-ügy, a domonkos Szigeti-Soltész Keresztény*

⁴⁶³ A Büntető törvény feladata: „1. §: E törvény feladata, hogy védje a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi és gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét és jogait, neveljen a szocialista társadalmi együttélés szabályainak a megtartására, valamint az állampolgári fegyelemre. Ennek érdekében meghatározza, hogy mely társadalomra veszélyes cselekmények bűntettek, és hogy ezek elkövetőivel szemben milyen büntetések alkalmazhatók.”

⁴⁶⁴ „- 116.§ (1) Aki a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjének megdöntésére, aláadására vagy gyengítésére irányuló összeesküvést kezdeményez, vagy abban vezető tevékenységet fejt ki, öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

- 117. § (1) Aki a 116. § (1) bekezdésében meghatározott összeesküvésben részt vesz, vagy azt támogatja, két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

- 118. § Aki az összeesküvésre irányuló előkészületi cselekményt hajt végre, hat hónaptól öt évig, háború idején két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

⁴⁶⁶ Geréb Sándor: *Az illegális szerzetesrendek operatív ellenőrzésének tapasztalatai*. BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1969. ÁBTL Módszertani Gyűjtemény, 4.

front-ügy, a piarista Lénárd Ödön és társai ügye, a nevezetes „Fekete Hollók” – ügy és a széles kört érintő jezsuita összeesküvési ügyek. Ezek az ügyek feltárták, hogy a klerikális illegális szerzetesrendek vezető szerepet játszottak a reakció irányításában, az államellenes tevékenység szervezésében. Megismertük és bizonyítást nyert, hogy a jezsuiták adják az ellenséges tevékenység fő szellemi vezéreit, és azt, hogy végső soron kezükben futott össze – egyházi vonalon – a legtöbb illegális tevékenység szála.”⁴⁶⁶

1958. június 3-án a BM II/5-C alosztálya tájékoztatást kért a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztályától a megye területén lévő jezsuiták helyzetéről és tevékenységéről. A megszerzett adatok alapján a következő év márciusában a BM. II/5-C alosztálya javaslatot tett jezsuiták közötti ügynökség foglalkoztatására, magatartási vonaluk kidolgozására és figyelő dossziék nyitására.⁴⁶⁸ A hálózati úton beérkezett információk és az 1961. februári házkutatások során lefoglalt anyagok feldolgozására – a továbbiakban szükséges operatív munka irányítására és koordinálására – a BM. Pest Megyei RFK. Politikai Nyomozó Osztály V. alosztálya 1961. május 25-én „Misszió” fedőnéven csoportdossziét nyitott.⁴⁶⁹ A rend tevékenységének fő irányát a következőképpen összegezték: “szerteágazó jezsuita irányítás alatt illegális egyházi szervezkedés, antiateista filozófiai, szociológiai, nyílt rendszer ellenes politikai és egyházpolitikai füzetek írása, sokszorosítása és terjesztése. Céljuk az elit nevelés főleg az értelmiség és az ifjúság körében, a papság és a hívek politikai tájékoztatása a jezsuitáktól kapott, általuk szerkesztett és sokszorosított anyagok alapján”.⁴⁷⁰

A feldolgozó munka folytatása érdekében – 1961 júliusában – a belügyminisztérium II/5-C alosztálya az alábbi javaslatot tette: „1961. február hó 6-án az „Omega” fn. akció keretén belül házkutatást tartottunk Budapesten és vidéken, összesen 72 illegális jezsuita rendtagnál, ill. azoknál a személyeknél, akik ellenséges tevékenység szempontjából szoros kapcsolatban álltak azokkal a jezsuitákkal, akiket feldolgozás alatt tartunk. A feldolgozó munka bizonyítja, hogy a rend vezetői és tagjai tovább folytatják ellenséges tevékenységüket, ez mellett azonban számítanak arra, hogy a legközelebbi letartóztatások

⁴⁶⁸ ÁBTL 3. 1. 5. O–18891/3. Szerzetesrendek. Jelentés (1959. március 10.). 125–127.

⁴⁶⁹ ÁBTL 3. 1. 5. O–18891/3. Szerzetesrendek. Határozat a Cs–653 számú „Misszió” fn. Csoport dosszié irattárba helyezésére (1964. június 17.). 292. „A jezsuita szerzetesrend illegális rendi tevékenysége, az ellenséges csoportosulások létrehozása, szervezése és vezetése, a rendszer ellen kifejtett tevékenység a »Misszió« fn. ügyben konkretizálódtak.”

⁴⁷⁰ ÁBTL 3. 1. 5. O–18891/3. Szerzetesrendek. Uo.

őket is fogják érinteni. [...] A sikeres feldolgozó munka érdekében szükséges olyan intézkedések megtétele, melyek azt a látszatot keltik, hogy a politikai nyomozó szervek ügyüket véglegesen rendezték. Ezáltal elérjük, hogy a jezsuita rend érintett tagjait és a vezetőket megnyugtassuk.

A fentiekkel kapcsolatban az alábbi intézkedések megtételét javasoljuk:

1.) Az Egyházi Hivatal felé javaslatot készítünk, az alább felsorolt egyházi szolgálatban álló jezsuita szerzetesekről, akik az illegális rendi tevékenységben bizonyíthatóan részt vettek. Javasolni fogjuk, hogy ezen személyeket az illetékes püspökökön keresztül az egyházi szolgálatból távolítsák el.⁴⁷¹ [...]

2.) A fenti személyeket a Vizsgálati Osztály terheltként kihallgatja. Jegyzőkönyvben elismerteti velük a náluk talált anyagok ellenséges voltát. A Btá 56. Par.⁴⁷² alapján rendőri figyelmeztetésben részesíti őket és az ügyük vizsgálatát megszünteti. Ezen személyek adatait, hasonlóan a már korábban megállapított személyekhez, a Vizsgálati Osztály állítja össze.

2.) A II/8 Osztállyal közösen hallgatjuk ki és rendőri figyelmeztetésben részesítjük az alábbi személyeket: Vác Jenő SJ., Szabó József SJ., Bella László SJ. Bálint József SJ., Mócsi Imre SJ., Rózsa Elemér SJ., Takács Sándor SJ., Palánkay Tibor SJ., Szabó László rk. pap, Polgár András SJ., Bodolai Gyula SJ., Kerkai György SJ., dr. Rozmány János SJ., Kovács Jenő SJ., Palotai László SJ., Szamoslaki Béla SJ.

A felsoroltak nagyobb része a "Misszió" fn. ügyben mint célszemélyek szerepelnek. [...]

3.) Taktikai szempontból javasoljuk, hogy az alábbiakban felsorolt személyekkel szemben ne fogantatosítsunk semmilyen intézkedést. Így annak a gyanúját, hogy közülük esetleg őrizetbevételeket is végrehajtottunk, ezen személyek felé tereljük. (Kollár Ferenc SJ. Petruch Antal SJ., Klembala Ernő SJ., Lukács László SJ., Ruppert Pál SJ., Szabó István SJ., Szörényi Gábor SJ., Kiss László SJ., Vogl Gáspár SJ., Kontra Éva üzemi dolgozó, Pálos Izabella gyógyszerész) [...]

⁴⁷¹ Pethő Jenő SJ., Schmidt Ferenc SJ., Csizmadia Rudolf SJ., Miksó Sándor rk. pap, Balpataki Béla rk. pap, Tarnóczi Ferenc rk. pap, Tarnóczi János rk. pap, Belányi István SJ., Thurzó István SJ., Könyves Tibor SJ., Lipkai István SJ., Banyó Viktor SJ., Horváth Mihály SJ., Süle Géza SJ., Németh Tibor SJ., Gyöngyösi Vince rk. pap, Kassai János rk. pap

⁴⁷² Az 1950. évi II. törvény a büntetőtörvénykönyv általános részéről. Ez volt a szakzsargonban Btá., amit 1962. VII. 1-től a NET. 1962. évi 10. sz. törvényerejű rendelete helyezett hatályon kívül.

⁴⁷⁴ ABTL 3. 1. 9. V-151900/7 Rózsa Elemér és társai. Javaslat (1961. július 27.). 8-12.

A házkutatások során szerzett, a jezsuita szerzetesrend ellenséges tevékenységét dokumentáló anyagok, a felsorolt intézkedések végrehajtása során nem vesztik el jogi erejüket, ezáltal a „Misszió” ügy realizálásakor dokumentumként felhasználhatók lesznek. Ezt biztosítja az alábbi indoklási lehetőségünk.

*Egyes személyek ügyének a fenti módon történő realizálásakor a nyomozati szervek más törvénybe ütköző politikai tevékenységről nem szereztek tudomást. A személyek további ellenőrzése azonban bizonyította, hogy az általuk végzett ellenséges tevékenység szoros összefüggésben van a korábban lefoglalt házkutatási anyagok ellenséges tartalmával. Ez jogilag szükségessé teszi a házkutatások során lefoglalt anyagok és tevékenységük realizálása után a vizsgálati munka összekapcsolását.*⁴⁷⁴

Az ügyben 1961 decemberében, a BM. II/5-C alosztálya által készített összefoglaló a rend tevékenységének fő irányát a „világszolidarizmus” programjának megvalósításában látta.⁴⁷⁵ *„Az illegális jezsuita rend politikai programját a korábban kidolgozott, de ma is aktuális »Világszolidarizmus« képezi»⁴⁷⁶ „Kollár Ferenc rendfőnök szervező- és irányító tevékenységében összhangba hozta a missziós egyházra vonatkozó tervezetet a »Világszolidarizmussal«, a rendi illegációt a tervezet lényegesebb tételeinek megfelelően tervezte meg.”⁴⁷⁷*

1962-ben a BM. II/5-C alosztályának munkatársai – az ügy realizálását sürgető igyekezetükben – megkísérelték differenciálni a „Misszió” fn. ügyben keletkezett anyagokat. A „világszolidarizmus” programjának elemzését és az azzal kapcsolatos feldolgozó munkát az ún. „Írói munkaközösség” fedőnév alatt folytatták.⁴⁷⁸ A legaktívabb tagoknak ekkor P. Bella László, P. Rózsa Elemér, P. Bálint József, P. Takács Sándor, P. Mócsy Imre, P. Vác Jenő és P. Kerkei Jenő rendtagokat tartották. A nyomozás során

⁴⁷⁵ A „világszolidarizmussal” kapcsolatos írások az 1950-es évek letartóztatásai során kerültek először az Államvédelmi Hatóság látókörébe, de ekkor nem érték el annak ingerküszöbét. (P. Bálint József S.J. visszaemlékezése szerint „megdicsérték” őket, „haladó gondolatoknak” minősítve a világszolidarizmusban foglaltakat.) 1955-ben az ún. „csoportvezetők” perében az ismételt lefoglalt írások „izgatásra alkalmas” minősítést kaptak.

⁴⁷⁶ ABTL 3. 1. 9. V–151900/7. Rózsa Elemér és társai. Összefoglaló jelentés a „Misszió” fn. ügyben (1961. december 27.). 53.

⁴⁷⁷ ABTL 3. 1. 9. V–151900/7. Rózsa Elemér és társai. 54. *„Még a jezsuiták egymás közti kapcsolatában is a különböző pörök különállóak voltak, amelyek semmi kapcsolatban nem voltak a »világszolidaristákkal«”* P. Bálint József SJ. írásos közlése. 2007. február 6.

⁴⁷⁸ ABTL 3. 1. 9. V–151900/7. Rózsa Elemér és társai. Összefoglaló jelentés (1962. május 9.). 56–71.

nemegyszer indifferensnek bizonyuló személyeket vontak be a koncepcióba, számos jezsuita letartóztatására tettek javaslatot, 1962 júniusában pedig megkíséreltek összefüggést konstruálni a jezsuiták és az ún. Matheovics-csoport között.⁴⁷⁹ „*Komoly nehézséget okozott, hogy a különféle csoportok elképzelései, céljai és tevékenységük rendszerváltozásra való felkészülés, keresztényszocializmus elitképzés, stb. igen közel álltak a szolidarizmushoz. Az akkori házkutatások és a lefolytatott büntetőeljárások komoly eredményt hoztak, leszűkítették a számbavehető körét. Hiba volt azonban, hogy a »Világszolidarizmust« az egész illegális rend, sőt a jezsuitákkal kapcsolatot tartó más csoportok kizárólagos programjaként értékelték. Ez a későbbiek során büntetőjogilag egymással össze nem függő ellenséges személyek és csoportok ügyének indokolatlan egyesítésére, illetve erre való törekvésre vezetett és zavarta az operatív feldolgozást*” – értékelte az operatív munkát a BM. III/1. osztálya az ügyről készített értékelő jelentésben 1965. április 21-én.⁴⁸⁰

Egyértelműnek tűnik, hogy a világszolidarizmust újra felfedezve, a rendelkezésére álló adatokból a politikai rendőrség „monstre” ügyet akart kreálni.⁴⁸¹ A vezető szerep a jezsuitáké lett volna, az egész klerikális reakciót „összekötő cement” pedig a „világszolidarizmus programja”.⁴⁸² A koncepcióban az elv néhány pontja, jelesül az „elit-teória”, mint az ötvenes évek katakombaegyház-tervezetének aktualizált továbbélése és megvalósulása funkcionált; a külföldi kapcsolatok révén pedig az egész ügyet a nemzetközi „klerikális reakció” korabeli működésébe lehetett illeszteni. A „klerikális reakció” nemzetek fölötti kapcsolatrendszerével szemben a szocialista országok állambiztonsági szerveinek internacionáléja igyekezett felvenni a versenyt: „*A feldolgozó*

⁴⁷⁹ ABTL 3. 1. 9. V–151900/7. Rózsa Elemér és társai. Javaslat (1962. június 18.). 78–89.

⁴⁸⁰ ÁBTL 3. 1. 9. V–151900/8. Rózsa Elemér és társai. Értékelő jelentés Rózsa Elemér és társai ügyében (1965. április 21.). 149–150.

⁴⁸¹ „Az volt az első benyomásunk, hogy valami »nagy dolgot« szeretnének kihozni a pörünkből.” P. Bálint József SJ. írásos közlése. 2007. február 6.

⁴⁸² Hollós Ervin a hatvanas-hetvenes években több kiadást megért hírhedt könyvében az „összekötő cement” alcím alatt tárgyalja a jezsuiták „ellenforradalmi” tevékenységét. Hollós meglátása szerint a jezsuiták tevékenysége egyrészt kimeríti a „klerikális reakció ellenforradalmi tevékenységének” egész tárházát, másrészt a jezsuiták eszmei vezetői és koordinátorai a szerteágazó népi demokrácia-ellenes egyházi tevékenységnek. E különböző előfeltevésekből kiindulva, az operatív szervek munkatársainak tudatában olykor – filológiaiilag legalábbis mindenképpen – toposzá merevedni látszó konstrukció alapvetően, mintegy axióma határozta meg az operatív feldolgozó munkát. Hollós Ervin: *Kik voltak? Mit akartak?* Bp., 1967.

⁴⁸⁴ Csillag–Tóth, 1965, 29.

*munkát eredményesen segítette a kooperáció más szocialista országok állambiztonsági szerveivel. [...] Az operatív eszközök kombinált alkalmazása révén általában jó előre tudomásra jutott a célszemélyek tervezett kiutazása, vagy személyek hozzájuk való érkezése. Kezdetől fogva koordinálták a munkát ezen országok állambiztonsági szerveivel. A német állambiztonsági szervek minden esetben készséggel adtak támogatást és az ő révükön a realizálás idejére Rózsák német (nyugatnémet is) vonatkozású kapcsolatai nagyrészt tisztázva lettek. A kooperáció a felsorolt országok állambiztonsági szerveivel szorosabbá vált a realizálást közvetlenül megelőző időszakban és az üzenetküldéseken túl, személyes tárgyalások útján is koordinálták munkájukat.*⁴⁸⁴

A külföldön élő rendtársakkal kialakított nexust pedig a „Világszolidarizmus” nemzetközi „eszkalálása” érdekében kifejtett tevékenységként lehetett értékelni: *„Rózsa Elemér és Bálint József elhatározták, hogy ellenséges tevékenységüket külföld felé is kiterjesztik. Rózsa 1962-ben és 1964-ben az NDK-ban járt, ahol felvette a kapcsolatot Drezdában és Berlinben élő rendtársaival. Ez alkalommal Rózsa kérte Georg Kappel [helyesen: Georg Conrad] drezdai jezsuita házfőnököt, hogy továbbítsák azon kérelmét a Vatikán felé, miszerint küldjenek Magyarországra, hozzá egy vizitátort, aki értékelné illegális tevékenységüket és biztosítaná a Vatikán támogatását részükre.*⁴⁸⁵ *Jelszóban állapodtak meg, amely »Alles in Ordnung« (minden rendben) volt. A jelszó alapján, 1963 áprilisában Rózsánál Budapesten jelentkezett Herbert König [helyesen: Hubert Krause] nyugatnémet szerzetes, aki a jelszóval igazolta magát. [...] Rózsa Elemérnek közvetlen kapcsolata volt a Vatikánnal is. Rómában él egyik rokona dr. Szegedi Zoltán [helyesen: dr. Alszeghy Zoltán] jezsuita professzor, aki 1963–64-ben rokonlátogatás címén Magyarországon járt.*⁴⁸⁶

⁴⁸⁵ Rózsa Elemér 1962. júliusában kereste fel Georg Conradot a jezsuiták drezdai rendházának házfőnökét. Rózsa P. Kollár Ferenc provinciális kinevezésének jogszerűségével kapcsolatos kételyei tisztázása érdekében arra kérte Conradot, hogy a nyugatnémet provinciálison keresztül járjon közbe, hogy a rendi központ ez ügyben küldjön vizitátort Magyarországra. ÁBTL 3. 1. 9. V–151900/8. Rózsa Elemér és társai. Georg Conrad tanúkihallgatási jegyzőkönyve (1965. február 10. Drezda). 13–16. A P. Kollár kinevezésével kapcsolatos kételyek véglegesen csak akkor oszlottak el, amikor P. Tamás 1972-ben először mehetett Rómába, nem utolsósorban az ügy tisztázására. *„Ott az akkori német asszisztens, P. Schasching, meghallgatva P. Tamás referátumát, érvényesnek ismerte el P. Kollár kinevezését. Amikor aztán P. Kollár 1977 októberében Rómában járt, nem is merült fel a kérdés, hogy ő-e a magyar jezsuiták provinciális, sőt még ebben a minőségben VI. Pál pápa is külön kihallgatáson fogadta őt.”* Pálos, 1992, 85.

⁴⁸⁶ Csillag–Tóth, 1965, 18. P. Alszeghy Zoltán magyarországi tartózkodása idejére a BM. III/III. Csoportfőnöksége 1963. június 29-én operatív tervet készített: *„Rózsa Elemér és társai által szervezett*

A feldolgozott adatokat 1963 februárjában a BM. III/1. osztálya összegezte, melyben a vizsgálati szervek félreérthetetlenül önmérsékletre intették az operatív elvtársakat, jogi szakvéleményt készítettek, mely egyúttal a további munka irányát is kijelölte: „Áttanulmányoztam a BM. III. Főcsoportfőnökség III. Csoportfőnökség 2. Osztálya⁴⁸⁷ által jogi véleményezésre megküldött „Misszió” fn. ügyben keletkezett anyagokat, amely a magyarországi jezsuiták egyes tagjainak tevékenységével foglalkozik. [...] Az utóbbi fél év során súlypontát helyezés történt: Kollár Ferenc illegális rendfőnök és néhány társa helyett – helyesen – a szolidarizmus terjesztésén és továbbfejlesztésén munkálkodó Rózsa Elemér és társai köré összpontosult a figyelem.

A rendelkezésre álló operatív anyagokból megállapítható, hogy az illegális jezsuita rend, s ezen belül a szolidarizmus szellemében aktívabban működő egyedeinek befolyása kiterjed két- háromszáz fős világi papi körökre, papi szemináriumokon belül kisebb csoportokra; – Szabó József vonalán a Műszaki Egyetem kb. 80-100 tagjára. Palánkai Tibor vonalán lánycsoportokra és ismeretlen létszámú családokra – összességében nézve egy szűkebb értelmiségi körre, melynek társadalmi veszélyessége jelentős. Az operatív osztály összefoglaló jelentései és tájékoztatóiból azonban megállapítható, hogy túlértékelik az ügy jelentőségét. [...]

A párt felé adott tájékoztatókból nem derül ki, hogy elsődleges operatív jelzésekről van szó, s ez félreértésekre adhat alkalmat. E tájékoztatókból nem derül ki, hogy milyen nehézségeket jelenthet ugyanezen adatoknak – realizálás esetén – a jogi erejűvé tétele.

államellenes összeesküvés feldolgozása során tudomásunkra jutott, hogy a csoportosulás vezetője illegális kapcsolatot hozott létre az összeesküvés és a római jezsuita rend központja között. Róma megbízásából április hó folyamán vizitátorként Magyarországra érkezett Kruse Hubert nyugatnémet jezsuita, aki Rózsa Elemérnek két tájékoztató jelentés elkészítésére adott utasítást.

- *Ellenőrzött adataink szerint július 7-én rokon látogatás fedésével Magyarországra érkezik Alszeghy Zsolt jezsuita, a Gregorián egyetem rectora. Július 14-én két hetes ittartózkodásra két nyugatnémet állampolgár érkezik, akikkel Rózsa tárgyalni fog.*
- *A fenti adatok birtokában felderítjük Rózsa és társai illegális külföldi kapcsolattartását. Megszerezzük és dokumentáljuk vatikáni utasításra készített jelentéseket és további lehetőségeket kívánunk teremteni csatornájukba való beépüléshez.” ÁBTL 3. 1. 8. Cs-687/IV. Hontalanok. A dokumentumra Bandi István hívta fel a figyelmemet. Segítségét ezúton is nagyon köszönöm.*

⁴⁸⁷ A BM III. Főcsoportfőnökség III. „Belső Reakció Elhárító” Csoportfőnökségének 2. – az ifjúság körében végzett elhárítással foglalkozó osztálya.

Előreláthatólag nehézséget fog jelenteni Palánkai Tibor és különösen Szabó József személyének kapcsolódása Rózsa Elemér és társaihoz.

Az operatív jellegű bizonyítékok jogi erejűvé tételének eredményessége bizonytalan – a realizálás helyett az operatív munka folytatását javasoljuk. Figyelemmel arra, hogy nem monstre-ügyről van szó, hanem széleskörű bomlasztás alapját képező – s néhány személy vonatkozásában – nyílt eljárás indításáról van szó, a nyomozás elrendelésének nincs jogi akadálya. Azonban a tényállás részletes ismerete, a rendelkezésre álló hiányos adatok, s a jezsuiták korábbi vizsgálata során tapasztalt és várható nehézségek miatt számítani kell a jogi erejű bizonyítás problémáira. E téren jelentkezhető nehézségek mértékét felmérni előre nem lehet.”⁴⁸⁸

Az ezt követő időszakban a BM. III/III-2. és a BM. III/1. osztályai szorosan együttműködve igyekeztek vizsgálati szakaszba juttatni az ügyet. Döntöttek az operatív eszközök használatának kiterjesztéséről, bomlasztó tevékenység megszervezéséről, titkos házkutatásokról, az egyes személyekkel kapcsolatos intézkedési javaslatokról és arról, hogy a realizálást követően kiket hallgatnak ki gyanúsítottként, illetve tanúként. A feldolgozás során az operatív szervek – elsősorban ügynökség hiánya miatt – „ügyszólván valamennyi rendelkezésre álló operatív eszközt felhasználtak”.⁴⁸⁹ A „realizálásra” az operatív szervek többszöri javaslata ellenére előbb az 1963. március 22-i kegyelmi rendelet, 1964 első háromnegyed évében pedig a Vatikánnal folytatott diplomáciai tárgyalások miatt nem kerülhetett sor.⁴⁹⁰ A nyílt nyomozás elindítását végül egy nem várt körülmény, az ügyben érintett P. Takács János Jugoszláviába utazása segítette elő. „Operatív úton értesültünk, hogy nem szándékozik az országba visszatérni és magával viszi az összeesküvés több fontos anyagát a Vatikánba való kijuttatás céljából. Takácsot a vonaton 1964. november 19-én konspiráltan őrizetbe vettük, majd előzetes letartóztatásba helyeztük. Kihallgatása során vallomást tett az összeesküvéssel összefüggő kérdésekről. Ezt követően utasítást kaptunk az ügy gyors realizálására, és arra is, hogy a vizsgálatot rövid időn belül fejezzük be.”⁴⁹¹

⁴⁸⁸ ÁBTL 3. 1. 9. V-151900/7. Rózsa Elemér és társai. Jelentés (1963. február 12.). 90–104.

⁴⁸⁹ ÁBTL 3. 1. 9. V-151900/8. Rózsa Elemér és társai. Értékelő jelentés Rózsa Elemér és társai ügyében (1965. április 21.). 150.

⁴⁹⁰ ÁBTL 3. 1. 9. V-151900/8. Rózsa Elemér és társai. Uo. 152.

⁴⁹¹ ÁBTL 3. 1. 9. V-151900/8. Rózsa Elemér és társai. Uo. 153.

„Rózsa Elemér és társai” ügyének realizálását több más, hozzá holdudvarként kapcsolódó ügygel együtt 1964. december 2-án hagyta jóvá Galambos József miniszterhelyettes.⁴⁹²

5. 5. 2. A letartóztatások

Ilyen előzmények után – az érintettek számára váratlanul –, a Btk. 118. §-ba ütköző “összeesküvés-előkészület alapos gyanúja” miatt 1964. december 7-én előzetes letartóztatásba helyezték P. Rózsa Elemért és P. Dombi Józsefet, december 14-én P. Bálint Józsefet, 1965. január 16-án P. Mócsy Imrét, valamint terheltté nyilvánították P. Váczy Jenőt, akit egyelőre szabadlábon hagytak, majd 1965 márciusában letartóztattak. A fentiekén kívül az ügytől elkülönítve őrizetbe vették P. Morlin Imre, P. Cserepes Péter jezsuitákat és P. Halász Pius ciszterci szerzetest, valamint eljárás indult P. Dukay József jezsuita szerzetes ellen. A realizálással egy időben 67 főt hallgattak ki tanúként, fegyelmi eljárást kezdeményeztek két személy esetében, valamint javaslatot tettek fegyelmi eljárásra és rendőri figyelmeztetésre 26 egyházi és világi személy ügyében.⁴⁹³

A rendtagok letartóztatása teljesen váratlanul érte a jezsuitákat. A felháborodással elegy elkeseredés szenzitív módon tükröződik „Tömör János” 1964. december 16-án kelt, az ügynöki beszámolók retorikája szempontjából szokatlan hangvételű jelentésében.

„Általában nagy megdöbbenést és megrökönyödést okozott. Mint a futótűz terjedt szét. Bizonytalanság és találgatás ütötte fel fejét. Két kérdés merült fel, amely mindent magában is foglal.

a/ Miért???

b/ Miért éppen most? Mi a cél ezzel?

1/ Miért?

A felmutatott igazolások / házkutatást végzők részéről/ azt jelezték, hogy „összeesküvésre való felkészülésről” van szó... A bűvös szó és fogalom tehát megint előkerült: összeesküvés!!!!!! Már azt gondoltuk, hogy ez lomtárba került és ismét itt van, igaz kissé újabb formában...

Mikor értesültünk Dombi letartóztatásáról, nemkülönben Bálint lééről [?], úgy látszott, hogy a Világsolidarizmusról van szó. Mikor ez előkerült beszélgetésünkben, csak

⁴⁹² ÁBTL 3. 1. 9. V–151900/7. Rózsa Elemér és társai. 131–136.

⁴⁹³ ÁBTL 3. 1. 9. V–151900/8. Rózsa Elemér és társai. Javaslat (1965. augusztus 31.). 209.

mosolygott ezen mindenki. 15 évvel ez előtti iskolai disszertációs dolgozat elővétele, igazán hajánál előrángatott dolog lenne, főleg, amikor ezt már oly sokszor átböngészték különböző ügyekkel kapcsolatosan...

Egy –két nap után az látszott inkább valószínűnek, hogy a szokott dolog jött ismét elő: ifjúsági csoportok, izgató tartalmú írások, összejövetelek... Úgy gondolom, hogy ez van inkább a dolog mélyén. Hogy ez már politikai összeesküvés jelleget ölthet, azt így eldönteni nem lehet.

2/ Izgatóbb kérdés, hogy miért éppen most történt ez a dolog? Megegyezés árnyékában vagyunk még. Elhangzottak biztató szavak és kijelentések a parlamentben felelős férfiak ajkáról. A légkör kialakulóban van a kedvezőbb együttműködésre.... Miért volt most ez a villámcsapás???

Mi lehet ezek mögött?

Sok minden. Talán legjellemzőbb, ha nagyjából összefoglalom azokat a lehetőségeket, amikre most gondolni lehet. Ezeket Kollár és Tamás beszélgetéséből veszem ki...

Háttér lehet:

a/ retorzió a vatikáni rádió kirohanása ellen, mellyel a béke-papi mozgalommal kapcsolatosan és különösen néhány kiemelkedő személy szerepével foglalkozott?

b/ retorzió, hogy állítólag Bombay-ben nem kaptak hivatalos szerepet Várkonyi és Beresztóczy, hanem csak magánszemélyként vehettek részt a kongresszuson?

c/ figyelem-elterelés a közéleti nagy „Panama” ügyről?

d/ Ráijesztés az egyháziakra, hogy a „Megegyezés” nem jelent teljes enyhülést és a lényegben nincs változás....

Mindez lehetséges, de nem valószínű, hogy ez áll a dolgok mögött. De az sem valószínű, hogy ez a kérdés-megoldás ilyen módon már halaszthatatlan volt, hiszen lényegében régóta tudott dolgok és a személyek ismert ügyei szerepelnek. Tehát más valami lehet mögötte? Mi???

Talán:

a/ az adminisztratív szervek egy „actio-programja”? Ez elég rosszul sikerült dolog lenne.

b/ vagy a régi „vonal” jutott szerephez a vezetésnél? Olyan látszata is van, mintha a Vatikánnal való tárgyalás és megegyezés „megfűrészéséről” lenne szó olyan értelemben, hogy ezzel az akcióval célt akarnak elérni:

egyrészt: - elkészeríteni és elhidegíteni a papokat a megegyezés gondolatától /ez szabotázs szagú dolog lenne/...

- *bizalmatlanságot kelteni az őszinte jóakarat dolgában az állami szervek részéről...*

másrészt: sakkhúzás a Vatikán felé: íme a papok nem tartják magukat a megegyezés szelleméhez, az állam kénytelen eltávolítani ezeket az elemeket. Ezzel igazolódik, hogy a papság részéről vannak az akadályok a kialakuló jóviszony előtt...

vagy: igazolni akarták, hogy az „erős kéz” politikája nem változott meg.

vagy: a Szovjetunióbeli változások rezgéséről lehet szó itt is?

*Lehet, sőt valószínű, hogy ezeken kívül más okok vezettek erre az intézkedésre. Egy biztos, hogy nem az ügynek „sürgős” elintézni való jellege. Ezek mögött más valami komoly dolog van!!!! De ez még nem világos.*⁴⁹⁴

5. 5. 3. A vizsgálati szakasz

Az operatív csoport és a vizsgálók szoros munkakapcsolata a per előkészítésének minden szakaszában működött. Az operatív tiszték előzetes tájékoztatást adtak a kihallgatandó személyek várható magatartásáról, visszajelezték a vizsgálat intézkedéseinek hatását, további adatokat szereztek be a vizsgálat igényeinek megfelelően, és nem utolsósorban lehetőségük nyílt az ügyben beidézett tanúk és más személyek „operatív célból való tanulmányozására”.

A vizsgálati terv négy fő kérdés tisztázását és bizonyítását határozta meg:

- az összeesküvés programja
- a program megvalósítása (szervezeti felépítés, vezetés, utánpótlás biztosítása, konkrét ellenséges tevékenység)
- külföldi kapcsolatok
- a bűncselekmény elkövetésének okai.

A terheltekre egyéni intézkedési tervek készültek. A bírósági eljárás során nem használható, operatív módszerekkel szerzett adatokat – a dekonspiráció elkerülése

⁴⁹⁴ ÁBTL 3. 1. 2. M-24450. „Tömör János”. Jelentés (1964. december 16.). 281–283. Aláhúzások az eredetiben.

érdekében is – különböző bizonyítási taktikák alkalmazásával, más úton szerzett adatok kombinálásával fordították jogi erejűvé.⁴⁹⁵

A megvalósítás tekintetében: *„Elsősorban figyelmet érdemel Rózsa és társai összeesküvésének szervezettsége, amelynek – eltérően a korábbi szervezkedésektől – legfőbb jellemzője a formaságoktól mentes, laza, kifelé vallásos emberek ártatlan gyülekezetének feltüntetett szervezési mód. Ugyanitt kell említeni a legális, lelkesítő tevékenységgel együtt járó alkalmak és lehetőségek kihasználását is, amely más egyházi ügyekben hasonlóan a feldolgozás egyik problémája”*.⁴⁹⁶

A külföldi kapcsolatokat, melyeket a vizsgálók az összeesküvés kiterjesztéseként értékelték, az operatív szakaszban megismert tények tendenciózus beállításával vélték bizonyítottak.

A bűncselekmény elkövetésének okát egy jogi szempontból nehezen kategorizálható, sajátosan determinált antropológia szerint fogalmazták meg: *„Elsősorban a terheltek személyében rejlő okok. Egész múltjuk, neveltetésük és életvezetésük ellenséges tendenciájú volt. Mint volt jezsuita szerzetesek, a Vatikán leghűségesebb és legharcosabb alattvalói. A fiatalabb jezsuita generációhoz tartoztak, akik az illegális renden belül is a legszélsőségesebb jobboldali irányzatot képviselték.”*

5. 5. 4. A vádirat

A nyílt nyomozás 1965. február 10-én fejeződött be. A Vizsgálati Osztály február 11-én, az előzetes letartóztatás jogalapjánál súlyosabb minősítéssel – Rózsa Elemért a Btk. 116.§ 1. bekezdése; Dombi Józsefet, Bálint Józsefet, Mócsy Imrét és Takács Sándort a Btk. 117.§ 1 bekezdése; Vác Jenőt a Btk. 132.§.-ba ütköző összeesküvés feljelentése elmulasztásának alapos gyanúja miatt – adta át az ügyet vádemelés céljából a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztályának.⁴⁹⁷ A Fővárosi Főügyészség március 12-én benyújtott vádiratában elfogadta a nyomozás által megállapított tényállást, a minősítést azonban két esetben tovább súlyosította. Dombi Józsefet összeesküvés vezetésével, Vác Jenőt pedig összeesküvésben

⁴⁹⁵ Elsősorban a III/e rendszabály (lakás lehallgatása) felhasználása jelentett problémát, mely önmagában nem képezett jogi bizonyítékot. A vizsgálati szerveknek azt kellett megoldani, hogy a „rendszabály” útján megismert körülményekről a tanúk, vagy terheltek vallomást tegyenek, melyet más személyeknél is fel lehetett használni és érvényesíthető volt a jogi eljárásban.

⁴⁹⁶ Csillag–Tóth, 1965, 23.

⁴⁹⁷ Mellékletként „tájékoztatás és bírói iránymutatás céljából” csatolták Szabó József jezsuita szerzetes összeesküvés ügyében hozott bírósági ítéleteket. Az ügyben zárt tárgyalást javasoltak. ÁBTL 3. 1. 9. V–151900/8. Rózsa Elemér és társai. Összefoglaló jelentés (1965. február 10.). 83–101.

való részvétellel vádolta meg. A vádiratot a Fővárosi Bíróság március 29-én megtartott előkészítő ülésén elfogadta és a súlyosító minősítés alapján Vácz Jenő előzetes letartóztatását rendelte el.⁴⁹⁸

A BM III/1 Osztálya 1965. április 21-én készítette el értékelő jelentését „Rózsa Elemér és társai” ügyében.⁴⁹⁹ A dr. Fehér Gyula r. százados, fővizsgáló által jegyzett összefoglaló az ügy „jogi tanulságaira” is kitért: *„Rózsa Elemér és társai ügye is megmutatta, hogyan kell értelmezni és alkalmazni a Btk-nak az összeesküvésre vonatkozó rendelkezését egy ilyen laza, formális szervezettel nem rendelkező csoport vonatkozásában. Mindenek előtt a tartalmi kérdések kiemelkedő fontosságát húzza alá. (sic!) Jogi elbírálás szempontjából azt kell vizsgálni, hogy az adott csoportosulás programja, vagy célja alkalmas-e a népi demokratikus rendszer megdöntésére aláásására vagy gyengítésére, e cél érdekében fejtenek-e ki tevékenységet, tapasztalható-e abban szervezetszerű, konspiratív együttműködés, a feladatkörök bizonyos megosztása. Amennyiben az adott csoportosulás ezeknek a feltételeknek megfelel, úgy összeesküvéssel állunk szemben, mint ahogy ez Rózsa és társai esetében is történt. Nem feltétel tehát a formális szervezet, sejt, tagság, alá-fölé rendeltségi viszony, stb. Az is közömbös, hogy a szervezetszerű államellenes tevékenység mellett milyen mértékben folytatnak egyéb, mint például adott esetben vallásterjesztési és rendi tevékenységet. Ez a tanulság azért is fontos, mert mindinkább általánossá válik, a Rózsáékhoz hasonló sajátos laza összeesküvésforma. Ez nehezíti felismerhetőségüket, bonyolítja feldolgozásukat és vizsgálatukat. Ez a szervezési mód számukra azért is előnyös, mert a felelősség alól számos kibúvási lehetőséget is rejt magában. Ezekkel a lehetőségekkel a terheltek mind a vizsgálat, mind pedig a későbbiek során »védekezés« címén bőségesen élnek is.”*

5. 5. 5. Az ítélet

A Budapesti Fővárosi Bíróságon megtartott „dupla nullás” perben 1965. június 30-án hirdetett ítéletet dr. Bimbó István tanácselnök. „A Bíróság a büntetés mértékének megállapításánál mindenekelőtt a vádlottak személyében rejlő fokozott társadalmi veszélyességet tette vizsgálat tárgyává”. A vádlottak és védőik védekezését elutasítva, a Fővárosi Főügyészség vádiratával egyezően P. Rózsa Elemért és P. Dombi Józsefet a Btk. 116. §. 1. bekezdésében foglalt “összeesküvés vezetése” büntette miatt 8, illetve 4- évi szabadságvesztésre; P. Bálint Józsefet, P. Takács Sándort, P. Mócsy Imrét és P. Vácz Jenőt

⁴⁹⁸ BFL XXV. 60. e. Fővárosi Főügyészség, TÜK büntető iratok 04/1965 Rózsa Elemér és társai. Vádirat

⁴⁹⁹ BFL XXV. 60. e. Fővárosi Főügyészség, TÜK büntető iratok 04/1965 Rózsa Elemér és társai. 120–163.

a Btk. 117. § 1. bekezdésében foglalt „összeesküvésben való részvétel büntetében”: 5, 4 és fél, 4, illetve 3 évi szabadságvesztésre ítélte.⁵⁰⁰

5. 6. Összegzés

Kontextualitását tekintve a „Világszolidarizmus” per az immár konszolidáltnak hirdetett „Kádár-korszak” egyházpolitikájának lenyomata. Egy olyan korszaké melyben a „történelmi szükségszerűség” a hatalom monopóliumával bíró Pártot ideológiája finomítására kényszerítette, és az egyházak intézményes részével – annak megfelelő arcolatúvá fazonírozása után – átmeneti kiegyezésre indította. Az erő pozíciójában lévő fél ugyanakkor, ateista genezisének meg nem tagadva, de retorikájával szöges ellentétben, különböző alrendszereinek keresztül kreált ügyeket az Egyháznak, mint az egyéni és közösségi istentapasztalat konstitutív részének kiiktatására. A történelem eszkatológikus szemlélete, vagy a transzcendenciára épülő alternatív létállapot megélése a „szocializmus alapjainak lerakását” követően is elfogadhatatlan maradt.

⁵⁰⁰ BFL XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság, TÜK iratok 9828/1965. Rózsa Elemér és társai.

6. Zárszó

7. Bibliográfia

Forráskiadványok:

- Balogh, 2008. I. Balogh Margit (szerk.) *A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. I. kötet.* Bp., METEM. 2008.
- Balogh, 2008. II. Balogh Margit (szerk.): *A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. II. kötet.* Bp., METEM. 2008.
- Balogh–Gergely, 1993. Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia.* Bp., 1993.
- Balogh–Gergely, 2005. Balogh Margit – Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon (1790-2005). II.* (História könyvtár–Okmánytárak 2.) Bp., 2005.
- Bikfalvi, 2007. Bikfalvi Géza: *A magyar jezsuiták történeti névtára 1853-2003.* METEM Könyvek 53. Bp., 2007.
- Denzinger, 2004. H. Denzinger – P. Hünnerman: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai.* Bátonyterenye–Budapest, 2004.
- Gergely, 1990. Gergely Jenő: *Az 1950-es egyezmény. A szerzetesrendek felosztása Magyarországon.* Bp., 1990.
- Gergely, 1991. Gergely Jenő: A szerzetesrendek 1950. őszi felszámolásának dokumentumai: A Paritásos Bizottság jegyzőkönyvei 1950. szeptember 19 – november 15. *Levéltári Szemle* 41. 1991/2. 50–73.
- Horváth [et al], 1992. Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző – Zanathy János – Zinner Tibor (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez I.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1992.
- Izsák, 1998. Izsák Lajos (főszerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956.* Napvilág Kiadó, Bp., 1998.
- Kajári, 2001. Kajári Erzsébet – S. Varga Katalin (szerk.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. I. kötet.* (Állambiztonsági Történeti Tár 1.) Bp., 2001.
- MDP, 1951. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Bp., 1951.

Pálos, 1985. Pálos Antal: *Rostában*. Hamilton, 1985.

Emlékiratok, visszaemlékezések:

Bálint, 1995. Bálint József: *Emlékezés az elmúlt fél évszázadra*. In: Üldözött jezsuiták vallomásai. Szerk. Szabó Ferenc S. J. (Anima Una 8.) 1995.

Kelényi, 2008. Kelényi Tibor: *Nem lehetett hagyományos „rendes” jezsuita képzésünk*. In: Szabó Ferenc S.J. (szerk.): Magyar jezsuiták vallomásai IV. (Anima Una 15.) Bp., 2008.

Korec, 1990. Korec, Jan: Titkos püspökként szerzett tapasztalataim. *Mérleg*, 26. (1990.) 2. sz. 151–156.

Lázár, 2009. Lázár Kovács Ákos: *Beszélgetések Pálos Antallal 1996 és 1999 között*. Kézirat.

Mócsy, 1989. Mócsy Imre: *Beadványom*. Magyar Egyházzociológiai Intézet, Bécs, 1989.

Mócsy, 2007. Mócsy Imre S.J.: *Hagytam magam szereteteni. Életrajzi összeállítás*. Bibliikus írások 8. Sorozatszerk. Tarjányi Béla. J.T.M.R. – Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat. Bp., 2007.

Molnár, 2003. Molnár Antal: *Beszélgetés Szilas László jezsuita egyháztörténésszel*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 14. 285–292.

Nagy, 1990. Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Szeged, 1990.

Nemesszeghy, 2008. Nemesszeghy Ervin: *Visszaemlékezés tartományfőnöki éveimre*. In: Szabó Ferenc SJ (szerk.): Magyar jezsuiták vallomásai IV. (Anima Una 15.) Bp., 2008.

Pálos, 1992. Pálos Antal: *„Viharon vészen át.” Rövid áttekintés a Jézus Társasága Magyar Rendtartományának életéről a II. világháború után, 1944–1990*. (Anima Una 1.) 1992.

Petruch, 1980. Petruch Antal S. J. [Péteri János szerzői álnéven]: *„Ha szentté nem leszek, hiába születtem!”* URL: <http://www.piar.hu/pazmany/k66.htm>

Petruch, 1991. Petruch Antal S. J.: *Csávossy Elemér élete*. In: Kortárs magyar jezsuiták 1. Szerk. Szabó Ferenc S.J. (Anima Una 2.) Eisenstadt, 1991. 209–283.

- Szabó F., 1997–1999. Magyar jezsuiták vallomásai I–II. Szerk. Szabó Ferenc. (Anima Una 10–11.) Bp., 1997–1999.
- Takáts, 1992. Takáts Ágoston: *Kerkai Jenő S.J.* In: Kortárs magyar jezsuiták 2. Szerk. Szabó Ferenc S.J. (Anima Una 3.) JTMR, 1992. 63–74.
- Tüll, 1995. P. Tüll Alajos visszaemlékezése. In: Üldözött jezsuiták vallomásai. Szerk. Szabó Ferenc S.J. (Anima Una 8.) Bp., 1995.
- Vác, 1995. Vác Jenő: *Vallomásom a szétszórás éve alatt megéltekről.* In: Szabó Ferenc S.J. (szerk.): Üldözött jezsuiták vallomásai. (Anima Una 8.) Bp., 1995.
- Zinner, 1984. Zinner Tibor interjúja Décsi Gyulával. 1984, Kézirat.

Feldolgozások:

- Adriányi, 2004. Adriányi Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978.* Bp., 2004.
- András, 1968. András Imre S.J.: *Az önállósult Magyar Jezsuita Provincia első negyven éves életének és munkásságának statisztikai mérlege 1909-1949.* Kézirat. 1968.
- András, 1969. András Imre S.J.: *A Jézustársaság magyar provinciája 1949–1968 között.* Kézirat. 1969.
- Balogh, (2008.) Balogh Margit: *Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czaplak Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban.* In: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány–Új Ember, Bp., 2008. 65–103.
- Balogh, [2008.] Balogh Margit: „*Isten szabad ege alatt*” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. Bp., [2008.]
- Balogh, 1996. Balogh Margit: *A „kisatya” Kerkai Jenő S.J.* In: Az idők élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon 1944–1949. Szerk. Kovács K. Zoltán és Rosdy Pál. Bp., 1996.
- Balogh, 1998. Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946.* MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1998. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 23.)

- Balogh, 2002. Balogh Margit: *Mindszenty József*. Budapest, 2002.
- Balogh–Szabó, 2002. Balogh Margit – Szabó Csaba: *A Grósz-per*. Bp., Kossuth Kiadó. 2002.
- Bank, 2004. Bank Barbara: *Az internálás és a kitelepítés dokumentumai a Történeti Levéltárban*. In: Az átmenet évkönyve. Szerk. Gyarmati György. (Trezor 3.) Bp., 2004. 107–130.
- Bánkuti, 2006. Bánkuti Gábor: A szerzetesrendek feloszlata Magyarországon, 1950. *Rubicon*, 2006/4. 46–53.
- Bánkuti, 2007. Bánkuti Gábor: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*. In: Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből II. Szerk. Horváth István – Kikindai András. *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány és a Pécsi Püspökség*, 2007.
- Bánkuti, URL. Bánkuti Gábor: *A Pius Kollégium története*. URL: <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=859&articleID=4734&ctag=articlelist&iid=1> (Letöltés: 2007. július)
- Baráth, 1999. Baráth Magdolna: *Gerő Ernő a Belügyminisztérium élén, 1953–1954*. In: A Történeti Hivatal Évkönyve 1999. Szerk. Gyarmati György. (Trezor 1.) Bp., 1999, 147–166;
- Bernics, 1988. Bernics Ferenc: *Közoktatás és tanügyigazgatás Baranya megyében 1945–1985*. Pécs, 1988.
- Bertalan, 2009. Bertalan Péter: *Provida Mater. Egy rejtőzködő enciklika magyarországi utóélete*. Győr, 2009.
- Bertone, URL. Card. Tarcisio Bertone: *Eugenio Pacelli. Segretario di Stato e Romano Pontefice*. Conferenza. Pontificia Università Gregoriana. 2008. november 6. URL: http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/card-bertone/2008/documents/rc_seg-st_20081106_convegno-pio-xii_it.html (Letöltés: 2008. december)
- Bikfalvi, URL. Bikfalvi Géza: *A jezsuiták Budapesten*. URL: <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=2062> (Letöltés: 2008. július)
- Borsodi, 2000. Borsodi Csaba: *A szerzetesrendek feloszlata, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (Regnum 2000) 1–4.
- Cywiński , 2005 Cywiński, Bohdan: *Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában – II. „...titeket is üldözni fognak.”* METEM, Bp., 2005.

- Cseh, 1999. Cseh Gergő Bendegúz: *A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata (1945–1990)*. In: A Történeti Hivatal Évkönyve 1999. Szerk. Gyarmati György. (Trezor 1.) Bp., 1999, 73–90.
- Cseh, 2002. Cseh Gergő Bendegúz: *Állambiztonsági helyzetjelentés az 1956-os forradalom tizedik évfordulóján*. In: A Történeti Hivatal évkönyve, 2000-2001. Szerk. Gyarmati György. (Trezor 2.) Bp., 2002.
- Cseszka, 2006. Cseszka Éva: *Jezsuita életút a diktatúrák árnyékában. Kerkai Jenő politikája*. In: A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Szerk. Szilágyi Csaba. (Művelődéstörténeti Műhely Rendtörténeti konferenciák 2.) Piliscsaba, 2006. 683–692.
- Csillag–Tóth, 1965. *A jelszó: „Alles in ordnung” – A jezsuita államellenes összeesküvés operatív feldolgozásának és vizsgálatának tapasztalatai*. BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség 1965. (Írták: Csillag György r. örgy., és dr. Tóth Imre r. örgy.) ÁBTL Módszertani gyűjtemény – 811.
- Fejérdy, 2007. Fejérdy András: *„Az államtitkárság legalább 70%-ban a jezsuita rend szemével lát és annak eszével gondolkodik.” A magyar állambiztonsági szervek képe a jezsuitákról*. In: Molnár Antal–Szilágyi Csaba–Zombori István (szerk.): *Historicus Societatis Jesu. Szilas László Emlékkönyv*. Bp., 2007.
- Fleck, 2001. Fleck Zoltán: *Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus elméletek és a magyarországi szocializmus*. Bp., 2001.
- Földvári, 1989. Földvári József: *Az 1945–1962 közötti, koncepciós elemeket tartalmazó büntető ügyek felülvizsgálatára létrehozott bizottság jogász albizottságának jelentése*. Kézirat. 1989, 16–82.
- Gadamer, 1989. Gadamer, Hans Georg : *Szöveg és interpretáció*. Bp., 1989.
- Gárdonyi, 2006. Gárdonyi Máté: *Kerkai páter „somogyi kísérlete” (1948)*. in *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Füzes Á.– Legeza L. Bp. 2006. 133–40.
- Gárdonyi, 2008. Gárdonyi Máté: *Túlélés – együttműködés – ellenállás. A katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciákban”*. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Bp., 2008.

- Geréb, 1969. Geréb Sándor: *Az illegális szerzetesrendek operatív ellenőrzésének tapasztalatai*. BM Tanulmányi és Képzési Csoportfőnökség 1969. ÁBTL Módszertani gyűjtemény. A tanulmány elérhető az interneten: <http://www.communio.hu/ppek/k234.htm> (A letöltés ideje: 2007. február)
- Gyarmati, 2000. Gyarmati György: A Mindszenty – ügy diplomáciai rendezésének kudarca. *Történelmi Szemle* 2000. 1-2.
- Gyarmati, 2002. Gyarmati György: Péter Gábor és az ÁVH- birodalom. *Rubicon*, 2002/ 6-7. 4-10.
- Gyarmati, 2006. Gyarmati György: *Váci krónika az 1956-os forradalomról*. In: Vác '56. II. kötet. Vác 1956-ban és a megtorlás időszakában. Forrásgyűjtemény. Váci Történelmi Tár IV. (Közreadja: Böör László, Gyarmati György és Horváth M. Ferenc) Vác, 2006. 52-63.
- Gyarmati, 2007. Gyarmati György: Egyház, sok rendszer és a történelmi idő. A 20. századi magyar egyháztörténet szempontjából. *Mérleg*, 43. (2007) 1. sz. 8-27.
- Hal'ko, 2008. Hal'ko, Jozef: *A felforgató katolikus akció Csehszlovákiában, avagy a szlovákiai katolikusok identitásának próbája*. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Bp., 2008.
- Hámori, 2006. Hámori Péter: *Jezsuita társadalmi gondolkodók Magyarországon 1931-1944. Varga László és Csávossy Elemér a magyarság életproblémáiról*. In: *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Szerk. Szilágyi Csaba. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 2.) Sorozatszerkesztő: Óze Sándor. Piliscsaba, 2006. 607-621.
- Hartmann, 2001. Hartmann, Peter Claus: *Die Jesuiten*. München, Beck, 2001.
- Hetényi, 2002. Hetényi Varga Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II*. Abaliget, 2002.
- Hollós, 1967. Hollós Ervin: *Kik voltak? Mit akartak?* Bp., 1967.
- Horváth, 1989. Dr. Horváth Ibolya: *Összefoglaló jelentés a koncepciók perek vizsgálatáról*. 1989. Kézirat.

- Horváth, URL. Horváth Ágnes: *A pécsi Jézus Szíve (Pius) templom*. URL: <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=1475&articleID=5911&ctag=articlelist&iid=1>
- Kahler, 1993. Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945–1989*. Bp., 1993.
- Kajári, [2001.] Kajári Erzsébet: *Bevezető a Belügyminisztérium Kollégiuma 1953–1956 közötti iratainak tanulmányozásához*. In: A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. I. kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések. Szerk. Kajári Erzsébet–S. Varga Katalin (Állambiztonsági Történeti Tár 1.) Bp., 2001.
- Kaplan, 1990. Kaplan, Karel: *Staat und Kirche in der Tschechoslowakei 1948–1952*. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum. Band 64. München, 1990.
- Köbel, 2005. Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak*. Bp., Rejtjel Kiadó, 2005.
- Palasik, 2000. Palasik Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1949*. Bp., 2000. 347.
- Petrás, 2009. Petrás Éva: *Szociális kérdés és társadalmi tanítás a harmincas évek magyar katolikus politikai gondolkodásában*. Kézirat. 2009.
- Petruch, 1994. Petruch Antal S.J.: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából, (1853-1950). I-II*. Kecskemét, 1994. (Anima Una 4–5.)
- Rácz, 1974. Rácz Zoltán: *Jezsuiták tegnap és ma*. Kossuth, 1974.
- Révész, 2005. Révész Béla: *Állambiztonság és pszichológia*. *Beszélő*, 2005. 5. sz.
- Salacz, 1988. Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje 1948–1964*. München, 1988. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 9.)
- Skultéty, 2003. Skultéty Viktor. *A Szerv és a Szubjektum*. In: Keller Márkus (szerk.) *Szemközt a történelemmel*. Studia Ignatiana III. Bp., 2003.
- Stehle, 1993. Stehle, Hansjakob: *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Papste und die Kommunisten*. Zürich, 1993.
- Szabó, [2005]. Szabó Csaba: *Majsai János Mór (1891–1987) és a Magyar Szentföld (1937–1951–...)*. A Ferences lelkiség hatása az

- újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. I. kötet. Szerk. Öze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba – Bp., 2005. 401–414.
- Szabó, 2001. Szabó Csaba (szerk.): *A Grósz-per előkészítése 1951*. Bp., 2001.
- Szabó, 2005. Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Bp. 2005.
- Szabó, 2006. Szabó Csaba: Mester Margit Mária és az UNUM. *Távlatok*, 73. évf. 2006. 3. szám, 334–349.
- Szabó–Soós, 2006. Szabó Csaba – Soós Viktor Attila: „Világosság”- *Az Állami Egyháziügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen*. Bp., 2006.
- Szakács–Zinner, 1997. Szakács Sándor – Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések, 1944–1948*. Bp., 1997.
- Szilas, URL. Szilas László S.J.: *A Jézus Társasága Magyarországon*. URL: <http://regi.jezsuita.hu/adattar/Magyarorszagitortenet.htm>; (Letöltés: 2008. július)
- Urbán, 2003. Urbán Attila: A magyar állambiztonsági szolgálatok, 1962–1980. *Múltunk*, 2003. 3. sz. 3–74.
- Vámos, 2003. Vámos Péter: *Magyar jezsuita misszió Kínában*. Bp. 2003. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár/26.)
- Vida, 1992. Vida István: *Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban (1935-1949)*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 4. METEM, Bp., 1992. 223–242.
- Vörös, 2009. Vörös Géza: *Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban*. Kézirat. 2009. (megjelenés alatt).
- Zinner [et al], 2005. Zinner Tibor [Kahler Frigyes – Koczka Éva – Pálvölgyi Ferenc – Tóth Béla közreműködésével]: *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962*. Bp., 2005.

8. Források jegyzéke

Levéltári források:

- ÁBTL *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*
- 3. 1. 2. Munka (M) dossziék
 - 3. 1. 5. Operatív (O) dossziék.
 - 3. 1. 9. Vizsgálati (V) dossziék.
 - 4. 1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag).
Módszertani gyűjtemény – 811.
- BFL *Budapest Főváros Levéltára*
- XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság. Titkos ügykezelés alól kivont perek iratai.
 - XXV. 60. e. Fővárosi Főügyészség TÜK büntető iratok
 - VII. 5. e. Budapesti Büntetőtörvényszék népbíróságtól átvett peres ügyek iratai
 - VII. 5. c. Budapesti Büntetőtörvényszék büntetőperes iratai
- MOL *Magyar Országos Levéltár*
- M–KS 276. f. 52. cs. Az MDP Központi Vezetősége üléseinek jegyzőkönyvei
 - M–KS 276. f. 53. cs. Az MDP Politikai Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei
 - M–KS 276. f. 54. cs. Az MDP KV Titkárság üléseinek jegyzőkönyvei
 - M–KS 276. f. 65. cs. MDP központi szervei, Rákosi Mátyás titkár iratai.
 - M–KS 276. f. 68. cs. 102. ö. e. Révai-titkárság iratai,
 - M–KS 276. f. 88. cs. MDP KV Párt- és Tömegszervezetek Osztálya.
 - M–KS 276. f. 109. cs. MDP Agitációs és Propaganda Osztály iratai.
- PPL *Pécsi Püspöki Levéltár*
- Általános (időrendben elhelyezett) iratok.

BML

Baranya Megyei Levéltár

Baranya M. Tanács VB. Művelődési Osztály iratai. Iskolák
államosítása. 560/A. d.

MDP Baranya Megyei Párt Bizottság 36. f. 1. cs. 1950. 115. ő. e.

Hagyatékok:

Lénárd Ödön hagyatéka. Kismaros. Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza.

Hetényi Varga Károly hagyatéka. Kismaros. Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza.

9. Függelék

9. 1. A jezsuiták letartóztatásának kronológiája és a főbb percsoportok 1946-65

Laskay (Róth) Antal, Kajdi Ferenc eltűntek 1944. dec.

Vág (Eredics) József Szovjetunióba hurcolva 1946-54.

Bors (Bayer) Jenő internálva 1947.

Könyves Tibor börtönben 1948-51; internálva 1952-53.

Csák Boldizsár börtönben 1948-52; internálva 1952-53.

Mindszenty-per

Vid (Vidlicska) József börtönben 1948-52; internálva 1952.

Várady János C. börtönben 1948-52; internálva 1952-53.

Tiltott határátlépés kísérlete, ill. elősegítése

Máté (Drab) József börtönben 1948; internálva 1949-53.

Németh Tibor börtönben 1948-49; internálva 1949-53.

Kiss László internálva 1949-53.

Lázár József börtönben 1949; internálva 1949-53.

Wéber János börtönben 1949; internálva 1949-53.

Matyasovich Henrik börtönben 1949; internálva 1949-53.

Morel (Keresztény) Gyula börtönben 1949.

Viola Kálmán börtönben 1949.

Virágh Andor börtönben 1949.

Fábián István börtönben 1949; internálva 1949-53.

Pécsy László börtönben 1949-50.

Weissmahr Béla börtönben 1949-50.

Tüll Alajos börtönben 1949-52; internálva 1952-53; börtönben 1953-56.

Kovács Jenő börtönben 1949-52; internálva 1952-53.

„Szórványpererek” az '50-es években

Mócsy Imre internálva 1949-53; börtönben 1953-54; 1965-68.

Kerkai (Czinder) Jenő börtönben 1949-59.

Ardai (Kozmann) Tibor börtönben 1949-53; internálva 1953.

Rudolf József internálva 1949.

Kis János C. internálva 1950-52?

Sass Imre internálva 1950-53; börtönben 1953-54.

Nagyfalussy Lajos internálva 1950-51.

Simó Zoltán C. internálva 1950-51.

Kényszertartózkodási hely elhagyása miatt internálva

Bárdos Domonkos internálva 1950-53.

Bencsik József internálva 1950-53.

Bodolay Gyula internálva 1950-51.

Fricsy Ádám internálva 1950-53.

Horváth Mihály internálva 1950-53.

Jakab Benjámín internálva 1950.

Lenner József internálva 1950-51.

Merényi (Miszoglád) József internálva 1950-51.

Perényi József internálva 1950-53.

Szabó István internálva 1951-53.

Timmer József C. internálva 1950-53.

Csávossy Elemér pere /előjárói-per

Csávossy Elemér börtönben 1951-56.

Miklós János C. börtönben 1951-56.

Pálos Antal és a „csoportvezetők” pere

Pálos (Paleszter) Antal börtönben 1954-56; 1957-63.

Faragó László börtönben 1955-56.

Kálmán Sándor C. börtönben 1955-56.

Kerkai György börtönben 1955-56.

Luzsénszky Alfonz börtönben 1955-56.

Palánkay (Gausz) Tibor börtönben 1955-56.

Petruch Antal börtönben 1955-56.

Süle Géza börtönben 1955-56; 1957.

Tamás (Tamasovits) János börtönben 1955-56.

Vác Jenő börtönben 1955-56; 1965-68.

Hunya Dániel vizsgálati fogságban 1956.

'56-os eseményekkel kapcsolatos perek

Rozmán János börtönben 1957.

Takáts Sándor börtönben 1957-59; 1964-65.

„Világszolidarizmus”-per

Bálint József börtönben 1964-68.

Dombi József börtönben 1964-66.

Rózsa Elemér börtönben 1964-72.

Mócsy Imre, Vác Jenő és Takáts Sándor lásd fentebb

„Szórványperek” a '60-as években

Dukai József börtönben 1962-64.

Szabó József börtönben 1963-68.

Cserepes Péter börtönben 1964-66.

Morlin Imre börtönben 1964-65.

9. 2. Képek